Е. Л. ДОКТОРОУ

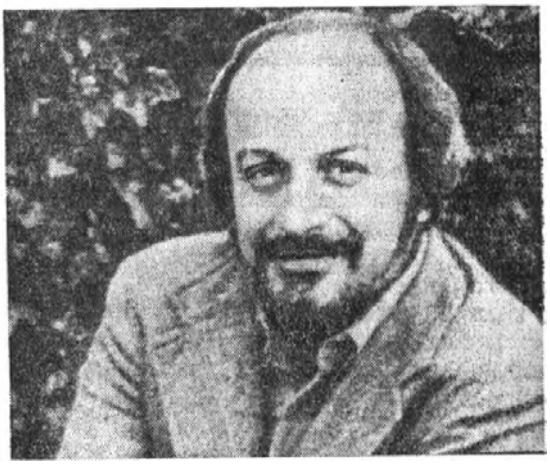

РЕГТАЙМ

РОМАН

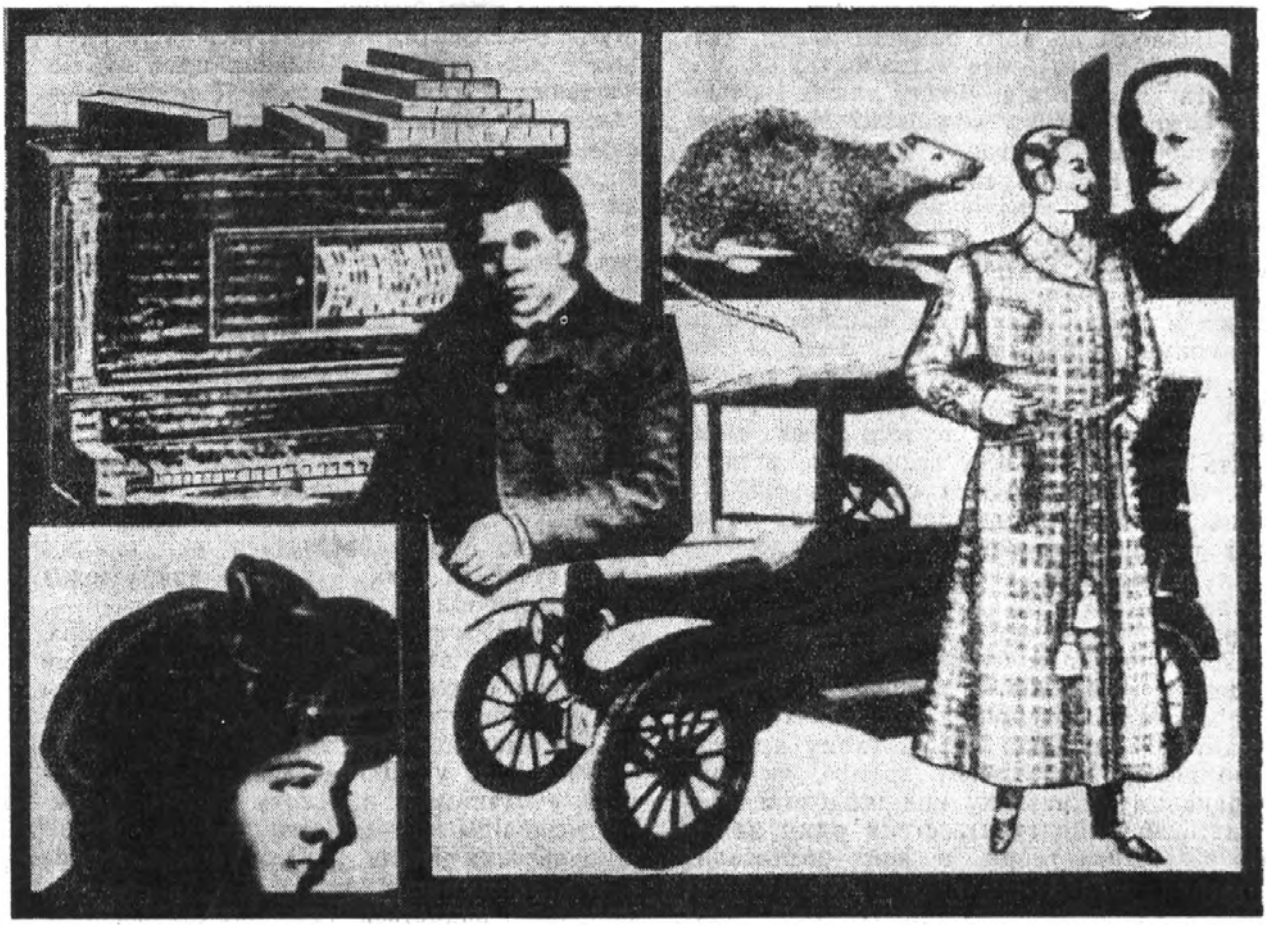

Тут грайте трохи повільніше.
Регтайм ніколи не грають швидко...

Скотт Джоплін

ЧАСТИНА ПЕРША

1

1902 року Батько вибудував дім на пагорбі Броудв'ю-авеню у Нью-Рошелі, в штаті Нью-Йорк. Це був триповерховий будинок під брунатною гонтовою покрівлею, з мансардними вікнами, еркерами та заскленою верандою. На вікнах висіли смугасті штори. Родина оселилася в цьому особняку одного сонячного червневого дня, і протягом кількох років по тому здавалося, що життя її завжди тектиме тут спокійно і безтурботно. Переважну частину своїх прибутків Батько мав від виготовлення прапорів, зоряно-смугастих бантів та інших причандалів патріотизму, зокрема фейєрверків. На початку XX сторіччя патріотизм процвітав. Президентом був тоді Тедді Рузвельт. Вельми популярними стали вуличні паради та концерти, виїзди на «юшку», політичні пікніки, екскурсії , а також усякі зустрічі та збори по актових залах, театрах-вар'єте, в опері, на танцювальних майданчиках. Здавалося, не було такої розваги, яка не збирала б численного тлуму. Поїзди, пароплави й трамваї перевозили людей туди й сюди. Така пішла мода, так тоді жили люди. Жінки за тих часів були огрядніші. Вони ходили з білими парасольками і часто з'являлися на палубах військових кораблів. Улітку всі ходили в білому. Тенісні ракетки стали круглішими, а обличчя

рекетирів[1], навпаки, видовжились. Секс багатьом забивав памороки. І не було тут негрів. І не було іммігрантів.

Якось у неділю Батько й Мати зачинилися по обіді в спальні. Дідусь куняв у вітальні на канапі. Маленький Хлопчик у матроському костюмчику сидів на веранді і знічев'я ганяв мух. У долині, під пагорбом, Молодший Материн Брат сів у трамвай і доїхав до кінцевої зупинки. Це був відлюдкуватий молодик з русявими вусами. Усі вважали його диваком. Кінцева зупинка була серед луки, поросло високою болотяною травою. У повітрі літали солоні бризки.

Молодший Материн Брат був у білому полотняному костюмі і солом'яному капелюсі. Він підкасав штани й босоніж забрів у солоне болото. Знялися наполохані чайки. Саме в той період нашої історії писав свої картини Уїнслоу Хомер[2]. Східне узбережжя ще було освітлене сонцем. Хомер малював саме такі світляні пейзажі, коли промені призахідного сонця холодними відблисками лягають на скелі та мілини Нової Англії. Там траплялися нез'ясовані корабельні катастрофи й на поміч приходили сміливі рятівники. Уламки затонулих кораблів море прибивало до маяків та халуп, що тулилися під дюнами на пустельних берегах. На той час секс і смерть в Америці нерозривно переплелися. Жінки тікали від своїх чоловіків і вмирали в нападах екстазу. Ці історії замовчувались: багаті родини не шкодували відкупних грошей для газетярів. Та всі читали про це між рядками газет і журналів. Нью-йоркська преса багато писала про вбивство відомого архітектора Стендфорда Уайта таким собі Гаррі К. Тоу — ексцентричним спадкоємцем короля коксового та залізничного бізнесу. Гаррі К. Тоу був чоловіком Евелін Несбіт, відомої красуні, колишньої коханки Стендфорда Уайта. Вбивство вчинено на 26 вулиці в зимовому саду Медісон-Сквер-Гарден, показній споруді з жовтої цегли в квартал завдовжки (іспанський стиль, проект самого Уайта). Того вечора відбулася прем'єра ревю «Мадмуазель Шампань». Поки на сцені танцювали й співали, ексцентричний спадкоємець у солом'яному капелюсі та важкому чорному пальті тричі вистрелив у голову архітектора. Хтось голосно заверещав. Евелін знепритомніла. Уже в п'ятнадцять років вона стала натурщи-

---

[1] Рекет — особливий вид шантажу. Рекетир — той, хто займається рекетом. В оригіналі — гра слів.

[2] Уїнслоу Хомер (1836—1910) — американський художник.

цею. Її білизна завжди була білосніжною. Чоловік мав звичку бити Евелін. Якось вона познайомилася з Еммою Голдман — революціонеркою. Та шмагала її словами. Звичайно, і тоді були негри. Були й іммігранти. І хоча газети назвали вбивство Злочином Століття, Голдман розуміла, що це тільки 1906 рік, і до кінця століття ще аж 94 роки.

Молодший Материн Брат був закоханий в Евелін Несбіт. Він уважно дослухався до галасу, який зчинили довкола її імені, і зрозумів, що тепер, коли її коханець Стендфорд Уайт мертвий, а чоловік Гаррі К. Тоу сидить у в'язниці, Евелін потребує опіки молодого джентльмена середнього достатку. Він день і ніч думав про Евелін, палко жадав її. У його кімнаті висів на стіні вирізаний із газети малюнок Чарльза Дана Гібсона «Одвічне питання». Гібсон зобразив Евелін у профіль: пасмо розкішного волосся спадало на плече у формі знака запитання. Опущені очі, прегарне чоло. Вередливо задертий носик, надуті губки. Довга шия вигнута як у птаха, що наготувався злетіти. Евелін Несбіт стала причиною смерті одного чоловіка, знівечила життя другому, і Молодший Материн Брат дійшов висновку, що немає нічого жаданішого за обійми її тендітних рук.

Той день був оповитий блакитною імлою. Приплив заливав заглибини його слідів. Молодший Материн Брат нахилився й підняв черепашку — різновид, який не часто трапляється на західному узбережжі Лонг-Айленду. Це була гарна рожево-бурштинова мушля. Крізь імлу прозирало сонце. На ногах у Молодшого Материного Брата засихала сіль. Він закинув голову і висмоктав краплини води, що були в черепашці. Угорі кружляли чайки. Їхнє квиління було схоже на музику гобоїв. Десь у нього за спиною, край болота, за високою травою задзеленчав трамвай.

А в іншому кінці міста маленький хлопчик у матроському костюмчику зненацька підхопився і заходився міряти кроками веранду, наступаючи на дугу лозяного крісла-гойдалки. Хлопчик досяг того рівня мудрості, якого дорослі не сподіваються від дітей і тому ніколи не помічають. Він щодня читав газети і пильно стежив за диспутом між професійними бейсболістами та вченим, який доводив, що кручений м'яч — це оптичний обман. Він хотів жити зовсім інакше, ніж його родина,— подорожувати, бачити світ. Хлопчика страшенно приваблювала слава Гаррі Гудіні, а його навіть не повели на циркову виставу короля еска-

пістів [1]. Гудіні вважали генієм циркової науки, однак його глядачами був простолюд — листоноші, дрібні торговці, полісмени, діти. Життя Гудіні було якесь безглузде. Він мандрував по світу, його ув'язнювали всіма можливими способами, і він завжди визволявся без будь-чиєї допомоги. Його прив'язували до стільця. Він звільнявся, а вірьовка залишалася, як і була. Приковували ланцюгами до драбини — він звільнявся. Одягали кайдани на руки й ноги, натягували на нього гамівну сорочку й замикали в камері. Втікав і звідти. Він рятувався з банківських підвалів, з бочок, утиканих цвяхами, з мішків для пошти, з ящика для піаніно фірми «Кнабе», з величезного футбольного м'яча, з оцинкованого казана, із замкненої шухляди письмового столу, з повітряної кулі. Його дії були незбагненними, бо те, в чому його ув'язнювано, завжди залишалося неушкодженим, ніби він ні до чого навіть не торкався. Підіймалася завіса, і глядачі бачили надійний контейнер, у якому було ув'язнено Гудіні, а поруч самого Гудіні. Він стояв скуйовджений і пошарпаний, але переможно всміхався і вітав публіку. Гудіні вибирався з герметично закритого молочного бідона, наповненого водою, із «сибірської скрині», з Гамбурзької каторжної тюрми, з Бостонської в'язниці, з англійської плавучої тюрми, тікав із «китайського хреста тортур». Його приковували до автомобільних коліс, до коліс водяних млинів, до гармат, а він усе-таки рятувався. Закований у наручники, стрибав із мосту в Міссісіпі, Сену, Мерсі і виринав уже без ланцюгів. На Гудіні надягали гамівну сорочку і підвішували його вниз головою до стріли підйомного крану, до біпланів, до карнизів будинків; кидали в море у громіздкому водолазному костюмі без подачі повітря — і він звільнявся. Не зміг він вибратися, лише коли його зарили живцем у могилу. Довелося похапцем викопувати його — ледве встигли. «Земля надто важка»,— сказав Гудіні, хапаючи ротом повітря. Нігті його були закривавлені, очі заліплені землею. Він смертельно зблід і ледве стояв на ногах. Асистенти підтримували артиста. Гудіні хрипів, плювався, відхаркуючи кров. З нього зчистили бруд і відвезли до готелю. Тепер, майже через 50 років після смерті Гудіні, подібні циркові номери не менш популярні.

Маленький хлопчик стояв скраю веранди і пильно стежив за м'ясною мухою, яка, мабуть, прилетіла з Норт-авеню. Муха полетіла собі

---

[1] Ескапіст — майстер втечі, особливого виду циркового мистецтва.

далі, а вдалині з'явився автомобіль. Це був «поуп-толедо» з двигуном на 45 кінських сил. Хлопчик перебіг веранду і став на верхніх східцях. Автомобіль проминув їхній будинок і з брязкотом врізався в телефонний стовп. Хлопчик побіг у дім і погукав маму й тата. Дідусь прокинувся. Хлопчик вернувся на веранду. Шофер і пасажир стояли перед автомобілем. «Поуп-толедо» мав колеса з надувними шинами, дерев'яним обіддям і покритими чорною емаллю спицями. Мідні фари перед радіатором і на крилах машини. Стьобана оббивка в салоні, дверцята — з обох боків. Автомобіль був непошкоджений. Шофер у лівреї відкинув капот і звідти з шипінням ударив струмінь білої пари. З дворів дивилися люди. А Батько, поправляючи ланцюжок на жилетці, спустився з ганку і спитав, чи не потрібна яка допомога. Власником машини був ескапіст Гаррі Гудіні. Він подорожував по Вестчестеру, маючи намір купити якийсь будинок. Доки охолоне радіатор, його запросили в дім. Гудіні здивував їх своєю стриманістю й простотою. Настрій у нього був кепський. Його слава призвела до появи цілої армії конкурентів, і йому доводилося вигадувати дедалі складніші трюки. Це був невисокий на зріст, атлетично збудований чоловік. Під пом'ятим твідовим піджаком бездоганного крою вимальовувалися натреновані м'язи. Але в такий день піджак був зовсім недоречний. Термометр показував майже 90° по Фаренгейту. Цупке непокірне волосся Гудіні було зачесане на проділ, блакитні очі весь час бігали. Він дуже чемно розмовляв із Батьком та Матір'ю, але про свій фах розповідав неохоче. Батьки подумали, що так і повинно бути. Маленький хлопчик не зводив з артиста очей. Мати наказала принести у вітальню лимонаду, і Гудіні з радістю випив склянку. На вікнах висіли штори, й у кімнаті було прохолодно. Гудіні захотілося розстебнути комір. Посеред громіздких меблів, портьєр, темних килимів, шовкових диванних подушок із східними візерунками, абажурів із зеленого скла він почувався немов у пастці. Перед шезлонгом була постелена шкура зебри. Перехопивши погляд Гудіні, Батько пояснив, що сам уполював цю зебру в Африці. Він був відомим дослідником-аматором. Свого часу навіть очолював Нью-Йоркський клуб дослідників, куди й досі сплачував внески. За кілька днів Батько мав вирушити до Арктики у складі третьої експедиції Пірі. «То ви збираєтеся разом із Пірі дістатися до полюса?» — спитав Гудіні. «На все воля божа», — відповів Батько. Він сів і закурив сигару. Гудіні розговорився і, ходячи по кімнаті, став розповідати про свої подорожі до Європи. «Але полюс! — вигукнув він. — Це вже серйозніше. Ви, напевне, дуже сміливa людина, коли зібрались туди». Відтак поглянув своїми блакитними очима на Матір. «Охороняти домашнє вогнище теж нелегка справа», — сказав він. Гудіні був дуже привабливий. Він усміхнувся, і Мати, висока білява жінка, сором'язливо опустила очі. Потім артист показав маленькому хлопчикові кілька фокусів. Проводжали його всією родиною. Батько з Дідусем потиснули йому руку. Гудіні пройшов стежкою під кленом і спустився кам'яними східцями на вулицю. Шофер чекав на нього біля автомобіля, навпроти хвіртки. Гудіні сів у машину й помахав усім рукою. Сусіди дивилися на нього зі своїх дворів. Маленький хлопчик провів Гудіні до автомобіля і тепер розглядав своє спотворене відображення на опуклій блискучій поверхні фар «поуп-толедо». Гудіні хлопчик видався гарним, як і його білява мати. Личко розумне, але вираз обличчя занадто лагідний.

— До побачення, синку! — мовив він, потиснувши хлопчикові руку.

— Попередьте ерцгерцога, — сказав хлопчик і побіг додому.

Вийшло так, що несподіваний візит Гудіні урвав любощі Батька й Матері. І Мати не виявила бажання поновити їх. Вона втекла в садок. Минали дні, наближався час Батькового від'їзду, і він чекав, коли Мати безмовно покличе його до ліжка. Він знав, що зробити перший крок самому — то все зіпсувати. Батько був високий і дужий чоловік, з палкими почуттями, та він шанував небажання дружини вступати в інтимні стосунки, які вдовольняли б тільки його самого. Тим часом удома готували все необхідне до його від'їзду. Треба було спакувати речі, він мав дати ділові розпорядження на час своєї відсутності, залагодити безліч усяких дрібних справ. Мати відкинула з чола пасмо волосся. Усі в родині розуміли, що Батькові загрожує неабияка небезпека. Але ніхто його не відраджував. Здавалося, його тривалі подорожі тільки зміцнюють сім'ю. За обідом, в останній день перебування Батька вдома, Мати скинула рукавом ложку зі столу й почервоніла. Коли всі полягали спати, Батько зайшов у темряві до спальні. Він був урочистий і уважний, як і годилось у такому випадку. Мати заплющила очі й затулила долонями вуха. Краплі поту з Батькового підборіддя впали Матері на груди. Вона аж стрепенулась. І подумала: атож, я знаю, це для нас щасливі роки. А попереду — тільки прикрощі.

Наступного ранку всі поїхали на нью-рошельський вокзал проводжати Батька. Було там і кілька службовців з батькової фірми; його заступник виголосив коротку промову. Пролунали стримані оплески. Незабаром прибув нью-йоркський поїзд: паровоз «Болдвін 4-4-0» з великими колесами і 5 блискучих темно-зелених вагонів. Маленький хлопчик дивився, як машиніст із маслянкою в руках оглядав латунні поршні. Відчувши, як хтось торкнувся його плеча, хлопчик обернувся, і Батько, усміхаючись, міцно потиснув йому руку. Дідусеві не дозволили тягати валіз. З допомогою носія Батько та Молодший Материн Брат позаносили речі до вагона. Батько потиснув молодикові руку. Він підвищив його по службі й дав відповідальну посаду у фірмі. «Дивись за справами»,— сказав Батько. Молодший Материн Брат кивнув. Мати всміхалася. Вона ніжно обняла чоловіка, а той поцілував її в щоку. Стоячи в задньому тамбурі останнього вагона, Батько махав капелюхом, аж поки поїзд зник за поворотом.

Вранці, після сніданку з шампанським, на якому були присутні й представники преси, учасники полярної експедиції Пірі знялися з якоря. Їхній невеличкий, але міцно збитий «Рузвельт» вийшов у Іст-Рівер. Пожежні катери пустили водяні струмені, які вигравали всіма барвами веселки у променях вранішнього сонця, що вставало над мостом. Гули басом пасажирські лайнери. Лише згодом, коли «Рузвельт» вийшов у відкрите море, Батько переконався, що подорож уже розпочалася. Він стояв на палубі біля поручнів, і всім тілом відчував ритм океану. Незабаром «Рузвельт» зустрів ущерть набитий іммігрантами трансатлантичний пароплав, який ішов до американського берега. Батько дивився, як ніс широкого судна, мов покритий лускою, борознить море. На всіх палубах було повно людей. Тисячі чоловічих капелюхів, тисячі жіночих хусток. Безліч темних очей дивилися на Батька з цього старезного пароплава. Батько, звичайно чоловік вольовий і рішучий, раптом відчув, як у душі в нього щось обірвалося. Його охопив дикий розпач. Зірвався вітер, небо затягло хмарами, мо-

гутній океан двигтів, як гранітна брила, ходив ходором, як рухливі сланцеві шари. Батько стежив за пароплавом, поки той зник за обрієм. Корабель віз поповнення для й так великої кількості іммігрантів, зібраних під американським прапором

3

Більшість іммігрантів прибували з Італії та Східної Європи. Баркаси доставляли їх на Елліс-Айленд. Тут у химерно оздобленому пакгаузі з червоної цегли та граніту вони реєструвалися, мились під душем і вмощувалися на лавах у залах чекання. Вони відразу відчували, що влада імміграційних чиновників необмежена. Ці службовці міняли, як хотіли, прізвища, що їх не могли вимовити, розлучали родини, відправляючи назад старих, людей із хворими очима, усяку потолоч, і всіх, хто, на їхню думку, поводився виклично. Сваволя, як і дома. Іммігранти ходили вулицями і якось влаштовувалися. Корінні мешканці Нью-Йорка зневажали їх. Іммігранти були брудні й неписьменні. Від них тхнуло рибою та часником. У них гноїлися рани. Вони були позбавлені почуття власної гідності і працювали майже задарма. Пиячили, крали, гвалтували рідних дочок. Іноді вбивали один одного. Найдужче зневажало їх друге покоління ірландців, чиї батьки колись поводилися так само. Ірландські діти смикали за бороди старих євреїв і збивали їх з ніг. Вони перекидали тачки вуличних торговців-італійців.

Цілий рік вулицями їздили фургони, підбираючи трупи безпритульних. Пізно ввечері старі жінки в хустках приходили до моргу в пошуках своїх чоловіків та синів. Мерці лежали на оцинкованих столах. Від кожної стільниці до підлоги спускались дренажні трубки для води, якою час від часу поливали трупи. Струмені стікали з білих облич, що, здавалося, плакали й після смерті.

Та ось стало чутно, як хтось бере уроки гри на фортепіано. Люди помалу звикали. Били камінь для бруківки. Співали, жартували. Уся родина жила в одній кімнаті, і всі працювали: Маме, Тате і Маленька Дівчинка у фартушку. Маме з дівчинкою шили дитячі трусики і за дюжину одержували 70 центів. Вони працювали з ранку до ночі. Тате заробляв на життя на вулиці. Минав час, і вони звикали до міста. Якось у неділю заплатили аж 12 центів за три квитки в трамваї і поїхали в багаті квартали. Блукали по Медісон-авеню, по 50-й вулиці і роздивлялись особняки. Власники цих будинків називали їх палацами. І слушно. То були справді палаци, споруджені за проектами Стенфорда Уайта. Тате був соціаліст. Він дивився на палаци і кипів гнівом. Родина ішла швидко. Полісмени у високих касках не спускали їх з очей. Полісменам не подобалося бачити іммігрантів на широких безлюдних тротуарах у цій частині міста. Бо кілька років тому в Піттсбургу один іммігрант застрелив мільйонера-сталепромисловця Генрі Фліка, — пояснив Тате.

Криза настала, коли родині вручено листа, де повідомлялося, що Маленька Дівчинка повинна йти до школи. Це означало, що віднині вони ледве зводитимуть кінці з кінцями. Безпорадні Маме й Тате відвели свою дитину до школи. Її прийняли, і тепер вона щодня йшла вчитися. Тате блукав вулицями, не знаючи, що робити. Він торгував усяким дріб'язком, але не міг знайти на тротуарі прибуткового місця. Коли він

ішов, Маме сідала біля вікна і крутила швацьку машинку. Це була тендітна темноока жіночка з хвилястим каштановим волоссям, яке носила на проділ, закручуючи вузлом на потилиці. Коли вона залишалася сама, то завжди щось наспівувала приємним голоском. Якось пополудні вона піднялася з готовою роботою на верхній поверх магазину на Стентон-стріт. Хазяїн запросив її до свого кабінету. Уважно роздивився товар і похвалив її. Відлічив гроші — на долар більше, ніж належало. «Це за те, — пояснив він, — що ти така гарна». Потім засміявся і погладив її груди. Схопивши долар, Маме вибігла на вулицю. Наступного разу повторилося те саме. Тате вона сказала, що виконує тепер більше роботи. Маме стала звикати до рук свого хазяїна. Якось, коли настав термін двотижневої оплати за помешкання, вона дозволила йому покласти себе на розкрійний стіл і зробити з нею все, що він хотів. Він цілував її обличчя і відчував солоний присмак її сліз.

Саме в цей період історії Джейкоб Ріїс[1], невтомний журналіст і борець за реформи, писав про те, що необхідно вирішити проблему житла для бідняків. Вони мешкали по багато чоловік в одній кімнаті. Бракувало елементарної санітарії. Вулиці смерділи від нечистот. Діти легко застуджувалися й мерли як мухи. Вони вмирали, лежачи на двох зсунутих докупи табуретках або на підлозі. Багато людей вважало, що бруд, голод та хвороби — це відплата іммігрантам за їхнє моральне виродження. Та Ріїс вірив у вентиляцію. Вентиляція, світло та свіже повітря — запорука здоров'я. Він ходив по нетрищах, піднімався темними сходами, стукав у двері і фотографував знедолених. Тримаючи вгорі «бліц», репортер ховав голову під запинало й робив знімок. Потім ішов геть, а люди й далі сиділи нерухомо, як перед фотоапаратом. Ніби чекали швидких змін у своєму житті. Ріїс зробив кольорову карту етнічних груп, які населяли Манхеттен.

— Брудно-сірий — то євреї: це їхній улюблений колір, — пояснював він. — Червоний — смагляві італійці. Блакитний — ощадливі німці. Чорний — африканці. Зелений — ірландці, а жовтий — китайці, вони бо схожі на котів, такі самі спритні, жорстокі й страшні, якщо розлютити їх. Додайте сюди ще якихось кольорів для фіннів, арабів, греків та інших, — кричав Ріїс, — і матимете строкату картину нашої гуманної цивілізації!

Якось Ріїс вирішив узяти інтерв'ю у відомого архітектора Стендфорда Уайта. Він хотів запитати Уайта, чи той будував коли-небудь житла для бідняків. Ріїсом заволоділа ідея будівництва домівок для знедолених, з вентиляцією та освітленням. Він знайшов Уайта в порту. Той спостерігав, як вивантажували всякі архітектурні прикраси та мистецькі вироби. З корабельних трюмів видобувалися цілі атріуми[2], обтесані гранітні брили, картини, скульптури, гобелени, ліпні та розмальовані карнизи, черепиця, мармурові водограї, мармурові сходи й балюстради, паркет, шовкові шпалери, ядра, списи, панцери, арбалети та інша старовинна зброя; ліжка, меблі з гербами, карети, обідні столи, буфети, клавікорди, контейнери зі срібним, золотим, порцеляновим та скляним посудом; скрині з церковним начинням, рідкісними книгами й табакерками. Уайт, дужий, кремезний чоловік із рудим, посрібленим

---

[1] Ріїс Джейкоб Август (1849—1914) — американський журналіст, реформіст, письменник. (Народився в Данії).

[2] Атріум — центральний дворик у будинках стародавньої Греції та Риму.

сивиною чубом, ходив по причалу й погрожував докерам закритою парасолькою. «Обережніше, йолопи!» — кричав він. Ріїс хотів був поставити архітекторові свої запитання. Про житла для бідняків. Але перед його очима стояло видиво демонтованої Європи, і раптом Ріїс відчув, що він датчанин.

Того вечора Уайт пішов на прем'єру «Мадмуазель Шампань» — у зимовий сад Медісон-Сквер-Гарден. Це було на початку червня, а наприкінці місяця з настанням спеки по нетрищах почали мерти діти. Кімнати розпікались як печі, а мешканці не мали води навіть напитися. Стічні труби повисихали. Батьки бігали по вулицях, шукаючи льоду. Реформісти домоглися чималих успіхів у боротьбі з корупцією в місті, та заповзятливі торговці все ж таки скупили всі запаси льоду і продавали крихітні брусочки за неймовірно високу ціну. Люди стелилися прямо на тротуарах, спали під дверима будинків. Коні падали й здихали на вулицях. По місту їздили фургони департаменту санітарії, підбирали трупи тварин. Та це майже не допомагало. Трупи швидко розкладалися від спеки, пацюки жерли дохлятину. А над усім цим, над порозвішуваним на мотузках ганчір'ям плинув запах смаженої риби.

4

У розпалі літньої спеки політичні діячі, готуючись до перевиборів, запрошували своїх прибічників на прогулянки за місто. Наприкінці липня один із таких кандидатів з гарденією в петлиці виступав на чолі цілого параду, що йшов вулицями Четвертого району. Оркестр грав марш Сузи [1]. Члени Асоціації підтримки кандидата прямували до річки, де вся процесія піднялася на борт пароплава «Велика Республіка», який ішов з Коні-Айленду в Райбіч, штат Нью-Йорк, відразу за Нью-Рошеллю. Перевантажений пароплав, на якому було тисяч п'ять пасажирів, ішов з помітним креном на правий борт. Сонце пекло нестерпно. Пасажири юрмилися на палубах, жадібно ковтаючи свіже повітря. Вода була прозора, як скло В Райбічі всі зійшли на берег, і парадною процесією рушили до павільйону, де вже стояли сервіровані столи. Офіціанти в довгих білих фартухах подавали традиційну тушковану рибу з гарніром. Після ленчу з маленької естради для оркестру виголошувалися промови. Естраду було прикрашено прапорами. Про це подбала Батькова фірма. На багатьох прапорах сяяло виписане золотом прізвище кандидата, а на столиках стояли сувенірні американські прапорці. Члени Асоціації підтримки кандидата добре повеселилися того дня: пили пиво, грали в бейсбол, підкидали підкови. На Райбічських луках покотом лежали чоловіки, прикриваючи котелками обличчя від палючого сонця. Після вечері військовий оркестр дав концерт, а закінчилося свято чудовим фейєрверком. Молодший Материн Брат прийшов сюди, щоб особисто наглядати за цією заключною частиною. Він любив вигадувати різні комбінації з вогнів. Тільки ця робота цікавила його по-справжньому. Ракети летіли в наелектризоване вечірнє небо. Угорі сяйнула сліпуча блискавка. Ніби покотилося по воді величезне барвисте колесо. Спалахнув новий фейєрверк — і в нічному небі, мов нове сузір'я, виник жіночий профіль. Червоні, білі, сині вогні гас-

[1] Суза Джон Ф. (1854—1932) — американський диригент і композитор.

ли, як метеори, вибухали, як бомби, розліталися снопами іскр, освітлюючи старий пароплав, що стояв на якорі. Усі кричали «Ура!» А після фейєрверку запалено смолоскипи, які освітлювали дорогу до причалу. Коли повертались назад, корабель ішов з креном уже на лівий борт. Серед пасажирів був і Молодший Материн Брат, він стрибнув на пароплав в останню хвилину. Переступаючи через чоловіків, які спали просто на палубі, підійшов до поручнів на носі пароплава і підставив обличчя вітерцю, який народжувався десь над чорною водою. Він напружено вдивлявся в темряву і думав про Евелін.

А тим часом Евелін Несбіт щодня повторювала свій виступ перед судом, який мав слухати справу про вбивство її чоловіком Стендфорда Уайта. Вона повинна була тепер не тільки навідувати чоловіка в міській в'язниці Томбс, де його тримали, а й радитися відразу з кількома адвокатами; з його матір'ю, величною Пітсбурзькою вдовою, котра зневажала Евелін; зі своєю матір'ю, чиї найсміливіші плани щодо вигідного одруження дочки успішно здійснилися. Преса стежила за кожним рухом Евелін. Оселилася вона в маленькому приватному готелі. Намагалася не згадувати понівеченого обличчя Стендфорда Уайта. Їсти їй приносили в номер. Вона вчила напам'ять рядки своєї промови в суді. Лягала рано, бо вважала, що сон освіжає шкіру. Їй було сумно, і вона замовила своїй кравчині кілька суконь. Захист Гаррі К. Тоу грунтувався на тому, що він буцімто вчинив убивство в нестямному стані, коли Евелін розповіла йому, як її згвалтовано в 15 років. Вона була натурщицею і мріяла стати актрисою. Стендфорд Уайт запросив її до своєї квартири у хмарочосі на Медісон-Сквер-Гарден і пригостив шампанським, у яке підсипав снотворного. Коли вранці вона прокинулась, то побачила поруч себе голого Уайта.

Та не так просто буде переконати присяжних, ніби Гаррі К. Тоу ошалів тільки через те, що почув цю казочку. Він був дуже забіякуватий, і все своє життя бешкетував по ресторанах. На великій швидкості виїжджав автомобілем на тротуар. Не раз хотів укоротити собі віку і одного разу випив пляшку опію. Мав цілий набір шприців у срібній коробочці і впорскував собі наркотики. Ще мав звичку — бити себе кулаками в скроні. Це був владний, жадібний і до нестями ревнивий чоловік. Ще до одруження він примушував Евелін підписати свідчення під присягою, що Стендфорд Уайт бив її. Вона відмовилась і про все розповіла Уайтові. Тоді Гаррі повіз її до Європи: там він не тривожився, що Уайт підмінюватиме його. Мати Евелін поїхала з ними як гувернантка. Вони пливли на «Кронпринцесі Цецілії». У Саутгемптоні Гаррі розрахував матір Евелін, і по материку вони подорожували вже тільки вдвох. На якийсь час вони оселилися в старовинному замку Каценштейн, у Австрії, який Гаррі винайняв в оренду. Першої ж ночі в Каценштейні Тоу роздягнув Евелін і став шмагати її батогом по голих сідницях. Її зойки луною розкочувалися по коридорах та кам'яних сходах. Австрійська обслуга — чоловік і жінка — прислухалися в своїй кімнатці: ці зойки збуджували їх, тож вони відкоркували пляшку «Голдвассеру», трохи випили і вдалися до любощів. Тіло Евелін покрилося червоними рубцями. Вона плакала й стогнала всю ніч. А вранці Гаррі знову зайшов до її кімнати, цього разу з ременем для правки бритви. Кілька тижнів по тому Евелін не могла підвестися з ліжка. Коли вона стала одужувати, Гаррі приніс їй стереоптичні слайди Шварцвальду та Австрійських Альп. У ліжку він був уважним і ніжним. Та

Евелін вважала, що їхні взаємини не повинні обмежуватися тільки нічною злагодою. І домоглася, щоб він відправив її додому. Повернулася на «Карманії» сама: мати Евелін давно була вдома. Тільки-но прибувши до Нью-Йорка, Евелін пішла до Стендфорда Уайта і розповіла йому про все. Вона показала йому шрами на внутрішньому боці правого стегна. «Моя бідолашненька!» — сказав Стендфорд Уайт. Він поцілував те місце. Евелін показала йому світло-жовті та вишневі плями на лівій сідниці. «Який жах!» — сказав Уайт і поцілував те місце. Вранці він послав її до адвоката, і той підготував письмове свідчення під присягою про те, що сталося в замку Каценштейн. Евелін його підписала. «Тепер люба, тільки-но Гаррі повернеться, ти покажеш йому цей папірець», — сказав Стендфорд Уайт, широко посміхаючись. Так вона й зробила. Гаррі К. Тоу прочитав свідчення, зблід і негайно запропонував одруження. Вона була хористка і повелася так, як на її місці вчинила б кожна з дівчат — метеликів богині Флори.

Тепер Гаррі сидів у в'язниці, перебуваючи в центрі загальної уваги. Його камера містилася на Поверсі Вбивць, у верхньому ярусі похмурого Томбса. Щовечора наглядачі приносили йому свіжі газети, і він міг стежити за успіхами улюбленої команди «Піттсбург Нешнлз» та її зірки Онеса Вагнера. Читаючи про бейсбол він читав і про себе. Переглядав усі газети й журнали — «Уорлд» «Трібюн», «Таймс», «Івнінг Пост», «Джорнел», «Геральд». Прочитавши газету, він згортав її і викидав крізь грати; газета розліталася на окремі сторінки й падала з шостого поверху в тюремний двір. Його поведінка дивувала наглядачів. Тут рідко з'являлися люди такого високого стану. Тоу був не в захваті від тюремного меню, і їжу йому приносили з ресторану Делмоніко. Він був чепурун, і щоранку його слуга ніс до в'язниці зміну білизни. Він не любив негрів, і його запевнили, що в сусідніх камерах їх немає. Тоу оцінив послужливість своїх наглядачів, але дякував їм досить своєрідно. Жбурляв собі під ноги зібгані 20-доларові асигнації, а коли наглядачі піднімали гроші, обзивав їх шолудивими свиньми. Наглядачі були дуже задоволені. Після зміни їх атакували на вулиці газетярі, розпитуючи про Тоу. Щодня приїжджала Евелін у блузі з високім коміром та гофрованій спідниці. Вона завжди виглядала чудово. Чоловікові й дружині дозволялися прогулянки Мостом Смутку — залізним місточком, що сполучав в'язницю Томбс із будівлею кримінального суду. Тоу йшов, важко похитуючись,— так ходять тільки розумово неповноцінні люди. У нього був великий рот, а очі круглі, як у ляльки. Часом бачили, як він вимахує руками, а Евелін стоїть, низько схиливши голову. Кислатий капелюх ховав вираз її обличчя. Іноді він просив дозволу побути з нею в кімнаті побачень. Наглядач, який перебував поруч, за дверима з маленьким віконцем, розповідав, що Тоу плакав, а часом стискав руку Евелін. Іноді він швидко ходив з кутка в куток, б'ючи себе кулаком по скронях, а вона дивилася на вулицю крізь загратоване вікно...

Репортерам, які оточували її по виході з Томбса, Евелін заявляла, що її чоловік не винен. «Суд доведе, що Гаррі не винен», — сказала якось вона, сідаючи в «електричний екіпаж», який подарувала їй велична свекруха. Шофер зачинив дверці. У машині Евелін розридалась. Вона краще за будь-кого знала, наскільки Гаррі винний, але погодилася захищати його за 200 тисяч доларів. А за розлучення збиралася заправити ще більше. Евелін постукала пальцями по обшивці автомобі-

ля. Сльози висохли. Холодне почуття тріумфу переповнило її серце. Вона виросла на вулицях шахтарського міста у Пенсільванії. І стала бронзовою богинею, яку Стенні Уайт поставив на хмарочосі Медісон-Сквер-Гарден, величною нагою Діаною з напнутим луком у руках.

Сталося так, що саме в цей період нашої історії похмурий романіст Теодор Драйзер жорстоко страждав, бо критики розгромили його першу книжку «Сестра Керрі», і вона майже не мала попиту. Він не міг працювати, почувався розбитим, зганьбленим і нікого не хотів бачити. Винайняв мебльовану кімнату в Брукліні й переїхав туди. Там він узяв собі за звичай сидіти на стільці посеред кімнати. Одного разу йому здалося, що стілець повернутий не так. Він підвівся й повернув його трохи праворуч. Знову не сподобалося. Повернув стільця ще праворуч, потім іще. Обернув його майже кругом, але так і не вирішив, як поставити. Тьмяний присмерк згасав за брудними шибками мебльованої кімнати. Драйзер крутив стілець усю ніч.

5

Майбутній процес Тоу був не єдиною визначною подією Томбса. Два наглядачі у вільний від роботи час сконструювали кайдани для ніг, які, на їхню думку, були надійніші за казенні. Щоб довести це, вони попросили випробувати їх самого Гаррі Гудіні. І от якось уранці великий маг з'явився в кабінеті начальника в'язниці. Газетярі сфотографували його, коли він тиснув руку начальникові Томбса, а також між двома усміхненими наглядачами, яких він обіймав за плечі. Гудіні пускав шпильки на адресу газетярів. Артист узяв кайдани, уважно оглянув їх і прийняв виклик. Він скине їх із себе завтра під час вечірніх перегонів на іподромі «Кейс». У присутності репортерів Гудіні виклав свої умови: його роздягнуть, зв'яжуть, замкнуть у камері, а одежу покладуть під дверима в коридорі. Потім його залишать самого, і за 5 хвилин він з'явиться без кайданів і вдягнений у кабінеті начальника Томбса. Начальник завагався. Гудіні прикинувся здивованим. Зрештою, він прийняв виклик наглядачів без вагань: виходить, начальник не вважає свою в'язницю надійною? Репортери стали на бік Гудіні. Начальник знав, як газети можуть витлумачити його відмову і поступився. Він вірив у надійність тюремних камер. Стіни його кабінету були світло-зелені. На столі стояли фотографії дружини й матері. Поряд, на маленькому столику, — коробка сигар і карафа ірландського віскі. Він підняв телефонну трубку й багатозначно подивився на газетярів.

Незабаром охорона провела голого Гудіні на Поверх Убивць. В'язнів тут було небагато, і надійність камер гарантувалася. Гудіні замкнули в порожній камері. Його одежу акуратно склали в коридорі — дотягтися до неї крізь грати він би не зміг. А наглядачі й репортери, як домовлено, повернулися до кабінету начальника. У різних місцях свого тіла Гудіні ховав шматочки дроту та гнучкі сталеві прутики. Цього разу він провів долонею по лівій стопі і видобув з-під мозоля сталеву пластинку в чверть дюйма завширшки і в півдюйма завдовжки. З густого чуба дістав шматочок сталевої дротинки і з'єднав його з пластинкою — вийшла відмичка. Просунувши руку крізь грати, він уставив імпровізований ключ у замок й обережно повернув його за годинниковою стрілкою. Двері відчинилися. У цю мить Гудіні побачив,

що в камері навпроти світиться і там хтось є. В'язень дивився прямо на Гудіні. У нього було широке плескате обличчя, схожий на свиняче рило ніс, великий рот, неприродно світлі банькаті очі і жорстке зачесане назад волосся. Гудіні подумав, що це обличчя манекена, з якими виступають черевомовці. В'язень сидів за накритим скатертиною столом, на якому стояв сервіз із рештками вишуканого обіду. З відерця з льодом стриміла порожня пляшка з-під шампанського. Залізні нари вкривала стьобана ковдра, а в головах лежала справжня подушка. На стелі коливалася тінь від шовкового абажура фірми Тіффані. В похмурій сутіні в'язниці ця камера видавалася якоюсь театральною сценою. В'язень підвівся й величним жестом привітав Гудіні, скрививши широкий рот у ледь помітній посмішці. Гудіні став похапцем одягатися. Він одягнув труси, штани, шкарпетки і взувся. А в камері в'язень так само похапцем став роздягатись. Гудіні вдягнув сорочку, затягнув краватку, застебнувся, накинув на плечі шлейки й надів піджак.

А в'язень уже стояв голісінький, як Гудіні кілька хвилин тому. Він підійшов до дверей і притиснувся стегнами до грат. Гудіні кинувся бігти, навпомацки відімкнув двері ярусу і зачинив їх за собою.

Гудіні нікому не розповідав про цю дивну зустріч. Поздоровлення з новим успіхом він приймав без особливого ентузіазму. Навіть довгі черги по газети з описом того, як він вивільнився від кайданів за 2 хвилини не тішили великого мага. Через кілька днів Гудіні зрозумів, що гротескний імітатор його дій на Поверсі Вбивць, не хто інший як Гаррі К. Тоу. Гудіні сердився, коли люди не сприймали його мистецтва серйозно. Він почав розуміти, що здебільшого то були представники вищих класів. Вони безцеремонно втручалися в його життя і ставилися до нього, як до блазня. До того ж Гудіні був дуже честолюбний і ревниво стежив за технічним поступом. Поки він показував на маленькій сцені свої чудеса, люди навчилися запускати в небо літаки та виготовляти автомобілі, які мчали із швидкістю 60 миль на годину. Теодор Рузвельт напав на Іспанію і послав довкола світу цілий флот лінкорів, білих, як його зуби. Товстосуми знали, що́ справді важливо. А на Гудіні вони дивились, як на дитину або дурника. І все ж таки його палке прагнення вдосконалювати своє мистецтво відбивало американський ідеал. Гудіні був справжній атлет. Не пив і не курив. Був мускулястий, спритний і відважний. Та для багатіїв усе це було ніщо.

Новий номер Гудіні полягав у тому, що він вибирався з банківського сейфа, а тоді відмикав сейф ще раз і глядачі бачили там його асистента, який щойно стояв на сцені. Номер мав шалений успіх. Одного вечора менеджер сказав Гудіні, що його бажає бачити місіс Стювезан Фіш із 78 вулиці: вона, мовляв, хоче, щоб він виступив у неї на балу. Місіс Фіш була однією з чотирьохсот [1]. Вона славилася своєю дотепністю. Одного разу дала бал, на якому всі повинні були розмовляти, як малі діти. Цього разу вона хотіла вшанувати пам'ять свого покійного друга архітектора Стендфорда Уайта, що спорудив їй будинок у стилі венеціанського палацу дожів. «Я не хочу мати нічого спільного з цими людьми», — відповів Гудіні менеджерові. Той переказав місіс Фіш, що Гудіні не зможе в неї бути. Тоді вона подвоїла ціну. Бал відбувся увечері в понеділок — перший великий бал сезону. Гудіні прибув близько дев'ятої на взятому напрокат «пірс-ерроу». В автомобільному причепі він привіз своє причандалля.

---

[1] 400 найбагатших родин США.

Без відома Гудіні місіс Фіш запросила на бал також циркову трупу Барнума і Бейлі [1]. Вона любила несподіванки. Гудіні провели до вітальні, де його відразу оточив натовп чудернацьких людей, які багато чули про великого маестро і тепер хотіли бодай торкнутися до нього. Там були створіння з лускатою шкірою і долонями, що росли прямо з плечей, ліліпути з телефонними голосами, сіамські сестри. Гудіні скинув плащ, циліндр, рукавички і віддав асистентові. Опустився в крісло. Його помічники чекали настанов. Химерні людці не відводили від нього очей.

Вітальня була гарно оздоблена: різьблена стеля, на стінах фламандські гобелени із зображенням Актеона, якого шматують пси.

На початку своєї кар'єри Гудіні працював у маленькому цирку на заході Пенсільванії. Щоб опанувати себе, він згадав тодішніх своїх колег. Одна ліліпутка відокремилася від гурту і попросила всіх відступити на кілька кроків назад. Це була Лавінія Тамб, удова Генерала Тома Тамба, найславетнішого з ліліпутів. Лавінія Уоррен Тамб була вбрана в розкішну сукню, яку подарувала їй господиня дому: міс Фіш хотіла позбутися зі свого ворога, місіс Уїльям Астор, що минулої весни носила такий самий фасон. Лавінія Тамб була так само зачесана, як і леді Астор. На ній сяяли копії брильянтів місіс Астор. Їй було років сімдесят, і вона трималася з гідністю. Близько п'ятдесяти років тому, в день їхнього весілля, їх з полковником Гамбом приймав у Білому домі сам Лінкольн. Гудіні мало не заплакав. Лавінія більше не працювала в цирку; вона приїхала в Нью-Йорк із Бріджпорта, де мала власний будинок. Вона жила в Бріджпорті, щоб бути завжди біля чоловікової могили. Він помер багато років тому, і тепер його гранітний пам'ятник височів на кладовищі Маунтін-Гроу. Лавінія була два фути заввишки. Вона підійшла до колін Гудіні. З роками її голос погрубішав і тепер звучав, як у двадцятирічної дівчини. Очі в неї були сині і мерехтливі, волосся срібне, біла шкіра змережана тонесенькими зморшками. Вона нагадувала Гудіні його матір.

— Ходи до нас, хлопчику, і покажи нам що-небудь із своїх номерів, — попросила Лавінія.

Гудіні показав циркачам кілька простих фокусів. Він сховав у роті більярдну кулю, стулив губи, відкрив рота — більярдної кулі нема. Знову стулив і роззявив рота — більярдна куля на місці. Протягнув крізь щоку голку. Розтулив жменю — на долоні сиділо живе курча. Витяг із вуха цілий жмут кольорових шовкових стрічок. Людці були в захваті. Довго аплодували й сміялися. З почуттям виконаного обов'язку Гудіні підвівся і сказав менеджерові, що він не виступатиме для місіс Стювезан Фіш. Всі стали його вмовляти. Та Гудіні рішуче попрямував до дверей. Яскраве світло вдарило йому в очі. Він опинився у великій залі палацу дожів. На балконі грав струнний оркестр. Вікна були завішені гарними рожевими шторами, близько чотирьохсот чоловік кружляли у вальсі по мармуровій підлозі. Затулившись долонею від яскравого світла, він побачив і саму місіс Фіш; в її зачісці сяяли діаманти, на шиї красувалися перли. Жарти злітали з її уст, як пухирці піни з губів епілептика.

Незважаючи на такі випадки в своєму житті, Гудіні ніколи не мав певних політичних поглядів. Він жив не думкою, а почуттями. Він так

---

[1] Барнум і Бейлі — відомі циркові діячі.

і не збагнув, у чому ж сенс його життя, не зрозумів, що здійснив справжній переворот. Він був єврей. Його справжнє ім'я було Еріх Вайс. Він палко любив свою стареньку матір, яка жила в його будинку на 113-й Уест-стріт. Річ у тім, що Зігмунд Фрейд тільки-но прибув до Америки читати курс лекцій в університеті Кларка у Ворчесті, штат Массачусетс, і Гудіні разом із Л. Джолсом були приречені залишитися останніми славетними безсоромниками, закоханими в своїх матерів, представниками руху XIX сторіччя, в який входили такі люди, як Едгар По, Джон Браун, Лінкольн і Джеймс Уістлер [1]. Ясна річ, що не вся Америка прийняла Фрейда. Лише кілька психіатрів зрозуміли важливість його вчення, а для більшості він був якийсь там німецький сексолог, проповідник і популяризатор теорії вільного кохання, котрий називає високими словами брудні речі. Минуло не менше десятка років, перш ніж Фрейд узяв реванш і на власні очі побачив, як його ідеї почали руйнувати американське уявлення про секс.

6

Фрейд прибув до Нью-Йорка на пароплаві «Джордж Вашінгтон». З ним приїхали його учні Юнг і Ференці, трохи молодші за свого вчителя. В порту їх зустрічали двоє ще молодших фрейдистів, доктор Ернест Джонс та А. А. Бріл. Усі разом пообідали в ресторанчику Хаммерштейна «Садок на даху». Зеленіли пальми в діжках, піаніст і скрипаль виконували дуетом «Угорську рапсодію» Ліста. Усі навколо Фрейда говорили, не вмовкаючи, весь час позираючи на нього і намагаючись угадати, в якому він настрої. Бріл і Джонс узяли на себе обов'язок гостинних хазяїв. Наступними днями вони показали Фрейдові Центральний парк, Метрополітен-музей і Китайський квартал. Схожі на котів китайці витріщалися на них зі своїх брудних крамничок. Потім усі пішли подивитися популярний фільм, який демонструвався в усіх дешевих кінотеатрах міста. Рушниці випускали білий дим, і люди з напомадженими губами та нарум'яненими щоками хапалися за груди й падали на землю. «Добре, що фільм німий»», — подумав Фрейд. У Новому світі його найдужче дратував шум. Торохтіння екіпажів, цокіт кінських підків, брязкіт і скрегіт трамваїв, автомобільні гудки. У відкритому «мармоні» Бріл повіз їх на Манхеттен. Коли вони проїздили по 5-й Авеню, Фрейд відчув на собі погляди. Підвівши голову, він побачив, що з двоповерхового автобуса на нього уважно дивляться кілька дітей.

Бріл повіз гостей на нижній Іст-Сайд, славнозвісний своїми єврейськими театрами, вуличними торговцями та надземкою. Зі страшним гуркотом пролітали поїзди повз будинки, в яких, напевне, жили люди. Дзвеніли віконниці, стіни ходили ходором. Вони зайшли до закусочної і замовили овочі в сметані. Потім знову сіли в автомобіль і поїхали далі. На якомусь розі спинили машину, щоб подивитися на вуличного художника. Уже старий чоловік за кілька центів вирізав з паперу силуети. Перед ним якраз стояла, позуючи, вродлива, добре вдягнена жінка. Ференці висловив захоплення, що й на вулицях Нового світу побачив стародавнє мистецтво силуетного портрета, хоч насправді ди-

---

[1] Уістлер Дж. Макнейл Абботт (1834—1903) — американський художник.

вився тільки на жінку. Фрейд мовчки попихкував сигарою. Мотор працював на малих обертах. Тільки Юнг звернув увагу на маленьку дівчинку у фартушку, яка ховалася за жінку, тримаючись за її руку. Дівчинка крадькома зиркнула на Юнга. Юнг, який уже не поділяв деяких поглядів свого улюбленого вчителя, подивився крізь товсті в сталевій оправі окуляри на чудову дитину, і йому здалося, що він давно знає її, хоча пояснити це відчуття в ту хвилину не зміг. Бріл натиснув на акселератор, і вони поїхали далі. Кінцевою метою їхньої подорожі був Коні-Айленд, далеко за містом. Приїхали туди пополудні і зразу ж пішли оглянути три парки розваг; почали із Стріплчейза, потім побували в Дрімленді і, нарешті, пізно ввечері опинилися серед веж та куполів освітленого електричними лампочками Луна-Парку. Поважні гості стали кататися з гірки, а Фрейд із Юнгом узяли човен і попливли в Тунель Кохання. Повернулися вони надвечір. Фрейд дуже стомився і мало не зомлів. Знедавна такі напади досить часто непокоїли Фрейда і то чомусь завжди в присутності Юнга. За кілька днів товариство рушило до Ворчеста, де Фрейд мав читати лекції. Після лекцій Фрейда умовили поїхати помилуватися на величне чудо природи — Ніагарський водоспад. Вирушили вони туди похмурого захмареного дня. На березі Ніагари стояли тисячі щойно одружених парочок і дивилися на оповитий хмарами бризок водоспад. Над річкою було натягнено дріт, і якийсь маніяк у балетних тапочках і трико, балансував на ньому з парасолькою. Фрейд похитав головою. Потім товариство пішло до Печери Вітрів. Біля підземного містечка гід зупинився і взяв Фрейда за лікоть. «Іди першим, старий»,— сказав він Славетний учений, якому було тоді п'ятдесят три роки, вирішив, що з нього досить Америки. Разом зі своїми учнями він відплив додому в Німеччину на «Кайзері Вільгельмі Великому». Фрейд так і не зміг пристосуватися до американської їжі та суспільних звичаїв. Він був певен, що ця подорож згубно вплинула на його шлунок та сечовий міхур. Усі американці здалися йому зажерливими, нахабними й грубими. Його вразила безладна оптова закупівля витворів європейського мистецтва. Типова для Америки прірва між багатством і злиднями здалася йому перекрученням європейської цивілізації. Він був радий, що знову сидить у своєму затишному кабінеті, у Відні. «Америка — це помилка, гігантська помилка», — сказав він Ернестові Джонсу.

Безперечно, що на той час з ним погодилося б чимало людей на західному березі океану. Мільйони були без роботи. А оті щасливці, які працювали, мали нахабство об'єднуватися в профспілки. Суди забороняли профспілкову діяльність, поліція вбивала робітничих лідерів або кидала їх до в'язниць. Вважалося, що спілки — це виклик самому богові. Робітника захищають не агітатори, — сказав якось один товстосум, — а християни, що їх бог, у своїй невичерпній мудрості, наставив порядкувати багатствами країни. Коли нічого не допомагало, викликали війська. Шахтар заробляв у день 1 долар 60 центів, з умовою, якщо видобував 3 тонни вугілля. Він жив у бараці компанії, і харчі купував у магазині компанії. На тютюнових плантаціях негри працювали по тринадцять годин на добу, і заробляли по 6 центів за годину, байдуже — чоловік, жінка чи дитина. Діти не зазнавали ніякої дискримінації. Їх цінували всюди, де вони працювали. Вони не скаржились, як дорослі. Вирішуючи наймати чи не наймати дітей, роботодавці думали тільки про те, чи витримають вони. Діти були моторніші, але

під кінець робочого дня працювали менш продуктивно. Саме в ці години на консервних заводах і фабриках діти зазнавали травм — їм відривало пальці, ламало руки й ноги, і їх раз у раз попереджали, щоб були уважніші. У шахтах вони сортували вугілля і подеколи задихалися в завалених штольнях — їх попереджали, щоб були обережніші. Щороку лінчували сотню негрів. Сотня шахтарів згоряла живцем. Сто дітей ставали каліками. Здавалося, що цифра планувалася заздалегідь, так само як і число людей, що вмерли з голоду. Нафтові, банківські, залізничні, м'ясні та сталеві трести росли, немов гриби після дощу. Стало модою вшановувати бідняків. Мільйонери Нью-Йорка й Чікаго давали в своїх палацах бали для вбогих. Гості приходили в дранті, їли з полив'яних тарілок, пили з понадбиваних кухів. Бальні зали були декоровані під шахти — з кріпленням, рейками, шахтарськими лампочками. Фірми театрального реквізиту діставали замовлення декорувати сади під брудні ферми, а ресторанні зали — під текстильні фабрики. Гості смалили сигарні бички, які подавались на срібних тацях. Співаки вимазували обличчя сажею і виконували пародії на негритянські пісні. Одна господиня дала бал у корівнику. Гості були в довгих фартухах і білих ковпаках. Вони їли й танцювали, а тим часом попід стінами їздили на блоках криваві туші. На підлозі були розкидані тельбухи. Весь збір пішов на добродійні цілі.

7

Одного разу після відвідин Томбса Евелін Несбіт випадково поглянула в заднє віконце свого автомобіля й зауважила, що вперше її не переслідують газетярі. Звичайно люди Херста та Пулітцера ганялися за нею зграями.

Підкоряючись якомусь внутрішньому поштовхові, вона сказала водієві повернути на схід. Шофер, який служив матері Гаррі Тоу, невдоволено насупився. Евелін не зважила на це. Стояла полуднева спека. Незабаром Евелін побачила крізь віконце вуличних крамарів та ятки нижнього Іст-Сайду.

Темні очі дивились на автомобіль. Довговусі чоловіки посміхались, блискаючи золотими коронками. Шляхові робітники сиділи на узбіччі тротуару й обмахувалися від спеки капелюхами. Хлопчики в коротеньких штанцях бігли поруч з автомобілем з чималими пакунками на плечах. Евелін побачила крамниці з єврейськими написами на вітринах. Староєврейські літери чомусь здавалися їй кістками. Побачила протипожежні драбини на будинках, схожих на багатоярусні тюрми. Старі шкапи в хомутах підводили похнюплені голови й дивились на Евелін. Лахмітники штовхали перед собою возики з усяким мотлохом; торговки тягли в руках повні кошики з печеним хлібом. І всі дивились на Евелін. Шофер у сірій лівреї та чорному кашкеті нервував, ведучи блискучий автомобіль брудними вузькими вуличками. На узбіччі тротуару гралася, сидячи в бруді, дівчинка у фартушку й високих шнурованих черевичках. Маленька замурзана дівчинка. «Зупини!» — наказала Евелін. Шофер оббіг навколо машини й відчинив їй дверцята. Евелін вийшла з автомобіля і присіла, задивившись на дівчинку. Шорстке чорне волосся, смаглява, оливкового кольору шкіра. Темно-коричневі, майже чорні очі байдуже дивились на незнайому жінку.

Евелін ніколи ще не бачила гарнішої дитини. До зап'ястка дівчинки була прив'язана мотузка. Евелін підвелася й, простеживши очима за мотузкою, побачила божевільне обличчя старого з коротко підстриженою борідкою. Другий кінець мотузки був обкручений навколо його пояса. На старому було дране пальто з одірваним рукавом, пом'ятий капелюх і комірець із краваткою. Він стояв на тротуарі перед візком, що правив йому за пересувну виставку силуетних портретів у рамках, попришпилюваних до чорної оксамитової завіски. Це був художник-профіліст. За допомогою ножиць і клею він робив портрети-силуети, вирізаючи їх з білого паперу й наклеюючи на чорне тло.

— За п'ятнадцять центів, леді, — мовив старий до Евелін.

— Навіщо ви прив'язали дівчинку? — спитала вона.

Старий подивився на її пишне вбрання. Він засміявся, похитав головою і заговорив сам із собою на ідіш. Потім повернувся до неї спиною. Біля автомобіля зібрався натовп. Високий робітник підійшов до Евелін, шанобливо скинув капелюх і переклав слова старого.

— Бачте, місіс, він боїться, щоб дівчинку не вкрали...

Евелін цей перекладач здався чимось схожим на дипломата. Старий гірко засміявся і щось пробурмотів — безперечно на її адресу. Він сказав: «Багата леді навряд чи знає, що в нетрищах часто крадуть дівчаток і продають їх у рабство». Евелін була приголомшена.

— Таж цій дівчинці не більше десяти років, — мовила вона.

Старий зняв крик, показавши на будинок навпроти, на ріг вулиці, а тоді в протилежний бік.

— Справа в тому, місіс,— сказав робітник,— що крадуть усіх — і заміжніх жінок, і малих дівчаток. Їх гвалтують, і зганьблені жінки стають повіями. Будинки на цій вулиці призначаються якраз для цього.

— А де батьки дитини? — спитала Евелін.

Старий уже звертався до натовпу, б'ючи себе в груди й показуючи на небо. Жінка, в чорній хустині, похитала головою й тяжко зітхнула. Старий зірвав з голови капелюха і став рвати на собі волосся. Високого робітника так зворушила розповідь художника, що він забув про свої обов'язки перекладача.

— Цей чоловік, місіс,— зрештою мовив він,— і є батько дитини. Щоб прогодувати сім'ю, його дружина продавала себе, і він вигнав її з дому, а тепер оплакує, як оплакують небіжчика. Йому тридцять два роки, і посивів він за один місяць.

Старий ридав, закусивши губу. Він повернувся до Евелін і побачив, що вона зворушена його горем, так само, як усі, хто стояв на розі: шофер, робітник, жінка в чорній хустині, роззяви. Та потроху люди стали розходитись. Евелін знову підійшла до дівчинки, яка все сиділа на тротуарі. Присіла навпочіпки і вологими від сліз очима подивилася в сухі очі дитини. «Моя бідолашненька»,— мовила Евелін.

Ось так познайомилася Евелін Несбіт з 32-річним сивим художником та його донькою. У нього було довге єврейське ім'я, яке вона не могла вимовити і тому називала його Тате,— так само, як дівчинка. Тате був голова Спілки художників-соціалістів нижнього Іст-Сайду. Це був гордий чоловік. Евелін зрозуміла, що зблизитися з ним можна, тільки замовляючи йому портрети. За два тижні він вирізав сто сорок силуетів Евелін. За кожний вона платила йому п'ятнадцять центів. Іно-

ді замовляла портрет дівчинки. Тате зробив щось із дев'яносто таких портретів, і вирізав їх дуже ретельно, не поспішаючи. Якось Евелін замовила портрет себе з дівчинкою. Тате пильно подивився на неї, і в його очах промайнула страшна підозра. Однак замовлення виконав. Незабаром Евелін зрозуміла, що хоча люди й зупиняються подивитись, як працює художник, проте мало хто замовляє йому портрет. Він став робити дедалі складніші силуети Евелін та дівчинки, вирізаючи також тло: ломовика, що проїздив вулицею, чоловіків у автомобілях з відкритим верхом. За допомогою ножиць він передавав не тільки зовнішню схожість, але й настрій людини, її вдачу, радість і сум. Нині більша частина його силуетів зберігається по приватних колекціях. Евелін приїздила сюди майже щодня і залишалася, скільки витримувала. Одягалася якомога скромніше. Наслідуючи Тоу, вона добре платила шоферові, щоб той мовчав. Пліткарі-репортери по-своєму тлумачили зникнення Евелін. Гадаючи, що вона стала жертвою божевільного кохання, вони пов'язували її ім'я з десятками чоловіків. І що менше бачили її, то більше домислювали. Вона не зважала і навідувалася далі до нижнього Іст-Сайду, перейнята своїм новим захопленням. Запиналася чорною хусткою, а поверх блузки вдягала старий поїдений міллю светр — ці речі шофер ховав під сидінням автомобіля. Приходила на «куток Тате», позувала йому, а сама дивилася на прив'язану дівчинку. Евелін була, мов зачарована. За весь цей період в її житті не було іншого чоловіка, крім шаленого Гаррі К. Тоу. Якщо не брати до уваги її нового таємничого поклонника — вилицюватого юнака з русявими вусами, який усюди ходив назирці за нею. Уперше вона побачила його на «розі Тате». Він стояв на протилежному боці вулиці й відвів погляд, коли вона визивно подивилась на нього. Евелін знала, що її свекруха найняла приватних детективів. Та, як на детектива, той юнак був надто соромливий. Він розвідав, де вона живе, де й коли буває, але жодного разу не підійшов до неї. Його увага не тільки не лякала Евелін, а навпаки, видавалась їй якимсь захистом. Вона відчувала, що юнак без тями від неї. Евелін думала про свою дівчинку, вкладаючись спати, і з думками про неї прокидалася. Плани на майбутнє спалахували й гасли у неї в голові, як вогні фейєрверку. Вона стала дратівлива, нервова, видавалася збудженою і водночас дуже щасливою. Що ж, вона посвідчить на користь свого чоловіка, зробить усе, що в її силах. Евелін сподівалася, що його однаково визнають винним і запроторять за грати на все життя.

Маленька дівчинка у фартушку брала її за руку, але завжди мовчала. Навіть із Тате вона майже не розмовляла. «Ніхто не тужить так, як дитя, навіть закохані», — сказав художник. Евелін розуміла, що гордий Тате був би вже давно прогнав її, якби не бачив, що дівчинка рада, коли вона приходить. Одного дня Евелін приїхала, як завжди, та не побачила ні батька, ні доньки. На щастя, вона вже знала, що живуть вони на Хестер-стріт, над лазнею, і мерщій подалась гуди. Боялась навіть подумати, що з ними могло статися лихо. Хестер-стріт була велелюдна базарна вулиця, де продавали городину, фрукти, курчат, пиріжки. На тротуарах юрмилися покупці. Переповнені ящики для сміття стояли рядами перед кожним будинком. На пожежних драбинах сушилася білизна. Евелін швидко піднялася залізними сходами і вбігла в темний, неймовірно смердючий, брудний коридорчик. Тате з дівчинкою жили в мансарді, у двох маленьких кімнатках. Евелін посту-

кала — раз, удруге. Двері з рипінням прочинилися, але ще зоставались на ланцюжку.

— Що сталося? — спитала Евелін. — Впустіть мене.

Її візит заскочив Тате зненацька. Він був у сорочці та домашніх капцях. Незважаючи на сильний протяг зі сходів, він залишив двері прочиненими і став похапцем одягати піджак та черевики. Накинув на ліжко яскраве покривало. Дівчинка лежала в сусідній кімнаті. У неї був жар. Помешкання освітлювалося свічками. Крихітна спальня, дарма що з вікном, була темна, як і перша комірчина. Вікно виходило на вентиляційну шахту. Коли очі Евелін звикли до сутіні, вона побачила, що в кімнатках дуже чисто. Старий розгубився і, здається, не знав, що робити з гостею. Він нервово пахкав цигаркою, тримаючи її на європейський манір між великим і вказівним пальцями, долонею догори.

— Я побуду з дитиною, — сказала Евелін, — а ви йдіть працюйте.

Художник погодився, аби тільки втекти з дому, від Евелін. Він перекинув через руку чорний оксамитовий клапоть, узяв свою скриньку і вийшов. Евелін зачинила за ним двері. Вона заглянула в буфет — там стояло кілька чашок і тарілок з дешевого фаянсу. Зазирнула в комод, подивилася на вишкрябаний дубовий стіл, за яким їла родина. Біля вікна у спальні лежала на швейній машинці купа трусів. Машинка була з ножним приводом. На шибці вікна мерехтів вогник свічки. Поблискувала латунь ліжка. Евелін відчула якусь спорідненість із вигнаною матір'ю. Дівчинка дивилась на неї мовчки, без усмішки. Гостя скинула хустку, старий светр і поклала їх на стілець. На столику за ліжком стояли книжки на ідіш і англійською мовою. На обкладинках кількох брошур щільними лавами виступали робітники. Ніхто з них не був схожий на кволого сивого Тате. На стінах не було ні дзеркал, ні жодної фотографії. У першій кімнаті Евелін побачила полив'яну балію. Знайшла відро, спустилася на перший поверх і набрала з крана води. Підігріла воду на плиті і занесла до спальні балію, відро та чистий рушник. Дівчинка натягла ковдру до підборіддя. Евелін обережно відгорнула ковдру й посадовила дівчинку на краєчок ліжка. Скинула з неї нічну сорочечку, і тепло дитячого тільця зігріло її, як промені сонця. Вона поставила дівчинку в балію, опустилася перед нею навколішки і, черпаючи пригорщами теплу воду, стала мити її смагляві плечі, коричневі сосочки ще не розвинених груденят, обличчя, спину, гладенький животик. Потім, склавши рушник учетверо, Евелін ніжно обтерла дівчинку й одягла її в чисту сорочку, яку знайшла в шафі. Сорочка була завелика, і дівчинка видавалась у ній такою кумедною, аж сама засміялась. Евелін розправила простирадло, підбила подушки, знов посадовила дівчинку і торкнулась її чола, — воно було холодне. Темні очі дитини блищали в сутінках. Евелін розчесала її чорне волосся, погладила їй личко, нахилилась до неї, і маленькі рученята оповили її шию. Дівчинка поцілувала Евелін.

Того дня Евелін хотіла викрасти дитину, і хай би Тате залишився наодинці зі своєю долею. Старий художник ніколи не питав, як її звуть, нічого не знав про неї, і зробити це було б легко. Натомість Евелін із подвійним завзяттям стала опікуватись цією родиною, приносила їм їжу, білизну та все інше, що могла принести, не травмуючи гордості старого. Їй до нестями хотілося стати такою самою, як вони; во-

на надокучала Тате розмовами, а в дівчинки навчилась шити труси. Щовечора вона жила по кілька годин життям жінки з єврейських нетрищ. Поверталася вона до шофера Тоу, який дожидав її за кілька кварталів звідти, завжди в розпачі. Евелін так захопилася цією любов'ю, аж стала погано бачити. Очі її весь час моргали від сліз, а голос від безперестанного щасливого плачу зробився хрипкий.

8

Одного дня Тате запросив її на збори, влаштовані Спілкою художників-соціалістів з нижнього Іст-Сайду та сімома іншими організаціями. Подія була важлива. Доповідь мала робити славнозвісна Емма Голдман. Хоч вона й анархістка, а він належить до соціалістів, пояснив Тате, він поважає її за хоробрість і чесність; тим-то й погодився на тимчасову спілку між соціалістами та анархістами — хай навіть на один вечір, — бо зібрані на цій зустрічі кошти підуть на підтримку страйкарів — шевців та металургів із Маккіспорт, штат Пенсільванія,— а також анархіста Франціско Феррера, якого іспанський уряд засудив до страти за підбурювання до загального страйку в країні. Через п'ять хвилин Евелін відчула, що тоне у пишномовних зворотах радикального ідеалізму. Вона не зважилася признатись Тате, що не розуміє, в чому різниця між анархізмом та соціалізмом, і що думка побачити горезвісну Емму Голдман лякає її. Отож Евелін запнулася хусткою, взяла дівчинку за руку й пішла з Тате на Чотирнадцяту вулицю Іст-Сайду. В одному місці вона обернулась поглянути, чи йде за нею її боязкий обожнювач. І він таки йшов, на півквартапу позаду, низько насунувши на худе обличчя солом'яний капелюх.

Темою виступу Емми Голдман був великий драматург Ібсен. У його творчості, — сказала вона, — можна знайти всі необхідні інструменти для радикального розтину суспільства. Емма Голдман була негарна. Низенька, товста жіночка з чоловічими рисами обличчя. Крізь окуляри в роговій оправі її очі здавалися дуже великими, ніби весь час обурювалися тим, що бачили. Голос у неї був напрочуд сильний і дзвінкий, і хоч Евелін з полегкістю побачила, що Голдман звичайна жінка, до того ж маленька, ораторський хист цієї революціонерки зачарував Евелін. Вона навіть не помітила, як хустка сповзла їй на плечі. На зборах було близько ста чоловік — одні сиділи на лавах, решта стояли попід стінами. Емма Голдман промовляла, стоячи за столом у кінці кімнати. На дверях стояли полісмени, й один сержант спробував урвати промову Емми. Мовляв, вона повинна говорити про драму, як було оголошено, а не про Ібсена. Та полісмена освистали, і він вийшов. Голдман не засміялася разом з іншими, знаючи, що дражнити поліцію дуже небезпечно. Вона заговорила ще швидше, раз у раз спиняючись поглядом на алебастровому обличчі Евелін Несбіт, яка сиділа між Тате та дівчинкою в першому ряді, праворуч. Місце було почесне, адже Тате очолював Спілку художників-соціалістів.

— Ми за вільне кохання! — вигукнула Голдман. — Ті, хто, як місіс Альвінг, слізьми й кров'ю заплатили за своє духовне пробудження, відкидають шлюб як обман, як знущання над людською гідністю.

— Ні! Ні! — закричав дехто в залі, серед них і Тате.

— Товариші й браття, — провадила Голдман, — чи можете ви, соціалісти, байдуже дивитися, як половина людства тягне подвійне ярмо? Невже ви не розумієте, що це вигідно суспільству, яке грабує вас? Усі так звані реформатори розводяться сьогодні про проблему білих рабів. Та якщо біле рабство — проблема, то чому не проблема — шлюб? Чи ж не очевидно, що існує прямий зв'язок між інститутом шлюбу й узаконеними домами розпусти?

На ці слова в залі почулися вигуки: «Ганьба! Ганьба!» Тате затиснув руками вуха дочці і пригорнув її до себе. Якийсь чоловік скочив на ноги і став кричати. Голдман заспокійливо піднесла руки. «Товариші, ви, звичайно, можете не погоджуватись, тільки не в такий спосіб, бо поліція використає це як привід, щоб розігнати збори». Люди стали озиратись і побачили, що справді в натовпі біля дверей з'явилося з десяток полісменів. «Ви ж бо знаєте, — поквапно вела далі Голдман,— жінки не мають права голосувати, не вільні кохати, кого їм хочеться, не вільні розвиватися розумово й духовно! А чому? Невже всі наші таланти в тілі? Невже ми не можемо писати книжки, бути вченими, музикантами, розробляти філософські моделі для поліпшення суспільства? Сьогодні серед нас сидить одна з найчарівніших жінок Америки, жінка, яку капіталістичне суспільство змусило знайти своє покликання в торгівлі власним тілом, і вона це робить із таким успіхом, що їй можуть позаздрити Пірпонт Морган або Джон Рокфеллер. Однак її ім'я — скандальне, а імена тих мільярдерів підлабузники-законодавці вимовляють із глибокою пошаною». Евелін похолола. Хотіла закутатись у хустку, та побоялася, що в такий спосіб приверне до себе увагу. Тому сиділа нерухомо, втупившись у свої руки на колінах. Принаймні ця жінка виявила милосердя й не дивилася в бік Евелін, коли говорила про неї. Слухачі мало не поскручували собі в'язи, видивляючись, про кого ж то говорить доповідачка; та нараз їхню увагу відвернули крики в кінці зали. У всіх дверях з'явилися сині мундири. Хтось заверещав, і зала миттю обернулася на пекло. Так завжди закінчувалися промови Емми Голдман. Поліція ринула в прохід між лавами. Анархістка спокійно стояла за столом і складала в портфель свої папери. Евелін Несбіт почервоніла, відчувши на собі осудливий погляд Тате. Він дивився на неї, як дивляться на таргана, перш ніж його розчавити. На його старому обличчі з'явилися нові зморшки, він став схожий на діда, що доживає свої останні хвилини, а його запалі очі переклали для неї слова, які він прошепотів на ідіш: «Моє життя осквернили повії». І, схопивши за руку дівчинку у фартушку, він зник у натовпі.

Евелін стояла й дивилася їм услід. Їй здавалося, вона сліпне. Рука шукала якоїсь опори. «Ідіть за мною», — раптом пролунав у неї над вухом знайомий голос, і її руку стисла сама Емма Голдман. Потиск був залізний. Голдман провела її через невеликі двері за столом промовця, і, коли вони вже зачинялися, Евелін, зойкнувши, озирнулася й побачила свого несміливого русявого незнайомця, який продирався крізь натовп до неї.

— О, я стріляний птах, — мовила Емма Голдман, ведучи її вниз темними сходами.— Для мене це звичайнісінькі збори.

Сходи вивели їх у бічну вулицю. Вхід до зали, де відбулися збори, був за рогом. Калатаючи дзвоником, повз них промчав поліційний фургон і звернув за ріг. Емма Голдман узяла Евелін під руку і швидко повела її в протилежний бік.

Вийшовши на вулицю, Молодший Материн Брат помітив, як за два квартали від нього промайнули під ліхтарем дві жіночі постаті. Він кинувся за ними. Вечір був холодний. Парусинові штани Молодшого Материного Брата лопотіли на вітрі. Він майже наздогнав жінок і йшов за ними на відстані в півквартапу. Нараз вони звернули до темного цегляного будинку. Добігши туди, він побачив, що то був дім з мебльованими кімнатами. Молодший Материн Брат зайшов досередини й нечутно піднявся сходами. Він не знав, де саме потрібна йому кімната, та був певен, що зрештою знайде її. На другому поверсі він причаївся в темній ніші і побачив, як Голдман із тазом пройшла до ванної. Почувся плюскіт води. Двері до кімнати Голдман залишилися відчинені. Кімната була зовсім маленька. Обережно зазирнувши досередини, він побачив Евелін Несбіт. Вона сиділа на ліжку, затуливши обличчя долонями і хлипаючи. Стіни були злинялого бузкового кольору. Над ліжком блимала електрична лампочка. Почувши кроки Голдман, Молодший Материн Брат нечутно шмигнув до кімнати і сховався у стінній шафі, залишивши двері шафи прочиненими.

Голдман поставила таз із водою на туалетний столик, струснула тонкий накрохмалений рушничок. «Бідолашна дівчинка, — мовила вона,— дай-но я тебе освіжу. Я за фахом медсестра, з цього й живу. Я стежила за твоєю справою в газетах. З самого початку ти мені сподобалася, я сама не знаю чому». Вона розшнурувала черевики Евелін і зняла їх. «Може, покладеш ноги вище? — спитала вона. — Ось так». Евелін злягла на подушки, витираючи руками очі. Взяла рушничок, що його подала Голдман. «Я так не люблю плакати,— сказала вона.— Тоді я зовсім негарна». Вона схлипувала в рушник. «Зрештою,— провадила Голдман, — ти просто розумна повія. Ти прийняла умови, в які тебе поставлено, і здобула перемогу. Але що то за перемога? Перемога повії. А чим ти тішила своє самолюбство? Цинізмом, зневагою до чоловіків. Чому ж я відчула таку спорідненість із тобою? Адже я ніколи не визнавала рабства і йшла в ліжко тільки з тим чоловіком, якого кохала, з яким ділила порівну любов і свободу. У мене, мабуть, було більше коханців, аніж у тебе. Ти навіть уявити собі не можеш, яким вільним життям я жила. Бо, як і всі повії, ти цінуєш власність. Ти виплід капіталізму з його продажною лицемірною етикою, і твоя краса — це фальшива й мертва краса золота».

Від таких слів сльози в Евелін миттю висохли, і вона відняла рушник від обличчя. А низенька товста анархістка говорила й говорила, походжаючи біля ліжка: «То чому все ж таки я відчула, що ми з тобою споріднені? Бо ти жінка, яка уособлює в собі усе те, що я жалію й ненавиджу. Коли я побачила тебе на наших зборах, то ладна була повірити в казна-яку містику. Ти прийшла тому, що за таємничими законами всесвіту твоє життя мало перетнутися з моїм. Твоє серце наказало тобі вибратися із смердючої ями розпусти і приєднатися до руху анархістів».

Несбіт похитала головою. «Ви нічого не розумієте», — відказала вона, і очі її знову зволожилися. Вона розповіла Голдман про дівчинку у фартушку. Розповіла про Тате та своє таємниче життя в нетрищах. «А тепер я втратила їх. Я втратила свою знедолену дитину». І вона гірко заплакала. Голдман сіла біля ліжка у крісло-гойдалку і поклала Евелін руки на коліна. «Ну, гаразд, якби я тебе не виказала, твій Тате не

втік би від тебе. Ну то й що? Не сумуй. Правда завжди краща за брехню. Коли ти знайдеш їх знову, ти зможеш розмовляти з ними чесно, така, як ти є. А коли не знайдеш, то, може, це й на краще... А знаєш, якось я вийшла на вулицю, щоб продати себе. Ти перша, кому я розповідаю про це. На щастя, мою недосвідченість помітили й відіслали мене додому. Це було на Чотирнадцятій вулиці. Я вдавала з себе повію, але нікого не змогла одурити. Ти коли-небудь чула таке ім'я — Александр Беркман?» Евелін похитала головою. «Коли нам із Беркманом,— провадила Емма,— виповнилося по двадцять років, ми вже були й коханцями, й революціонерами. Саме тоді спалахнув страйк у Пітсбурзі, на сталеливарному заводі Хоумстед містера Карнегі. Містер Карнегі вирішив розправитися з профспілкою. Сам він поїхав на вакації до Європи, а це чорне діло доручив своєму першому підлабузникові Генрі Клею Фрікові. Фрік викликав цілу армію пінкертонів. Робітники страйкували проти скорочення заробітної плати. Завод стояв на річці Моногаела, і Фрік водою доставив своїх агентів просто на територію заводу. Відбувся запеклий бій, як на війні. Десять чоловік було вбито і багато поранено. Пінкертонів прогнали. Тоді Фрік звернувся по допомогу до уряду, і робітників оточили загони поліції. Ось тоді ми з Беркманом і вирішили здійснити наш замах. Убити Фріка й підбадьорити цим оточених робітників. Та ми були в Нью-Йорку і не мали грошей ні на квитки на поїзд, ні на пістолет. Ось тоді я й вийшла на Чотирнадцяту вулицю. Якийсь старий дав мені десять доларів і відправив додому. Решту я позичила. Але якби треба було, я вчинила б тоді те, що задумала. Заради нашого замаху. Заради Беркмана й нашої справи. Грошей вистачило на один квиток. Я обняла Беркмана на вокзалі і довго бігла за поїздом. Він сказав, що роботи там на одного чоловіка. Беркман вдерся до кабінету Фріка в Пітсбурзі й тричі вистрелив у мерзотника. У шию, у плече. Бризнула кров, і Фрік знепритомнів. Збіглися люди, видерли в Беркмана пістолет, та в нього був ще ніж. Він угородив його Фрікові в ногу. Забрали й ножа. Тоді Беркман укинув щось у рот. Його повалили на підлогу й розімкнули йому щелепи. То був заряд гримучої ртуті. Досить було Беркманові зціпити зуби, і кімната разом з усіма злетіла б у повітря. Йому задерли голову, витягли вибухівку і били до непритомності».

Евелін сіла на ліжко, притиснувши до грудей коліна. Голдман дивилася на підлогу. «Він просидів у в'язниці вісімнадцять років, — провадила вона, — здебільшого в камері-одиночці та в підземеллях. Я провідала його лиш один раз і не знайшла в собі мужності сходити до нього ще. А той мерзотник Фрік вижив, преса виставила його героєм, і громадськість виступила проти робітників. Страйк було розгромлено. Нас звинуватили, що ми відкинули американський робітничий рух на сорок років назад. Один відомий анархіст, літній чоловік на ім'я Мост, якого я дуже шанувала, осудив нас із Беркманом у своїй газетці. Я купила батіг і пішла на збори, де виступав Мост. Відшмагала його перед усіма, потім зламала батіг і жбурнула йому в обличчя. Беркман вийшов на волю торік. Він став лисий і жовтий, як пергамент. Мій коханий згорбився, очі йому запали. Ми друзі, але серця наші вже не б'ються в унісон. Я навіть не уявляю, як йому пощастило пережити в'язницю. Сидіти в кайданах у темній, вологій камері, валятись у своїх нечистотах». Евелін простягла руку, і старша жінка міцно потиснула її. «Ми обидві знаємо, що це таке — мати чоловіка у в'язниці,

еге ж?» Вони подивились одна на одну. На якусь мить запала мовчанка. «Твій чоловік, звичайно, розпусник, паразит, кровопивця, огидний сибарит»,— сказала Голдман. Евелін засміялась. «Божевільний кнур,— провадила Емма,— з куцою поросячою психікою». Тут вони засміялись обидві. «Так, я ненавиджу його!» — крикнула Евелін. Голдман замислилась. «Але твоє життя схоже-таки на моє, — вела далі Голдман,— наші душі зливаються, як ноти в гармонії, і ми з тобою сестри. Ти розумієш це, Евелін Несбіт?» Вона підвелася і погладила щоку Евелін. «Розумієш, моя чарівна дівчинко?»

Говорячи, Емма уважно придивлялась до Евелін. «Ти носиш корсет?» — спитала вона. Евелін кивнула. «І тобі не соромно! Подивись на мене: навіть із такою фігурою я не вдягаю нічого зайвого, ношу тільки просторий одяг. Я даю своєму тілу цілковиту свободу: нехай воно вільно дихає. Ось яка я є, а ти витвір їхнього суспільства. Корсет тобі потрібен так само, як лісовій німфі». Вона взяла Несбіт за руки і посадовила її на краєчок ліжка. Помацала її талію. Господи, корсет тугий, як гаманець із грішми. «Підведися». Евелін послухалась. Голдман вправно розстебнула і зняла з Евелін блузку й спідницю. Розв'язала шнурки нижньої спідниці і теж скинула її. Корсет підпирав груди Евелін і стягував її стан до самих стегон. «Аж смішно, що вся Америка вважає тебе безсоромною розпусницею»,— зауважила Голдман і стягла з Евелін корсет. «Дихай глибше,— скомандувала Емма.— Підніми руки, розслаб ноги й дихай». Голдман зняла з неї спідню білизну. Евелін слухняно скорялася. Стояла голісінька в сутіні кімнати у самих чорних панчохах. Голдман скинула й панчохи. Евелін затулила перса долонями. Голдман повертала її туди й сюди, уважно розглядаючи. Її обличчя було похмуре. «Таж у тебе зовсім слабкий кровообіг». Усе тіло Евелін вкривали червоні рубці від шнурівок та підв'язок. «Отак жінки самі себе гублять», — сказала Емма. З верхньої полиці шафи вона дістала чорну лікарську валізку. «Подивися, що ти зробила із своїм прегарним тілом. Лягай-но!» Евелін сіла на ліжко й уважно дивилася, що Емма витягає з валізи. «Лягай на живіт». Емма налила в жменю трохи рідини з пляшечки і змастила червоні рубці Евелін. «Ой! — закричала Евелін.— Пече!» «Потерпи, це в'яжучі ліки — найперший засіб для поновлення кровообігу»,— пояснила Голдман, розтираючи їй спину, сідниці, стегна. Евелін вигиналась, тіло її палало від кожного доторку. Занурила обличчя в подушку, щоб приглушити плач. «Знаю, знаю, що боляче, але ти ще дякуватимеш мені», — заспокоювала її Емма. Під сильними руками Голдман тіло Евелін набувало своєї досконалої форми. Вона вся тремтіла, ноги її смикались. Голдман дістала з валізки масажну олію і змастила шию, плечі, спину, стегна, литки та п'яти Евелін. Поволі та розслабилась, і тіло її під вправними руками Голдман стало пругким і рожево-білим. «Повернися, — звеліла Голдман. Розпущені коси Евелін розсипались на подушці. Вона заплющилась і на устах її промайнула мимовільна усмішка, тим часом як Голдман терла їй груди, живіт, ноги, між стегнами. «У тебе повинно з'явитися бажання жити». На мить світло ніби потьмяніло. Евелін сама стала розтирати собі перса, стегна. Емма відійшла до шафи, щоб сховати пляшечку з розтиранням. Тіло Евелін почало вигинатися, як морська хвиля. Зненацька вони почули дикий безумний крик. Молодший Материн Брат з перекошеним обличчям вибіг із своєї криївки. Він стогнав у пароксизмі приниження, нездатний приборкати ошалілу плоть.

А тим часом у Нью-Рошелі Мати щодня думала про свого брата. Раз або двічі він зателефонував із Нью-Йорка, але так і не пояснив, що він там робить, де зупинився та коли повернеться. Помимрить щось у трубку і замовкне. Мати гнівно вичитала йому, але він не відповідав. Тоді вона вдалася до крайніх заходів: вирішила обшукати його кімнату. Як завжди, там було чисто, на столі стояв пристрій для лагодження тенісних ракеток. Під стіною стояли спортивні весла. Він сам прибирав у своїй кімнаті, і навіть тепер там не було ні порошинки. На комоді щітки для волосся. Ось і ріжок зі слонової кістки для взування. А цю мушлю, схожу формою на наперсток з кількома прилиплими піщинками, вона ніколи досі не бачила. На стіні висів вирізаний з журналу портрет отого створіння — Евелін Несбіт, — написаний Чарльзом Дана Гібсоном. Молодший Материн Брат нічого не взяв у дорогу: його сорочки та комірці лежали в шухляді. З почуттям провини Мати зачинила двері. Її брат був дивак. Він ніколи не мав друзів. Жив самотньо, був безтурботної вдачі і схильний до лінощів, яких не міг чи не хотів приховувати. Мати знала, що ці його лінощі непокоїли Батька. Однак він доручив Братові відповідальну посаду у своїй фірмі.

Мати не могла поділитися своїми турботами з Дідусем, який породив свого сина вже в похилому віці. Дідусеві було за дев'яносто, і він зробився розумом, як дитина. Колись він був професором грецької та латини у коледжі Шейді-Гроув у штаті Огайо, де навчав не одне покоління семінаристів. Це був живий свідок історії. Ще малим хлопчиком, коли вони жили на заході округи Гудзон, він познайомився з Джоном Брауном і міг розповідати про це по двадцять разів на день, якщо його не спиняти. Відколи поїхав Батько, Мати чимраз частіше згадувала їхній будиночок в Огайо. Літа в тих краях були щедрими на обіцянки, над запашними луками кружляли зграї червонокрилих дроздів. Обстава була скромна, в сільському стилі. Високі соснові стільці. Дощана підлога натерта до блиску. Вона любила той будинок. Згадувала, як вони з Молодшим Братом гралися на підлозі біля печі. Граючись, вона завжди повчала його. Взимку вони запрягали в сани Бессі, чіпляли до хомута бубонці і мчали по густому мокрому снігу Огайо. Вона пам'ятала Брата ще меншим, ніж тепер був її син. Піклувалася про нього, а дощовими днями вони бавились у недозволені ігри на м'якому сіні на горищі, а під ними хропли та іржали коні. У неділю вранці вона надягала рожеве платтячко, чисті білі панталони і, схвильована, йшла до церкви. Вона була вилицювата незграбна дівчинка із сірими, трохи косими очима. Усе своє життя, крім чотирьох років пансіону в Клівленді, вона прожила в Шейді-Гроув. Була певна, що неодмінно вийде заміж за семінариста. Та коли вже закінчувала пансіон, познайомилася з Батьком. Він їздив по Середньому Заходу, підписуючи контракти на виготовлення прапорів та зоряно-смугастих бантів. Він двічі заїжджав до неї в Шейді-Гроув, щоразу оборудуючи вигідні операції. Після одруження вони поїхали на схід, забравши також її старенького батька. Трохи згодом до них перебрався й Молодший Брат, бо сам не міг ніде прилаштуватися. І ось тепер, у розквіті життя, вона залишилася у фешенебельному будинку на Броудв'ю-авеню тільки з малим сином і старим батьком. У неї було таке відчуття, що чоловіки покинули її напризволяще, і вона сердилася сама на себе, коли

вдень або вночі її несподівано проймав гострий сум. Надійшов лист від Виборчого Комітету Республіканської партії, в якому фірмі пропонували контракт на виготовлення оздоб та фейєрверків для урочистостей на честь вступу на посаду нового президента, бо чекали, що в січні на місце Рузвельта прийде містер Тафт. Це була велика нагода для фірми, та як на те, вдома не було ні Батька, ні Молодшого Брата. Мати вибігла в садок, щоб трохи заспокоїтись. Стояв пізній вересень, цвіли шальвії, чорнобривці. Мати йшла понад квітниками, маленький хлопчик дивився на неї згори. Материна спідниця метлялась і черкала об траву. В руках у хлопчика був лист, якого Батько надіслав їм із мису Йорк на північному заході Гренландії. Листа доставило транспортне судно «Ерік», яке відвозило до Гренландії 35 тонн китового м'яса для собак командора Пірі. Мати переписала листа, а оригінал викинула в сміття: від нього тхнуло дохлим китом. Хлопчик знайшов листа і стільки м'яв його в руках, що масні плями розтерлися по паперу і лист зробився майже прозорим.

Тим часом мати вийшла з плямистої тіні від клена, і її золотаве, укладене за останньою модою, волосся спалахнуло на сонці. На мить стала, ніби до чогось дослухалася. Відтак уклякла біля грядки й почала розгрібати руками землю. Хлопчик відскочив від вікна, збіг сходами і через кухню та чорний хід вибіг надвір. Його випередила покоївка-ірландка, що витирала руки об фартух.

Мати щось викопала з грядки і струшувала землю із згортка, який тримала на колінах. Покоївка заверещала й перехрестилась. Хлопчик хотів подивитися, що там таке, але не міг нічого побачити за матір'ю та покоївкою. Мати зблідла, її обличчя напружилося, вилиці повипиналися, і повненька красуня враз перетворилася на кощаву жінку. Коли вони зчистили землю, хлопчик побачив, що то немовля. Земля заліпила йому оченята, набилася в ротик. Дитинча було коричневого кольору, зморшкувате, із заплющеними очима. Мати розповила його з бавовняної ковдри. Маля запищало, і дві жінки зайшлися плачем. Покоївка побігла до будинку. Мати з дитиною і маленький хлопчик — за нею.

Жінки обмили немовля в мисці на кухонному столі. Це був необмитий, вимазаний кров'ю, щойно народжений хлопчик. Ірландка глянула на пуповину й сказала, що її перекушено. Вони сповили маля рушником, і Мати побігла до телефону викликати лікаря. Хлопчик придивлявся, чи дихає дитинча. Воно ледве ворушилося. Потім учепилося пальчиками за рушник і спроквола повертало голівку, ніби щось бачило заплющеними оченятами.

На форді швидкої допомоги приїхав лікар. Його провели на кухню. Він приклав стетоскоп до крихітних грудей, розкрив малому ротика й подивився горло. «Ох, ці люди», — мовив лікар, похитавши головою і бридливо скривившись. Мати розповіла, як було знайдено хлопчика: гуляючи, вона почула десь під ногами плач і була подумала, що то їй учулося.

— А що було б, якби я не зупинилась! — вжахнулася Мати.

Лікар попросив гарячої води і дістав із валізки якийсь інструмент. Покоївка стиснула в руці хрестик, який висів у неї на шиї. Задзеленчав дзвінок, і хлопчик пішов за покоївкою до дверей. Приїхала поліція. Вийшла Мати і ще раз розповіла, як усе було. Полісмен спитав дозволу подзвонити по телефону. Скинув шолом, притис трубку до вуха і став чекати, доки його з'єднають. Підморгнув хлопчикові.

Не минуло й години, як із якогось підвалу неподалік вивели негритянку-посудомийку й посадили її в поліцейську санітарну машину. Мати винесла їй дитинча. Жінка взяла хлопчика і заплакала. Мати здивувалася, побачивши, що то зовсім юна дівчина з простодушним темно-шоколадним обличчям, з копицею густого кучерявого волосся на голові.

Дівчину оглянула медсестра. Мати відступила на тротуар.

— Куди ви відвезете її? — спитала вона лікаря.

— До якогось добродійного закладу, — відповів він. — А далі її судитимуть.

— За що? — спитала Мати.

— Я гадаю, за спробу вбивства.

— А в неї є батьки?

— Ні, мем, наскільки нам відомо, нема, — сказав полісмен.

Доктор надів капелюха й пішов до машини. Поклав свою валізку на сидіння.

Мати глибоко зітхнула.

— Я візьму цю дівчину до себе, — рішуче сказала вона.

Лікар та полісмен спробували відрадити її, але вона твердо стояла на своєму.

Так молода чорна жінка з дитиною оселилася в домі, на верхньому поверсі. Мати хвилювалася. Весь час дзвонила по телефону, ходила туди-сюди по вітальні. Їй дуже бракувало Батька, й вона картала себе, що так легко відпустила його. Її життя так ускладнилось, а нема ніякої змоги порадитися з чоловіком. Вона побачить його аж наступного літа. Негритянка з дитиною внесли в дім відчуття нещастя, безладу, і Мати боялася. Вона підійшла до вікна. Щоранку отакі, як ця посудомийка, висідали з тролейбуса на зупинці Норт-авеню й ходили по домах. Бродячі італійці-садівники доглядали газони. Продавці морозива йшли біля своїх запряжених кіньми фургончиків, що виїжджали на пагорб.

Темно-червоне сонце скотилося в долину і зникло за обрієм. Опівночі хлопчик прокинувся; Мати сиділа біля його ліжка й дивилася на нього. Її золоте волосся було заплетене в коси. Хлопчик відчув м'який доторк її грудей, коли вона нахилилась поцілувати його.

10

Довгими зимовими місяцями Батько щодня писав листи, які не міг відразу відіслати, і вони ставали ніби записами в щоденник. Це допомагало йому коротати полярну ніч. Члени експедиції жили на борту «Рузвельта» майже в комфорті. Величезні плавучі крижини зірвали корабель з якоря, і він вмерз у кригу. Пірі жив у найкращих умовах. У його каюті стояло механічне піаніно. Це був високий, кремезний чоловік з посрібленим сивиною рудим волоссям та довгими вусами. У попередній експедиції Пірі відморозив пальці на ногах. Тому ходив якось по-чудернацькому, човгаючи ногами по підлозі. Натискав на педаль піаніно своїми безпалими ступнями. Пірі мав із собою ноти кращих творів Віктора Герберта [1] та Рудольфа Фрімля [2], а також «Хвилинного

[1] Віктор Герберт (1859—1924) — американський композитор ірландського походження, автор оперет.

[2] Фрімль Рудольф (1881) — композитор, автор оперет.

вальсу» Шопена, який він міг відтарабанити за сорок вісім секунд. Але в зимові місяці часу на дозвілля не залишалося. Ходили полювати на мускусного вівцебика; треба було майструвати сани та готувати стоянку за дев'яносто миль від корабля, на мисі Колумбія, звідки й намірялися здійснити стрибок до полюса — головну мету експедиції. Усі повинні були навчитися їздити на собаках та будувати іглу [1]. Усього цього навчав їх помічник Пірі, негр Метью Хенсон. По кількох експедиціях Пірі розробив детальну систему життя в Арктиці. У цій системі було враховано кожну дрібницю: матеріал і конструкція саней; їжа та бляшанки, в яких вона зберігалась; як найкраще прив'язувати ті бляшанки до саней; білизна й верхній одяг; упряж, ножі, рушниці, спеціальні сірники та спосіб збереження їх сухими; конструкція снігозахисних окулярів і таке інше. Пірі любив поговорити про свою систему. В усіх своїх основних рисах — тобто що стосувалося собак, саней, хутряного одягу та життя в арктичних умовах — його система точнісінько наслідувала спосіб життя ескімосів. Одного дня Батько зробив для себе це відкриття, коли стояв на шканцях і слухав, як Пірі лає на всі заставки одного з ескімосів за погано виконану роботу. Потім Пірі прочовгав повз Батька. «Вони діти, і з ними треба поводитися, як з дітьми», — сказав він. Батько погодився з цією думкою, бо Пірі висловив її таким тоном, що не можна було не погодитись. Він згадав випадок, який трапився десять років тому на Філіппінах, де він воював під командуванням генерала Леонарда Ф. Вуда проти партизанів Моро. «Треба дечого навчити наших темношкірих братів», — сказав штабний офіцер, позначивши на карті місце удару. Ескімосів важко було назвати дикунами. Вони були ніжні, лагідні, вразливі, чесні, до того ж невгамовні витівники. Вони любили сміятись і співати. В самому розпалі нескінченної полярної ночі, коли урагани відламували від скель цілі брили і було так холодно, аж Батькові здавалося, ніби його шкіра горить, Пірі та майже всі учасники експедиції теоретично вдосконалювали його систему і в такий спосіб на якийсь час забували про страхіття арктичної зими. Ескімоси, які просто жили тут, без усякої системи, терпляче переживали страшні злигодні свого існування. Іноді їхні жінки зривали з себе одежу, вибігали з іглу в бурю, качалися й стогнали по кризі. Чоловіки мусили силоміць утримувати їх від самогубства. Батько коротав ці ночі, роблячи записи в свій щоденник. Це теж була система, система мови та мислення. Вона полягала в тому, що людина, виступаючи в ролі свідка, опинялася поза місцем і поза часом, у яких жила.

Та не так легко було вирватися за межі цієї страшної полярної ночі. На кораблі жило кілька ескімоських родин — і на палубі, і в трюмах. Вони нікого не соромилися і парувалися, навіть не роздягаючись. При цьому вони дико верещали від гострої втіхи. Одного дня Батько натрапив на таку пару і був вражений, побачивши, що жінка підкидає стегна навстріч рухам чоловіка. З її уст злітала якась моторошна тваринна пісня. Ескімоска з вилицюватим обличчя та очицями щілинами підкидала стегнами і співала. Батько згадав свою делікатну, охайну та розумну дружину і відчув огиду до цієї дикунки, що так шалено відповідала на поклик природи.

---

[1] Іглу — ескімоське житло з льоду або утрамбованого снігу.

Та ось настала й весна. Одного ранку помічник Пірі Матью Хенсон покликав Батька й показав йому щось за кормою. На південному обрії видніла тонесенька смужка світла. Щодень вона ширшала, аж поки з-за видноколу викотилося розплівчасте криваво-червоне сонце неправильної, еліптичної форми, мов якась новонароджена істота. Усіх охопила бурхлива радість. Засніжені вершини заяскріли пишними барвами — рожевою, зеленою, жовтою і, здавалося, що ці величні, холодні простори покірно лягали під ноги кожному, хто захоче їх підкорити. Небо проясніло, стало блакитним, і Пірі сказав, що пора штурмувати Полюс.

За день до виступу Батько, Матью Хенсон та три ескімоси з мішками з тюленячих шкур пішли до скель, на яких гніздилися птахи. За півдня вони дісталися до мети і назбирали безліч яєць — цих арктичних делікатесів. Наполохані птахи з криками знялися в повітря, і здавалося, то відколовся величезний уламок скелі. Батько ніколи в житті не бачив такої сили пернатих. Здебільшого то були фулмари та гагарки. Ескімоси розтягли сіті, і птахи стали заплутуватися в них. Набравши здобичі, скільки могли піднести, вони спустилися зі скель і стали вбивати птахів. Фулмарам, які були завбільшки з чайку, скручували шиї. Батька здивувало, як убивають гагарок. Їм просто натискували пальцем на серце. Батько дивися, як це роблять, а тоді спробував і собі. Тримаючи гагарку однією рукою, він великим пальцем другої натискував їй на груди. Голівка враз звисала — пташка була готова. Ескімоси любили м'ясо гагарки і звичайно засолювали його в мішках із тюленячих шкур.

Коли вертали на стоянку, Батько та Матью Хенсон обговорювали питання, що його весь час обговорювали учасники їхньої експедиції: кого Пірі візьме з собою до Полюса. Перед відплиттям із Нью-Йорка командор дав зрозуміти, що він і тільки він відкриє Полюс: усім іншим визначалася роль помічників у його гонитві за славою. «Я все своє життя готувався до цієї миті,— казав Пірі,— і зроблю це відкриття сам». Батько цілком погоджувався з такою позицією Пірі, почуваючи невпевненість новачка перед професіоналом. Та Матью Хенсон вважав, що крім ескімосів має право піти з Пірі ще хтось — а саме він. Батько вважав, що Хенсон має рацію. Він ходив із Пірі в усі його експедиції, був досвідчений і вправний дослідник Арктики. Він умів їздити на собаках, не гірше за ескімосів, лагодити нарти, розбивати стоянки, був дужий фізично і майстер на всі руки. Проте Батькові не сподобалася самовпевненість Хенсона, і він спитав негра, звідки той знає, що командор візьме саме його? Вони якраз спинилися з підвітряного боку скелі й дали перепочинок собакам. У цю мить крізь хмари виглянуло сонце, і земля заблищала як дзеркало.

— Я просто знаю це, сер, — посміхаючись, відповів Хенсон.

Наступного дня експедиція вирушила по полярній кризі далі на північ. Ішли окремими групами — один або два білих, гурт ескімосів, запряг собак і четверто-п'ятеро нарт. Кожна така група (крім групи Пірі) мала протягом тижня прокладати шлях для експедиції. Добре попопрівши, вони повертали назад. Усе робилося для того, щоб Пірі зі своїми хлопцями міг пройти останню сотню миль із свіжими силами. На це й була скерована вся його система. Прокладати слід — було тяжко й небезпечно. Доводилося збивати кайлом величезні крижані брили, штовхати важкі нарти вгору й утримувати їх на стрімких спус-

ках. На кожних нартах було близько шестисот фунтів інструменту і провізії. Коли нарти ламалися, їх доводилось розвантажувати, щоб збити поламані полозки, а ця робота виконувалася без рукавиць. На шляху траплялися розводдя, які треба було якось долати або перечікувати, поки вони замерзнуть. Із гуркотом, схожим на канонаду, крижини насувались одна на одну, сонце раз у раз ховалося за туманами. Часом доводилося перебиратись плазом із крижини на крижину, бо ніхто не хотів, щоб його винесло у відкритий океан. Погода була жахлива, лютий пронизливий вітер при п'ятдесяти, а то й шістдесяти градусах морозу, здавалося, змінював фізичні властивості повітря, і воно заходило в легені, мов крижані кристали. З кожним видихом на бороді та лямівках хутряних капюшонів товщав крижаний осад. Усі були в м'яких тюленячих унтах, у штанях з ведмежого хутра і теплих куртках із шкіри оленів-карібу. Та навіть м'яке хутро робилося на лютому морозі крихким. Сонце стояло над обрієм по двадцять чотири години на добу. Пройшовши за день із нелюдськими зусиллями п'ятнадцять миль, група розвідників розбивала стоянку, будувала іглу для експедиції, яка йшла слідом, годувала собак, розплутувала замерзлу упряж, кип'ятила чай на спиртівках і вечеряла мороженим м'ясом. Цілий березень експедиція Пірі повільно просувалася далі й далі на північ. Групи верталися одна за одною, їхнім завданням було так само ретельно прокласти для експедиції зворотний шлях. Пірі йшов останнім. Хенсон будував для нього іглу, доглядав за собаками, лагодив поламані нарти, готував вечерю та командував ескімосами, багато з яких стали просто нестерпними. Пірі цінував ескімосів за відданість і покірність,— якості, що їх цінують у собак. Коли настав час останнього переходу, Пірі таки взяв із собою Хенсона, а той вибрав кількох, на його погляд, найкращих і найвідданіших командорові ескімосів. Усі інші учасники експедиції мали повертатися назад. Батько повернувся вже давно. Він був у найпершій групі. Але не показав себе найвитривалішим.

— Я відсилаю вас назад не тому, що вам бракує мужності, — сказав Пірі, — а тому, що у вас легко відморожуються кінцівки.

І справді в Батька щодня відмерзала ліва п'ята, хоч як він її захищав. Щовечора він якось розморожував її, а назавтра вона знову відморожувалась. Те саме було з одним коліном та маленькою цяткою на руці. Батько повідморожував найнесподіваніші місця, і Пірі сказав, що це доля деяких людей, котрі потрапляють на Північ, і тут годі чимось зарадити. Пірі був добрий командир, і йому подобався Батько. Коротаючи довгі зимові місяці на борту «Рузвельта», вони виявили, що належать до однієї національної конгрегації віруючих. Пірі нетерпляче чекав здійснення своєї заповітної мрії. Батькова фірма вклала в експедицію Пірі чималі кошти, і за це її бос опинився аж на широті 72°46′, що для нього було зовсім непоганим досягненням. На прощання Батько подарував Пірі американський прапор, який виготовив для цієї події. То було велике шовкове полотнище, в згорнутому вигляді — з носовичок завбільшки. Пірі подякував і заховав прапор у свої хутра. Командор попередив Батька, щоб той був уважним і стежив за розводдям в кризі, і відправив його назад на «Рузвельт», із трьома найнестерпнішими ескімосами.

І ось нарешті тільки одноденний перехід відокремлював Пірі від мети його життя. Він безжалісно гнав уперед Хенсона й ескімосів,

дозволяючи їм спати не більше однієї-двох годин після виснажливого дня. На чистому небі зустрілися яскраве сонце й місяць уповні. Океан глибоко зітхав, і велетенські крижані тороси підносилися до неба. Вранці 9 квітня Пірі звелів зупинитися. Він наказав Хенсонові споруджувати льодовий заслон, за яким він міг би зробити необхідні виміри. Пірі ліг на живіт і став орудувати ківшиком із ртуттю та секстантом. Записував виміри на аркуші паперу й розраховував своє місцеперебування. Наслідки не вдовольнили командора. Він пройшов трохи далі і повторив виміри. Знову не вдовольнився. Цілий день човгав Пірі туди-сюди по кризі, милю вперед, дві назад, і все робив виміри. Результати не тішили його. Ступав кілька кроків на північ, а виходило, що на південь. На цій покритій кригою водяній поверхні точне місцеположення не визначалось. Він не міг сказати напевне: саме оця точка і є Північний Полюс. Проте всі виміри показували, що це десь тут.

— Ну, хлопці, гукайте тричі «Ура!» і піднімайте прапор.

Хенсон із ескімосами голосно закричали «Ура!» та за ревом бурі нічого не було чути. Прапор залопотів на вітрі. Пірі сфотографував Хенсона з ескімосами біля прапора. На фотографії видно п'ять закутаних у хутро постатей біля прапора, який мав символізувати істинну точку Північного Полюса. Через погане освітлення годі розгледіти обличчя, вони зливаються в чорні плями під хутряними капюшонами зі шкури оленя-карібу.

11

А в Америці відбувалися великі зміни. Президентом став Уїльям Говард Тафт, який вступив на посаду, важачи триста тридцять два фунти. По всій країні чоловіки стали дуже дбати про себе. Досі вони дудлили кухоль за кухлем пиво, з'їдали за один раз цілу хлібину й у величезній кількості поглинали заливні тельбухи. Славетний Пірпонт Морган щодня з'їдав обіди із семи-восьми страв. На сніданок йому подавали біфштекси та відбивні котлети, яйця, млинці, смажену рибу, булочки з маслом, свіжі фрукти з вершками. Знищення їжі стало символом успіху. Опасисте черево — ознакою чоловіка в розквіті життєвих сил. А жінки помирали в лікарнях від розірваних сечових міхурів, переобтяжених сердець та запалення спинного мозку. Почалося справжнє паломництво на води та до сірчаних джерел. На цих курортах проносне вважали кращим засобом для апетиту. Америка смерділа. Та по переїзді Тафта в Білий дім усе змінилося. Його велика туша стала в уяві американців ніби апофеозом цього типу людини, і мода відразу повернулася у зворотний бік. Тепер товстими залишилися бідні люди.

У цьому та й не тільки в цьому Евелін Несбіт навіть випереджала свій час. Її колишній коханець Стендфорд Уайт був огрядний, як і вимагала мода, її чоловік Гаррі К. Тоу також був досить опасистий, а от Молодший Материн Брат, черговий її коханець, був тонкий і пружний, як молоде дерево. Вони кохалися неквапом, віддавались одне одному до солодкої знемоги і вже не мали про що говорити поза ліжком. Евелін ніколи не могла відмовити чоловікам, котрі обожнювали її так палко. Разом із Молодшим Материним Братом вона блукала по нижньому Іст-Сайду, розшукуючи Тате з дівчинкою. Квартира на Хестер-стріт виявилася порожньою. Евелін винайняла в домовласника ці кімнатки і годинами сиділа біля вікна, яке виходило у вентиляційну шахту. Як сліпа, мацала ковдру, тарілку, всякі дрібнички і починала плакати. Молодший Материн Брат заспокоював її на вузькому ліжку.

Коли почався процес над Гаррі К. Тоу, репортери сфотографували Евелін біля будинку суду. У залі, куди репортерів не допускали, її малювали художники від ілюстрованих журналів. Вона чула, як поскрипують сталеві пера. Евелін стала на місце свідка і розповіла свою історію, почавши про свої п'ятнадцять літ. Вона високо тримала голову. Її вбрання відзначалося бездоганним смаком. Після її виступу в суді в Америці з'явилася перша богиня сексу. Це дуже добре зрозуміли дві категорії людей. Одну з них складали бухгалтери-експерти та промисловці готового одягу, які мали також власні театри для показу кіно або, як це тоді називалося, рухливих малюнків. Декотрі з них помітили, що газети з обличчям Евелін на першій сторінці краще розходяться. Тут діяв своєрідний психологічний закон: коли людина, пов'язана з сенсаційною подією, притягувала до себе увагу публіки, то ставала для неї уособленням якоїсь однієї людської якості. Підприємцям спало на думку, що таких людей треба шукати, не сподіваючись на сенсаційний випадок. Це дало б змогу значно збільшити прибутки від показу кіно. Отак Евелін стала прототипом секс-бомби та кінозірок від Теди Бари до Мерілін Монро. Другу групу людей, які усвідомили важливість Евелін, складали профспілкові лідери, анархісти та соціалісти; усі вони правильно передбачили, що в недалекому майбутньому вона стане більшою загрозою для інтересів робітника, ніж шахтовласники чи сталепромисловці. Так Емма Голдман, виступивши в Сіетлі перед місцевим комітетом І. Р. С.[1], сказала, що Евелін Несбіт — дочка робітничого класу, і її життя — наочний доказ використання багатіями бідняцьких дочок і сестер задля власної втіхи. Аудиторія довго й грубо реготала, лунали непристойні вигуки. Потому Голдман послала Евелін листа, в якому писала: «Мене часто запитують: «Чому маси дозволяють визискувати себе жменьці людей?» А я відповідаю: «Бо їх переконують, що вони також можуть стати багатіями. Робітник купує газету з твоїм обличчям на першій сторінці і несе її додому, де чекає на нього змучена, виснажена роботою дружина з набряклими венами на ногах, і мріє він не про справедливість, а про те, як забагатіти».

Евелін не знала, як їй ставитися до всього цього галасу. В суді вона давала свідчення, як і було домовлено. Всюди з'являлася з родиною Тоу і всім своїм виглядом та поводженням давала зрозуміти, що вона віддана дружина підсудного. Вона виставляла Гаррі як жертву невтримного пориву захистити свою честь і честь своєї молодої дружи-

[1] Індустріальні робітники світу — революційна профспілкова організація в США, створена 1905 року.

ни. Виступала бездоганно. Чула, як поскрипують сталеві пера. Юристи в окулярах та целулоїдних комірцях погладжували вуса. Усі в залі суду були в чорному. Евелін зачудовано дивилася на масу людей, що тільки й живуть такими скандальними справами, як оця. Судді, адвокати, бейліфи[1], полісмени, наглядачі, присяжні — усі знали, що їм знайдеться робота в тому чи тому судовому процесі. А пера скрипіли й скрипіли. В коридорі чекали психіатра, щоб засвідчити божевілля Гаррі. Це було єдине в захисті, проти чого він виступав. Він не міг переконати себе погодитися з таким висновком. Його велична матуся умовляла його, щоб він зробив таку апеляцію — вона боялася, що інакше йому загрожує електричний стілець. Даючи свідчення, Евелін дивилась на чоловіка. Гаррі жваво реагував на кожне її слово. Коли було щось чудне, він посміхався. Коли сумне — опускав очі. Супив чоло, коли згадувано ім'я Стендфорда Уайта. Прибирав то розкаяного, то обуреного виразу. Все це змусило його зосередитись. Заходячи до зали або виходячи, він був спокійний і чемний, сама врівноваженість.

Одного дня Евелін спало на думку, що, може, Гаррі справді кохає її. Це відкриття приголомшило Евелін, і вона спробувала розібратися у своїх стосунках з Гаррі та Стендфордом. Чи не вперше вона по-справжньому відчула, що навіки втратила свого Стенні. А він би міг їй усе розтлумачити. Звернув би все це на жарт. Такий бо він був Стендфорд — ласий і до любощів і до сміху. Вона зводила його з розуму, як і Гаррі. Та все ж їй було краще із Стенні Уайтом, який часто залишав її і йшов щось там будувати. Гаррі ж був завжди поруч із нею, бо не мав куди йти. Він був просто багатий, та й годі. Іноді їй до нестями хотілося з кимось поговорити, і єдиний, з ким вона могла відвести душу, був чоловік, чия смерть лежала на її совісті. Евелін написала Еммі Голдман листа на блакитному веленовому папері з опуклими ініціалами місіс Гаррі К. Тоу, в якому запитувала: «Що я таке вчинила?» Відповідь надійшла з Каліфорнії, де Голдман збирала кошти на захист братів Макнамара, яких звинувачували у висадженні в повітря будинку «Таймс» у Лос-Анджелесі. «Не перебільшуй своєї ролі у взаєминах цих чоловіків», — писала Емма.

А тим часом справа Гаррі перейшла до присяжних. Вони ніяк не могли дійти єдиного висновку. Було призначено ще один процес. Евелін знову дала свідчення, повторивши усе слово в слово, з тими самими жестами. Коли все скінчилося, Гаррі К. Тоу помістили на невизначений термін до лікарні Матіван для божевільних злочинців. Його адвокати відразу почали переговори про розлучення. Евелін була готова. Її ціна — мільйон доларів. Але тут на арену виступили детективи з відомостями про її зв'язок із Молодшим Материним Братом та іншими. І Евелін дала згоду на розлучення за двадцять п'ять тисяч. Вона сиділа на ліжку в готельній піжамі, яку мала невдовзі віддати, й дивилася на свої вечірні капці, що їх тримала в руках. Навіть пестощі Молодшого Брата залишили її цього разу холодною. Вона згадала, що казала їй Голдман, коли вони бачилися востаннє в Нью-Йорку. «Хоч як багато грошей ти одержиш від Тоу, це буде якраз стільки, скільки він захоче тобі дати. Такий уже закон багатства: що більше ці люди віддають грошей, то дужче вони наживаються. Отак і робиться бізнес. Кожен долар, який він тобі сплатив, принесе йому прибуток, а ти швидко розтратиш свої гроші і залишишся, з чим була». Евелін знала, що

[1] Бейліф — судовий пристав. (Частіше в Англії).

це правда. Навіть те, що вона все-таки мала якийсь капітал, не тішило її. Котрий-небудь чоловік прикинеться закоханим, забере в неї ці гроші і тільки розіб'є їй серце. Отож добре, що Голдман розкрила Евелін очі, намалювавши їй дві такі картини: картину жадібності, жорстокості, голоду, несправедливості та смерті, типову для сучасного капіталізму, й утопічну картину щасливого і вільного суспільства, в якому люди порівну ділять і працю й багатство. Евелін зробила пожертвування на підтримку анархістського журналу Голдман «Мати Земля». Чутка, що Евелін Несбіт цікавиться політикою, швидко поширилась, і до неї стали часто звертатися. Вона давала гроші на підтримку ув'язнених робітничих ватажків, батькам скалічених на заводах і фабриках дітей. Якось байдуже роздавала вона свій тяжко набутий статок. Ніхто про це не знав, бо вона вимагала, щоб її пожертви залишалися в таємниці. Вона забула про радість. Якось глянула в дзеркало і побачила, що на дівочому обличчі виразно проступають жіночі риси. Її прегарна довга шия здавалася Евелін сухою стеблиною, на якій стриміла безглузда голова із сумними очима повії, чиї найкращі роки вже минули. Як би їй хотілося пригорнутися до когось схожого на Стендфорда Уайта! Але бачила вона біля себе Молодшого Материного Брата, що весь час стовбичив біля неї, як вірний пес. Він не знав, що таке комфорт. Не вмів піддражнити її, не вмів поговорити з нею, як з дитиною. Він не зміг би показати їй, як треба дивитися на діамант, не зміг би повезти її до ресторану, в якому їм би прислуговував сам хазяїн. Він міг би тільки присвятити їй життя і працювати, прагнучи задовольнити її найменші примхи. Вона любила його, та воліла, щоб хтось із неї знущався. Та й сама вона хотіла з когось познущатися, позмагатися з кимось у дотепності. Їй кортіло, щоб хтось знову розворушив її честолюбство.

12

А що ж сталося з Тате та його дівчинкою? Після тих зборів художник цілу добу просидів удома мовчки, нічого не їв, смалив одна за одною сигарети «Собрані» і невесело думав про свою лиху долю. Час від часу він поглядав на дівчинку. Пригортав її до себе і ледь не плакав. Тате бачив, як потроху в'яне її чудова краса від нестерпних умов життя. Щодня дівчинка готувала для них невибагливі страви. Її рухи були такі схожі на рухи матері, що Тате не міг далі витримати. Він склав їхній убогий одяг у стару, витерту валізу, перев'язав її мотузкою для білизни, взяв дівчинку за руку й назавжди покинув двокімнатну квартиру на Хестер-стріт. На розі вулиці вони сіли на дванадцятий трамвай, який ішов до Юніон-сквер. Там пересіли на восьмий і поїхали на північ по Бродвею. Надвечірок був теплий, і віконні шиби в трамваї були опущені. Лунали гудки автомобілів, видзеленькували трамваї, потріскували вгорі електричні розряди від дуг. Тате сам не знав, куди вони їдуть. Дівчинка міцно тримала його за руку і дивилася своїми темними серйозними очима на людські юрмища на Бродвеї — чоловіки в канотьє, синіх спортивних куртках та білих парусинових штанях, жінки в білих літніх сукнях. Різнокольорові електричні лампочки миготіли на фасадах вар'єте, засліплюючи дівчинку. Через три години вони їхали в трамваї на північ по Вебстер-авеню у Бронксі. Місяць сховався за хмари, стало холодніти. Вони минали поросли травою, незабудовані ділянки, шеренги недокінчених будинків. Кінець кінцем, електричних ламп не стало, і дівчинка побачила, що вони їдуть

попід цвинтарем, розташованим на схилі гори. Кам'яні надгробки та склепи, що бовваніли на тлі холодного нічного неба, навели її на думку про можливу долю матері. І вона вперше спитала Тате, куди вони їдуть. Тате зачинив вікно, бо пронизливий вітер із свистом гуляв по хисткому скрипучому трамваї. Вони були єдиними пасажирами.

— Спи,— сказав він дівчинці.— Заплющ очі.

По кишенях та в черевиках були розтикані всі його заощадження — близько тридцяти доларів. Він вирішив покинути Нью-Йорк, місто, яке знівечило його життя. У той період нашої історії існувала густа мережа міжміських трамвайних колій. Сидячи на твердих бамбукових сидіннях, доїжджаючи до кінцевих зупинок і там пересідаючи на інші маршрути, можна було заїхати дуже далеко. Тате зовсім не знав маршрутів. Єдине, чого він хотів,— це якомога далі заїхати трамваями.

На світанні наступного дня їхньої подорожі вони прибули у Маунт-Вернон штату Нью-Йорк. Подальшого трамвая треба було довго чекати. Вони трохи поспали на оркестровій естраді у сквері. Вранці вмилися в громадському туалеті, потім сіли в яскравий червоно-жовтий трамвай. Кондуктор весело привітав їх. Тате заплатив п'ять центів за себе і два за дочку. На дерев'яній підлозі трамвая стояли дротяні ящики з лискучими квартовими пляшками молока. Тате попросив продати їм одну. Кондуктор подивився на Тате, на дівчинку й дозволив узяти пляшку. Не чекаючи, коли за неї заплатять, він відійшов і смикнув за мотузок. Дзеленькнув дзвоник, і трамвай рушив. Кондуктор, товстий черевань, заспівав тенором якусь пісеньку. На поясі в нього висів автомат для розміну грошей. Незабаром трамвай в'їхав до Нью-Рошелі і неквапно покотив центральною вулицею. Сонце стояло вже високо, на вулицях маленького містечка було багато людей. Тате пояснили, що, коли він хоче їхати далі, то має пересісти на розі Норт-авеню на лінію Пост-Роуд-Шор. Кожна пересадка коштувала додаткове пенні. Тате з дівчинкою вийшли на перехрестя центральної вулиці з Норт-авеню і стали чекати на трамвай. Повз них пройшов хлопчик із матір'ю. Дівчинка подивилась на білявого хлопчика в синьому матроському костюмчику, білих шкарпетках та білих лакових черевичках. Мати вела його за руку. Коли вони проходили повз дівчинку з батьком, хлопчик уважно подивився на неї. Цієї миті з'явився трамвай на Пост-Роуд, і Тате, міцно тримаючи доньку за руку, сів у нього. Трамвай рушив. Стоячи на задній платформі, дівчинка дивилася на хлопчика, доки він зник. Очі в нього були синьо-жовто-темно-зелені, як шкільний глобус. Трамвай ішов на Пост-Роуд, понад узбережжям Лонг-Айленду, до кордону зі штатом Коннектікут. У Грінвічі, штат Коннектікут, вони пересіли на інший трамвай, який провіз їх через Стемфорд, Норвок до Бріджпорта, де поховано славетного ліліпута-клоуна генерала Тома Самба. Тепер вони вже знали, коли має бути кінцева зупинка. Кондуктор ішов у кінець вагона й перекидав порожні сидіння. У Бріджпорті вони знову пересіли. Колії повертали вглиб країни. На ніч зупинилися в Нью-Хейвені, у штаті Коннектікут. Заночували в мебльованих кімнатах, там-таки в їдальні й поснідали. Перш ніж спуститись униз, Тате ретельно почистив свої штани, куртку та шапочку. Затягнув протертий комір вузлом краватки, звелів дівчинці надягти чистенький фартушок. Це були мебльовані кімнати для студентів університету, і декотрі з них снідали разом із Тате й дівчинкою. Студенти були в окулярах у золотій оправі і светрах з високим коміром. Поснідавши, художник із дівчинкою вийшли до трамвайної колії й поїхали далі. Трамвай компа-

нії «Спрінгфілд Трекшн» повіз їх до Нової Британії, а звідти до Хартфорда. Вулички цього міста були такі вузенькі, що здавалося, до будинків можна дотягтися з вікна трамвая рукою. Добулися до околиці й поїхали на північ до Спрінгфілда, штат Массачусетс. Великий дерев'яний вагон хитало з боку на бік. Вітер віяв їм в обличчя. Обабіч тяглися поля, зграї птахів злітали вгору і знову сідали, коли трамвай проїжджав. Дівчинка бачила череду корів, які скубли траву, гнідих спутаних коней, що вигрівалися на сонці. Білий крейдяний пил ніби маскою вкривав їй обличчя, і на цьому тлі великі вологі очі здавалися ще більшими, а червоні губки ще яскравішими. На якусь мить Тате здалося, що його донька вже зріла дівчина. Вагон, похитуючись, їхав далі, лунко сигналячи на кожному перехресті колій. Одного разу він зупинився й узяв вантаж. Прохід заповнили верхівці. Дівчинці подобалася така мандрівка. Тате побачив, що вона щаслива. Однією рукою тримаючи валізу, він другою обняв доньку. Спіймав себе на тому, що всміхається. Вітер віяв в обличчя, забивав дух. Здавалося, трамвай от-от з'їде з колії. Його кидало з боку на бік, і всі сміялися. Сміявся й Тате. Зненацька він побачив село, в якому минула його юність, — онде, за кілька верст за лукою. Над пагорбом здіймалася церковна дзвіниця. Ще хлопчиком він страшенно любив кататися, а надто літніми ночами на тряских двоколках, коли діти падали одне на одного. Він дивився на верхівців у вагоні і вперше, відколи прибув до Америки, подумав, що жити тут усе-таки можна. У Спрінгфілді вони купили хліба, сиру й сіли у темно-зелений вагон компанії «Уорчестер Електрік Стріт Рейлвей». Тате збагнув, що, мабуть, вони доїдуть аж до Бостона. Підрахував загальну вартість проїзду. Для нього це обійдеться в два долари сорок центів, для дівчинки — десь долар із центами. Трамвай стукотів понад грунтовими дорогами, сонце заходило позаду — десь у Беркширах. Шереги ялинок відкидали довгі тіні. Проминули самотнього човняра, який веслував посеред широкого тихого плеса. Звільна оберталося млинове колесо, розсипаючи над потічком сріблясті бризки. Тіні згущувались. Дівчинка заснула. Поклавши на коліна валізу, Тате дивився, як виблискує попереду колія у світлі фар головного вагона.

13

Колії! Сталеві колії! Репортери, які писали статті до популярних журналів, були переконані, що майбутнє лежить десь ген у кінці рівнобіжних рейок. Трансконтинентальні залізниці, колії міжміських електропоїздів, міські трамвайні та надземні колії — усе це вкривало американську землю, мов плетіння невтомної цивілізації. А в Бостоні та Нью-Йорку були навіть підземні залізниці: ці нові швидкісні лінії перевозили щодня тисячі людей. У Нью-Йорку підземка на Манхеттені мала такий успіх, що почали домагатися прокладення підземної колії до Брукліна. І стало здійснюватися інженерне чудо: будівництво тунелю під Іст-Рівер від Брукліна до Бетері. Робітники, працюючи за гідравлічним щитом, виймали грунт під річкою, дюйм за дюймом, і, просуваючись по тунелю, відразу ставили і з'єднували чавунні тюбінги. З поверхні компресори накачували в підземний тунель повітря. Робота була небезпечна. Людей, які там працювали, вважали героями. Підкопуючись під річку, вони могли чекати будь-яких страшних несподіванок. Траплялися вибухи, коли стиснене повітря проривалося крізь покрівлю тунелю. Одного разу стався вибух неймовірної сили; чотирьох робітни-

ків вирвало з тунелю, проштовхнуло крізь двадцять футів мулу, крізь товщу річкової води і підняло на сорок футів у повітря — на саму вершину гейзера. Тільки один робітник залишився живий. Про цей незвичайний випадок відразу ж написали всі газети. Гаррі Гудіні натрапив на це повідомлення вранці за чашечкою кави. Він хутко вдягнувся й побіг до лікарні Белв'ю, де, як повідомлялось, лежав потерпілий.

— Я Гаррі Гудіні, — сказав він на перепускному пункті, — і хочу побачити того робітника.

Поки дві медсестри радилися, він крадькома поглянув на план лікарні й побіг сходами нагору.

— Сюди входити заборонено, — сказала йому сувора медсестра, коли він зайшов до палати з тяжкохворими. Промені ранкового сонця, здавалося, підпирали високі брудні вікна. Біля ліжка робітника-героя стояла вся його сім'я — дружина, старенька мати в хустці, двоє високих синів. Над пораненим схилився лікар. Робітник був весь перебинтований. Руки та одна нога були в гіпсі й підтримувалися на розтяжці блоками. Час від часу з-під бинтів чувся кволий стогін. Гудіні відкашлявся.

— Я Гаррі Гудіні, — відрекомендувався він. — Я заробляю на життя тим, що звільняюся з усього, я — ескапіст. Але мушу признатися, мені ніколи не вдавався такий номер, як ось йому.

І він показав на ліжко. Родичі дивились на нього байдуже, їхні флегматичні слов'янські обличчя залишалися незворушними. Бабуся, не відводячи погляду від Гудіні, щось сказала іноземною мовою, а один із онуків відповів їй тією ж мовою, назвавши ім'я Гудіні. Вони й далі дивились на нього.

— Я прийшов висловити своє захоплення, — сказав Гудіні. У них були пласкі обличчя, густі брови, широко посаджені очі. Ніхто не всміхнувся у відповідь на його усмішку.

— Як ви сюди потрапили? — спитав лікар.

— Я тільки на хвилинку, — відповів Гудіні, — хочу його про щось спитати.

— Мабуть, вам краще піти звідси, — відказав лікар.

— Я хотів би знати, як усе це сталося. Як йому пощастило видобутися на поверхню. Адже це вдалося тільки йому. Він, напевне, вжив якихось заходів. Мені дуже важливо знати, що саме він робив. — Гудіні витяг із гамана кілька асигнацій. — Гадаю, гроші вам знадобляться. Візьміть, будь ласка, я хочу допомогти йому.

Родичі дивились на нього. Робітник щось простогнав. Один із синів нахилився нижче, прислухався й кивнув головою. Потім відійшов і сказав щось братові. Це були високі, понад шість футів, широкоплечі хлопці.

— Тільки без скандалу, — мовив лікар.

Гудіні відчув, як його підняли дужі руки й понесли з палати. Вирішив не пручатися. Він знав прийоми самозахисту, міг би добре провчити цих телепнів, та, зрештою, тут лікарня.

Гудіні пішов навмання вулицями. Вуха йому палали від приниження. На ньому був капелюх з низько опущеними крисами, двобортний полотняний піджак, коричневі штани і гостроносі біло-коричневі черевики. Руки він тримав у кишенях. Стояла досить прохолодна осінь, і більшість перехожих були в пальтах. Гудіні швидко йшов залюдненими вулицями. Він був неймовірно гнучкий, але реальний світ знав такі прийоми для своєї сцени, яких йому ніколи не щастило роз-

крити. При всіх своїх досягненнях він залишався шахраєм, ілюзіоністом, звичайним штукарем. Який сенс у його житті, коли люди виходили з театру і відразу забували про нього? Однією з останніх новин було: «Пірі досяг Полюса». Справжнє досягнення — це те, що залишається в книгах історії.

Гудіні вирішив «визволятися» не в закритому приміщенні, а просто неба. Поїхавши на гастролі, він вибрався із забитої цвяхами скрині, яка була опущена на вірьовках під першу кригу на річці Детройт. Він поринав також у річки в Бостоні та Філадельфії. Репетирував свої номери у ванній, в яку накладав льоду. Та успіх від цього не став більшим. Тоді Гудіні вирішив поїхати до Європи. Він уже там не раз бував, і йому здавалося, що європейці розуміють його мистецтво краще. За кілька днів до від'їзду він виступив на користь старих ілюзіоністів та акторів. Гудіні хотів здивувати їх своїм новим номером. Він найняв цілу групу санітарів із Белв'ю, які вийшли на сцену й перебинтували його з ніг до голови. Потім завинули його в безліч простирадел, прив'язали до ліжка, а зверху ще й обілляли водою, щоб сповиток став тугішим. І Гудіні визволився. Старі актори нетямилися від захвату. Та Гудіні не вдовольнило й це.

До Європи він відплив на «Імператорі», величезному німецькому пароплаві зі скульптурною прикрасою на носі, — річ досить дивна для сучасного трьохтрубного лайнера. То був коронований орел, який угородив пазурі в земну кулю. Старенька матуся Гудіні, місіс Вейс, прийшла на пристань провести сина. Це була маленька охайна бабуся, вся в чорному. Він обняв її, цмокнув у обличчя, поцілував їй руки й піднявся на трап. Потім збіг униз і ще раз поцілував матір. Вона кивнула й поплескала його по плечу. Піднявшися на палубу, він помахав їй рукою. Великий пароплав став відпливати заднім ходом від причалу. А Гудіні стояв біля поручнів і махав капелюхом, та мати, звичайно, його не бачила. Він кричав, і це було смішно, бо лопаті двигунів лунко ляпали по річковій воді. Гудіні довго дивився на маленьку постать у чорному, перейшовши на лівий борт, коли пароплав розвернувся. Мати стояла на пристані, — тендітна, старенька леді, — й дивилася, як корабель поволі зникає за обрієм. Вона раділа, що син так її любить. Одного разу, прийшовши додому, він попросив матір наставити фартух і насипав їй у пелену п'ятдесят блискучих золотих доларів. Він добрий хлопчик. Старенька сіла в кеб і повернулася в свою квартиру на сто тринадцятій вулиці чекати сина.

Гудіні почав своє європейське турне гастролями в театрі «Ганза» в Гамбурзі. Публіка зустріла його захоплено, в газетах багато писали про його виступи. І ніколи досі він не відчував такого невдоволення собою. Дивувався, як міг ціле життя віддаватися цим пустим грюкам. А публіка кричала «ура». Після кожного виступу біля сцени збирався натовп людей. Гудіні був скупим на слова. Одного разу він відвідав публічний показ французького літального апарата, красеня-біплана «Вуазен» із коробчатими крилами, коробчатим опереннням і трьома велосипедними колесами на тонких стояках. Авіатор підняв біплан над біговою доріжкою і посадив у полі неподалік. Наступного дня про цей подвиг кричали всі газети. Гудіні не став вагатися. Не минуло й тижня, як він придбав собі за п'ять тисяч доларів новий біплан «Вуазен». Біплан продавався в «комплекті» з механіком-французом, який навчав літати. Гудіні вчився на плацу для військових парадів на око-

лиці Гамбурга. В усіх країнах, де йому доводилося виступати, він легко знаходив спільну мову з військовими. Солдати завжди були його палкими шанувальниками. Щоранку він приїздив на плац і сідав за кермо літака, а механік-француз пояснював йому, як користуватися важелями й педалями. Кермо біплана являло собою велике колесо на вертикальній осі, з'єднане тягами зі стерном на носі. Пілот сидів за переднім стерном на невеликому сидінні, між крилами. За пілотом був двигун, за двигуном — пропелер, «Вуазен» був весь дерев'яний. Крила туго обтягнуті проклеєною й покритою лаком тканиною. Стойки, що з'єднували здвоєні крила, були також дерев'яні, покриті тим самим матеріалом. Біплан був схожий на коробчатого паперового змія. Гудіні вивів великими літерами своє прізвище на поверхні крил та на задніх рулях висоти. Він не міг дочекатися свого першого польоту. Терплячий механік навчив його, як підняти машину, як утримувати її в горизонтальному польоті, як посадити на землю. Щоночі Гудіні уявно повторював ці дії, а вранці йшов на навчання. І от нарешті одного ранку, коли небо було чисте і механік вирішив, що вітер підходящий, вони витягли машину й поставили носом до вітру. Гудіні сів на місце пілота, обернув кашкета назад козирком і добре натяг на голову. Взявся за кермо. Очі від напруги прижмурилися; він стиснув зуби, обернувся й кивнув механікові, який розкручував дерев'яний пропелер. Двигун запрацював. То був двигун «Енфілд» на вісімдесят кінських сил, кращий за той, яким користувалися брати Райт. Затамувавши подих, Гудіні дав повний газ, перевів двигун на малі оберти і знову дав газ. Потім підняв догори великого пальця. Механік пробіг під крилами й витяг із-під коліс колодки. Біплан помалу покотився вперед. Він набирав швидкість, і Гудіні задихав частіше. Далі біплан застрибав, і Гудіні здалося, що хтось невидимий відриває його від землі. Машина злетіла в повітря! Гудіні здавалося, що це все сон, але він стримав свої почуття: треба було тримати крила горизонтально, і весь час регулювати швидкість. Отже, він летить. Його ноги натискували на педалі, він брав кермо на себе, руль висоти відхилявся, і машина піднімалася вище й вище. Наважився поглянути вниз: земля була на відстані п'ятдесяти футів. Він не чув гудіння двигуна. Вітер бив йому в обличчя, і він раптом збагнув, що кричить. Дротяні розчалки, здавалося, співали, верхні й нижні крила неймовірно легко несли апарат на потрібній висоті, велосипедні колеса звільна оберталися од вітру. Внизу пропливали шереги дерев. Відчувши себе впевненіше, Гудіні почав робити важкий маневр — віраж. «Вуазен» описав довкола плацу великий круг. Механік біля ангара вітав пілота піднятими догори руками. Гудіні спокійно вирівняв літак і пішов на посадку. Колеса торкнулися землі, різкий поштовх повернув його до дійсності. А коли літак, прокотившися, став, Гудіні знову закортіло в небо.

В наступні польоти Гудіні тримався в повітрі по десять-дванадцять хвилин, саме настільки вистачало пального. Часом здавалося, що він припнутий до хмар. Гудіні бачив унизу німецькі селища, летів слідом за своєю тінню над прямими, як стріла, дорогами, обсадженими живоплотами. Одного разу, піднявшися досить високо, він побачив удалині середньовічні обриси Гамбурга над блискучими водами Ельби. Гудіні страшенно пишався своїм аеропланом. Вважав, що саме він розпочинає історію авіації. Молоді офіцери приходили з казарм на плац, щоб подивитись, як літає Гудіні. Декотрих він уже знав на ім'я. Якось

комендант, що дав дозвіл на використання плацу для польотів, попросив Гудіні прочитати цим молодим офіцерам кілька лекцій про керування літаком. «Чарівник» із радістю погодився. Він провів із ними кілька занять. Йому подобалися ці офіцери, юнаки освічені й дуже чемні. Вони сміялися з його жартів. Німецькою мовою Гудіні говорив з акцентом ідіш, та вони, здавалося, цього не помічали.

Одного ранку, підруливши після польоту до ангара, Гудіні побачив там білий штабний «мерседес», у якому сиділи генерали кайзерівської армії. Щойно він зібрався злізти з літака, як його друг-комендант підвівся із сидіння, віддав честь і дуже офіційно попросив ще раз продемонструвати політ. Гудіні подивився на двох літніх обвішаних орденами генералів, які сиділи на задньому сидінні. Вони ствердно кивнули йому. Поруч з водієм у положенні «струнко» сидів рядовий у шпичастому шоломі з карабіном на колінах. В цю мить із-за «мерседеса» виїхав білий «даймлер» з відкритим верхом. Його мідні частини аж сяяли, і навіть білі дерев'яні спиці коліс були чисті. На передньому правому крилі маяв оторочений золотом прапорець. Гудіні не бачив, хто сидить у машині.

— Звісно, злітаю ще раз, — погодився він.

Гудіні наказав механікові заправити літак і за кілька хвилин знову піднявся в небо над плацом. Намагався уявити себе з землі і відчував приємне збудження від цього виступу. Пролітав на висоті ста футів над машинами, а тоді спускався на п'ятдесят, погойдував крилами і махав рукою. Йому було геть байдуже, для кого саме він літає.

Коли Гудіні приземлився, його ескортували до білого «даймлера». Шофер відчинив дверцята і став струнко. В машині сидів ерцгерцог Франц Фердінанд, спадкоємець Австро-Угорського престолу. Ерцгерцог був у польовій маршальській формі австрійської армії. На зігнутій руці він тримав каску із плюмажем. Його коротко підстрижене волосся нагадувало щітку. Довгі навощені вуса, були закручені догори. Ерцгерцог тупо дивився на Гудіні з-під важких повік. Поруч із ним сиділа його дружина, графиня Софі, велична матрона, яка позіхала, затуляючи рот долонею в рукавичці. Очевидно, Франц Фердінанд не мав найменшого уявлення, хто такий Гудіні. Він привітав його з винаходом аероплану.

ЧАСТИНА ДРУГА

14

Повернувшись до Нью-Рошелі, Батько піднявся парадними сходами, перейшов під гіллям велетенських норвезьких кленів і побачив свою дружину з темношкірим дитинчам на руках. Кольорова дівчина була в одній із кімнат нагорі. З горя вона вся зів'яла й не мала сили тримати дитину. Цілісінькими днями просиджувала у своїй комірчині на горищі, дивлячись, як мерехтять віддзеркаленими променями ромбовидні шибки. Батько подивився на неї крізь відчинені двері, але вона не звернула на нього уваги. Він ходив по дому і всюди бачив ознаки своєї довгої відсутності. У синовій кімнаті стояв тепер письмовий стіл, як і личить учневі. На мить йому здалося, що повіяв арктичний вітер, але ні, то покоївка Бріджіт чистила пилососом килим. Та найдужче здивувало його дзеркало у ванній кімнаті. Звідти на нього дивилося вис-

нажене й похмуре бородате обличчя безпритульного недоглянутого чоловіка. У своє дзеркальце для гоління на «Рузвельті» він не міг усього цього побачити. Батько роздягнувся. Виявилося, що він страшенно худий — випнуті ребра й ключиці, кістлявий таз. Уночі Мати спробувала зігріти в обіймах його на подив холодне тіло. Обоє розуміли, що цього разу він був відсутній надто довго. Унизу Бріджіт сіла у вітальні, накрутила грамофон, поставила платівку, запалила сигарету і стала слухати, як Джон Маккормак співав «Я чую, ти мене кличеш». Здавалося, вона робить усе для того, щоб її звільнили. Вона вже не була доброю і шанобливою служницею, як раніше. Мати помітила, що ця зміна сталася, відколи вона взяла до себе кольорову дівчину. Батько пояснив це зміною моральних засад у світі. Він з подивом бачив, що до кольорових ставляться тепер так усюди. У конторі його повідомили, що криза в їхній галузі докотилася й до Нью-Йорка. Він дістав із шафи одяг — усе звисало на ньому, мов ті хутра, що їх він носив цілий рік. Батько привіз подарунки. Синові — пару моржевих ікол і китовий вус із ескімоським різьбленням. Дружині — шкуру білого ведмедя. Він дістав із валізи арктичні скарби: журнали з його записами — куточки аркушів позагиналися, сторінки поприлипали одна до одної; фотографію командора Пірі з дарчим підписом; кістяний наконечник для гарпуна; кілька бляшанок невикористаного чаю. На Півночі усе це було неоціненними скарбами, а тут, у вітальні, здавалося спорядженням дикуна. Родина стояла навколо нього, поки він навколішках розбирав свої арктичні пожитки. Він нічого до пуття не міг їм розповісти. За полярним колом було темно і так холодно, аж іноді здавалося, що ти вкриваєшся льодом. Чекаючи на «Рузвельті» повернення Пірі, він слухав, як завиває вітер, і кохався з ескімоскою, що смерділа тухлою рибою. І тепер у Нью-Рошелі він почував, як усе його тіло тхне риб'ячим жиром. Миючись, Батько тер себе до нестями. На свій подив, він збагнув, що кожної ночі після його повернення вони з Матір'ю спали в одному ліжку. Вона вже не була такою скромницею, як раніше. Лягала з розпущеними косами, а однієї ночі її рука ковзнула під його нічну сорочку. Батько подумав, що господь карає нас багатьма способами і краще про це не замислюватись. Зі стогоном він повернувся до Матері. Вона чекала. Руками обхопила його обличчя і притягла до свого, але сліз на ньому не відчула.

Їхній будинок з його еркерами та трьома мансардними вікнами здавався тепер Батькові схожим на корабель. Чудового листопадового ранку він стояв на алеї і дивився на посріблене памороззю опале листя — ніби хвилі навкруг цього будинку-корабля. Віяв вітер. Накульгуючи, Батько рушив у дім, думаючи, що має підготувати лекцію для Нью-Йоркського клубу дослідників. Йому подобалося сидіти у вітальні, поставивши ноги проти невеликого електричного калорифера. Родина ставилася до нього, як до людини, що одужує після тяжкої хвороби. Син приніс йому густого бульйону. Хлопчик підріс і став стрункішим. Він порозумнішав, із знанням справи говорив про комету Галлея. Батько почувався поруч із ним дитиною.

Газети повідомили про африканську мисливську експедицію Тедді Рузвельта. Великий консерватор убив сімнадцять левів, одинадцять слонів, двадцять одного носорога, вісім бегемотів, дев'ять жирафів, сорок сім газелей, двадцять дев'ять зебр, безліч куду, антилоп, бородавчастих кабанів та ще всякої водяної і лісової тварі.

Батьків бізнес за його відсутності процвітав. Мати тепер упевнено говорила про такі речі, як ціни, переоблік та рекламу товарів. Вона взяла на себе управління фірмою. Внесла деякі зміни в розрахункові операції й підписала контракт із чотирма новими агентами в Каліфорнії й Орегоні. Батько переглянув усе, що вона зробила, і був приємно вражений. На тумбочці біля материного ліжка лежав томик «Боротьби жінок» Моллі Еліот Сівел. Трапилася йому на очі також брошура анархістки Емми Голдман про вади шлюбу. Внизу в майстерні він побачив свого шуряка, схиленого над креслярським столом. У Молодшого Материного Брата стало випадати його біляве волосся. Він зблід, схуднув і став ще відлюдкуватіший, ніж завжди. Працював тепер по дванадцять-п'ятнадцять годин на добу. Він захопився виготовленням фейєрверків і понавигадував десятки нових ракет, вогняних коліс, а також незвичайні сферичні петарди із запалом, схожим на стебельце, він назвав їх «бомба-вишня». Одного ранку Батько з Молодшим Материним Братом пішли на його полігон, розташований за трамвайною колією, на соляних болотах. На них були важкі чорні пальта й циліндри. Батько став на поросłому травою горбочку. На підсохлій багнюці, приблизно за п'ятдесят ярдів від нього Молодший Материн Брат, нахилившись, готував свій фейєрверк. Вони домовилися з Батьком, що спочатку буде запущено звичайну петарду, а тоді «вишню». Зненацька Молодший Брат випростався, підняв руку й відступив на кілька кроків назад. Батько почув виляск петарди і побачив угорі хмарку диму, що швидко розвіялась. Молодший Материн Брат ступив кілька кроків уперед, знову нахилився й відсахнувся — цього разу моторніше. Підняв обидві руки, і пролунав вибух, схожий на вибух бомби. У небі стрімко закружляли чайки, в Батька задзвеніло у вухах, аж він злякався. Молодший Брат підійшов до Батька з розчервонілим обличчям, очі його блищали. Батько зауважив, що такої сили заряд може спричинити поранення. «Я не хочу виробляти петарди, які можуть вибити дитині око», — сказав Батько. Молодший Брат мовчки повернувся на свій полігон і запалив ще одну «вишню». Здавалося, він стоїть під душем, підставляючи обличчя під струмені води. Він підняв руки — бомба вибухнула. Знову нахилився і підняв руки — бомба вибухнула. У небі стривожено кружляли птахи.

Хлопець сумував за Евелін. Вона ставала чимраз байдужішою до нього, а коли він надокучав їй своїм коханням, злилася. Незабаром у неї з'явився новий коханець — професійний танцюрист регтайму. Евелін залишила записку, що вони готують спільний номер. Молодший Материн Брат приніс до своєї кімнати в Нью-Рошелі скриньку, в якій були силуетні портрети та бежеві сатинові черевички, що їх Евелін викинула. Він назавжди запам'ятав, як вона колись стояла тільки в цих черевичках та білих гаптованих панчохах і, взявшись руками в боки, озирнулася на нього через плече. Повернувшись додому, він цілими днями лежав у ліжку. Потім схоплювався і ходив по кімнаті, затуливши долонями вуха та щось мугикаючи, бо йому вчувався її голос. Боявся навіть глянути на силуети. Він би з радістю набив своє серце порохом і підпалив. Одного ранку він прокинувся й відчув пахощі її тіла. Це було занадто. Молодший Материн Брат збіг сходами вниз і викинув пачку силуетів та сатинові черевички у відро для сміття. Потім поголився й пішов на фабрику фейєрверків і прапорів.

А силуетні портрети витяг із відра його племінник.

Хлопчик підбирав і беріг усе, що в домі викидали. Свою освіту він здобував досить своєрідно і жив потаємним інтелектуальним життям. Він ласо позирав на арктичні щоденники, та поки вони цікавили Батька, не зважувався читати їх. Малий підбирав тільки те, чим нехтували дорослі. Він уважно переглянув силуети, вибрав один і приколов його в своїй шафі для одягу. Це була дівчинка з густою шапкою волосся, яка, здавалось, наготувалася бігти. На ній були — як це типово для дітей бідняків — високі шнуровані черевики й обвислі шкарпетки. Решту силуетів хлопчик сховав на горищі. Він цікавився не тільки викинутими речами, але й несподіваними подіями та збігами обставин. У школі він нічого не вчив, але вважався непоганим учнем, бо його нічого не питали. Сива вчителька навчала їх декламації та змушувала виводити кривулі у зошитах, що нібито мало поліпшити їхню каліграфію. Вдома хлопчик любив читати книжки про мотогонщиків і рідко пропускав який випуск «Уайлд Уест Уіклі». Ці такі звичайні для його віку вподобання тішили батьків, а надто Матір. Вона-бо вважала сина трохи дивакуватим, і кожна ознака, що він хлопець нормальний, підбадьорювала її. Вона хотіла, щоб у нього були друзі. Батько досі не оговтався після своєї подорожі, а Молодший Материн Брат мав доволі власних турбот, отож тільки Дідусеві доводилося розвивати дивакуватість хлопчика, а вірніше — його незалежний дух.

Дідусь був дуже худий, сутулий, і від нього тхнуло пліснявою, — можливо, через те, що він рідко міняв одяг. Очі його весь час сльозилися. Він часто сідав у вітальні і переказував хлопчикові Овідія. То були історії про людей, що оберталися на звірів, дерева або статуї. Жінки ставали соняшниками, павуками, кажанами, пташками, чоловіки — зміями, свиньми, каменями і навіть прозорим повітрям. Хлопчик не знав, що то був Овідій, а якби й знав, то це б для нього мало важило. Розповіді Дідуся показували, що світ мінливий і все в ньому може ставати чимось іншим. Оповідаючи, дідусь непомітно для себе переходив з англійської на латину, неначе читав лекцію своїм студентам сорок років тому, отже, ніщо не уникало закону мінливості, навіть мова.

Для хлопчика Дідусь був викинутим скарбом. Він сприймав його розповіді як правду, як припущення, що можуть бути перевірені. На власному досвіді він знаходив докази мінливості і речей, і людей. Бувало, він дивився на щітку для волосся, і вона в цей час зсувалася з комода й падала на підлогу. Відчиняв вікно, і воно мало зачинитися саме тієї миті, коли він думав, що стало холодно. Він любив ходити в кіно до Нью-Рошельського театру на головній вулиці. Хлопчик знав принципи фотографії, але розумів також, що кіно можливе завдяки властивості людей, тварин та речей втрачати якусь частину себе, поставати у вигляді тіней і світляних відображень. Він зачаровано слухав грамофонну платівку і програвав її безліч разів, ніби хотів випробувати її здатність розмножувати подію.

Хлопчик став часто дивитись у дзеркало, мабуть, сподіваючись, що на очах станеться якась зміна. Але так і не зміг помітити, як підріс, навіть за останні кілька місяців, а волосся його потемнішало. Мати зауважила його надмірну уважність до своєї особи і сприйняла це як марнославність хлопчика, котрий почав дивитись на себе як на чо-

ловіка. Звичайно, він уже виріс із матроських костюмчиків. Завжди стримана, Мати й тепер не сказала нічого, але була задоволена. Насправді ж він робив це не з марнославства, а тому, що дзеркало стало для нього засобом самороздвоєння. Він дивився, аж доки роздвоювався на два свої «я», що споглядали один одного, і вже годі було розібрати, де справжнє «я». Здавалось, він позбувся своєї тілесної оболонки. Переставав бути собою. А ще зазнавав запаморочливого відчуття, що він без кінця відокремлюється від самого себе. Він так цим захоплювався, що навіть при ясному розумі не міг позбутися свого стану. Щоб знову стати самим собою, він потребував якогось зовнішнього поштовху — якогось крику з вулиці або різкої зміни освітлення.

А що ж у цей час робив його Батько, колись огрядний самовпевнений чоловік, який повернувся худим, згорбленим і бородатим? І його дядько, що потроху лисів і ставав чимдалі працьовитішим? Одного дня біля підніжжя пагорба отці міста відкрили пам'ятник якомусь давньому голландському губернаторові. То був бронзовий чоловік із лютим обличчям, у чотирикутному капелюсі, плащі, панталонах та черевиках із пряжками. Вся родина ходила на нього дивитись. У міських парках були й інші пам'ятники, хлопчик знав їх усі. Він вірив, що статуї — це перетворені люди, а часом і коні. Зрештою, навіть пам'ятники не залишались однаковими. Вони змінювали колір і втрачали ті чи інші свої частини.

Для хлопчика було очевидно, що вічно невдоволений собою світ без кінця творить і переробляє себе.

Зима видалась незвичайно холодна й суха. Нью-Рошельські ставки стали чудовими ковзанками. По суботах і неділях Мати, Молодший Материн Брат та хлопчик катались на ковзанах на ставку в гаю біля Пайн-авеню, яка виходила на Броудв'ю. Молодший Материн Брат катався сам, їздячи урочисто й граційно, руки за спиною, голова трохи нахилена. Мати була в хутряній шапці й довгому чорному пальті, руки тримала в муфточці й каталася із сином, який підтримував її під руку. Вона сподівалась відвернути синову увагу від домашніх самоспоглядань на самоті. То була весела картина, коли на прозорому льоду каталися діти й дорослі з усієї околиці. Майоріли барвисті довгі шарфи, палали щоки й носи. Люди падали, сміялись і підводилися. Собаки, бігаючи за дітьми, відчайдушно намагалися встояти на кризі. Дехто штовхав поперед себе плетені з лози стільці на полозках для старих і боязких. Та хлопчик бачив тільки сліди від ковзанів, сліди минулих зустрічей та подорожей, що швидко зникають з пам'яті.

16

Цю саму зиму Тате з дочкою зустріли в промисловому місті Лоуренс, штат Массачусетс. Вони приїхали сюди восени, почувши, що тут є робота. Тате простоював біля ткацького верстата по п'ятдесят шість годин на тиждень. І платили йому за це неповні шість доларів. Мешкали вони в дерев'яному багатоквартирному будинку на горі. Грубки не було. Вікна кімнати виходили на смітник. Тате боявся, щоб дочка не стала жертвою місцевої босоти. Він відмовився записати її до школи — в Лоуренсі порушити закон було легше, ніж у Нью-Йорку,— і коли він ішов на роботу або ще кудись, дівчинка сиділа вдома. Після ро-

боти Тате з годину гуляв із нею темними вулицями. Дівчинка стала замисленішою. Трималась прямiше, й хода її робилась жіночнішою. Тате із страхом бачив, що скоро дівчинка стане жінкою. В цей час їй дуже потрібні поради матері. Чи зможе вона сама пройти цю нелегку зміну? А потім, як він знайде їй чоловіка, чи схвалить дочка його вибір?

Похмурі дерев'яні будівлі стояли нескінченними шерегами. Тут мешкали вихідці з Європи — італійці, поляки, бельгійці, російські євреї. Вони часто сварилися між собою. Одного дня найбільший із заводів Американської Компанії по виробництву вовни скоротив заробітну плату, і робітники захвилювались. Кілька італійців покинули свої машини і стали закликати робітників до страйку. Вони висмикували дроти й жбурляли у вікна шматки вугілля. Їхній приклад підхопили. Здіймалася буря гніву. В усьому місті люди кидали машини. Масовий рух захопив і тих, хто ще вагався. За три дні в Лоуренсі не працювала жодна текстильна фабрика.

Тате нестямився з радості. «Ми мали померти від голоду або холоду, — сказав він дочці. — А зараз нас просто вб'ють». Проте з Нью-Йорка приїхали робітничі лідери і швидко надали страйкові організованого характеру. Було створено страйковий комітет, куди увійшли представники всіх національностей. Вийшла настанова для страйкарів: ніякого насильства. Тате брав доньку з собою і приєднувався до тисячних пікетів, які стояли навколо фабрики, масивної цегляної будівлі, що займала кілька кварталів. Вони стомлено плентались під холодним сірим небом. Вагоноводи дивилися з трамваїв на тисячі страйкарів, які мовчки місили сніг. Телефонні і телеграфні дроти вкрилися льодом. Біля фабричної брами стояли охоронці з гвинтівками і в плащах.

Було багато сутичок. На вулиці застрелили жінку-робітницю. Хоча зброя була тільки в полісменів та охоронців фабрики, але двох лідерів страйку — Еттора і Джованетті заарештували за співучасть у вбивстві. Їх кинули до в'язниці, й вони чекали суду. Це ні для кого не було несподіванкою. Тате пішов на вокзал, де зустрічали робітничих лідерів, що прибували на зміну Етторові й Джованетті. З вагона вийшов великий Біл Хейвуд, найпопулярніший ватажок. Він був із Заходу і носив ковбойський капелюх, яким вітав натовп. Почулися вигуки «Ура! Ура!» Хейвуд підняв руки, вимагаючи тиші, і заговорив до натовпу. Голос у нього був чудовий. «Єдині чужоземці в цій країні — капіталісти», — сказав він. Натовп захвилювався і посунув із вокзалу вулицями, співаючи «Інтернаціонал». Дівчинка ніколи не бачила Тате таким схвильованим. Їй подобався страйк, бо завдяки йому вона вийшла на вулицю. Вона міцно тримала Тате за руку.

Минали тижні, а битва не вщухала. Комітети допомоги безробітним влаштували в кожному районі пересувні кухні. Одного разу, після того як дівчинка отримала свою порцію, Тате від своєї відмовився. «З вашого боку це ніяка не добродійність, — сказала жінка, яка видавала їжу. — Багатії тільки того й чекають, щоб ми похляли. Вам треба бути сильним. Люди, що допомагають нам сьогодні, чекатимуть нашої допомоги завтра». Холодними днями вони виходили до пікетчиків, обмотували шарфами шиї і тупцяли на снігу. Дівчинка виросла зі свого зношеного плащика. Тоді Тате, щоб не виходити на холодні вулиці, пішов малювати плакати та писати оголошення для страйко-

вого комітету. Плакати виходили в нього гарні, та в комітеті сказали йому, що це не те. «Мистецтво нам не потрібне. Нам треба, щоб плакати викликали ненависть до гнобителів, не давали їй згаснути». І Тате малював пікети, заклякших людей по коліна в снігу. Малював сім'ї, що купчилися по тісних комірчинах. Писав гасла. «Всі за одного, один за всіх». Йому полегшало на душі. Увечері він приносив додому обрізки паперу, дубові кліше, плакатні пера та індіанську туш і, щоб якось розважити дівчинку, став знову вирізати силуети. Вирізав гурт людей, що виходили з трамвая і заходили в нього. Дівчинці сподобалось. Вона поставила малюнок до стіни біля своєї подушки і довго роздивлялась його з усіх боків. Це навіяло. Тате цікаву думку. Він зробив кілька етюдів трамвая, і коли склав силуети і швидко перепустив їх один за одним між пальцями, то здалось, наче трамвай під'їжджає до зупинки і стає. Обоє були в захваті, і це спонукало його до дальших експериментів. Він приніс додому ще обрізків паперу і уявив собі дівчинку на ковзанах. За дві ночі вирізав сто двадцять силуетів, не більших за долоню. Потім зв'язав їх шворкою. Дівчинка пропускала між пальцями сторінки цієї книжечки і бачила себе. Вона їхала вперед, назад, робила на льоду вісімки, піруети і граційним поклоном дякувала за увагу. Тате обняв худеньку дочку і захлипав. А що, як він не зможе нічого для неї зробити, крім силуетів, і вони й далі простуватимуть шляхом нездійснених мрій? Вона виросте і прокляне його ім'я.

Поступово чутка про страйк облетіла всю країну. Щодня звідусіль приїздили репортери, підтримка надходила з різних міст. Та єдність страйкарів поволі слабла. Багатодітним бракувало рішучості. Тоді виник задум перевезти дітей до інших міст — у родини тих, хто співчуває страйкові. Сотні сімей — у Бостоні, Нью-Йорку, Філадельфії — зголосилися взяти дітей. Інші надіслали гроші. Кожну таку родину страйковий комітет перевірив, а батьки дітей на знак своєї згоди підписували спеціальний документ. Експеримент почався. З Нью-Йорка прибули заможні жінки, щоб супроводжувати в поїзді першу партію дітей. Кожна дитина пройшла медичний огляд і була вдягнена в новий костюмчик. Мов якась релігійна процесія, прибули вони на величезний центральний вокзал Нью-Йорка. Діти стояли перед натовпом людей і міцно трималися за руки, ніби кидаючи виклик страшній долі, яку наготувала для них Америка. Преса багато писала про цю подію. Хазяї фабрик у Лоуренсі зрозуміли, що з усіх заходів страйкового комітету цей дитячий хрестовий похід завдав їм найбільшої шкоди. Коли так піде й далі, робітникам почне співчувати вся нація і фабрикантам доведеться складати зброю. Доведеться підвищити заробітну плату і платити деяким робітникам по вісім доларів на тиждень. Доплачувати за понаднормову роботу, за підвищення продуктивності і дозволити робітникам уникнути будь-якої кари за участь у страйку. Ні, це просто неймовірно. Фабриканти знали, хто є капітанами цивілізації, прогресу та процвітання у місті Лоуренс. І постановили, що більше таких дитячих хрестових походів не буде — заради блага Америки і демократії.

Тим часом Тате сперечався сам із собою: ясна річ, для дівчинки добре було б пожити кілька тижнів у забезпеченій родині. Її добре годуватимуть, вона буде в теплі, побачить, що таке справжня домівка. Але його гнітила думка, що доведеться на якийсь час розлучитися з

донькою. Він пішов у комітет допомоги, який отаборився на складі, неподалік від фабрики, і поділився своїми побоюваннями з однією комітетницею. Вона стала його заспокоювати, мовляв, дуже багато родин бажають узяти дитину.

— Єврейську? — запитав Тате.

— То вже наш клопіт — ваша справа підписати заяву.

Та він усе вагався.

— Ми перевіряємо кожну сім'ю. Можете бути спокійні, — переконувала його жінка.

— Я був соціалістом усе своє життя,— запевнив її Тате.

— Так, справді,— сказала жінка.— Вашу дитину огляне лікар, і навіть заради цього варто віддати її. Вона їстиме гарячі страви і знатиме, що її батько має на світі друзів. Але ніхто вас не примушує. Подивіться лишень, яка черга за вами, — скільки бажаючих!

Тате подумав: «Що ж це я, стою серед братів, а думаю як якийсь буржуа». І підписав документ.

Через тиждень він привів дівчинку на вокзал. Вона мала їхати до Філадельфії — серед двохсот дітей. На ній була сукня й капелюшок, що закривав вуха. Тате крадькома позирав на доньку, і вона здавалася йому гарною, як королева. Їй подобалося нове вбрання. Тате намагався не показувати, що йому боляче розлучатися з нею. Вона згодилася поїхати від нього без жодного слова протесту. Звичайно, це непогано для них обох. Та якщо дочка вже тепер така розважлива, то якою ж вона стане в майбутньому? У неї з'явилися нові риси характеру, про які він навіть не здогадувався. Люди задивлялися на неї, і серед них багато матерів. Тате стояв гордий, але переляканий. Вони стояли в залі чекання в густому натовпі жінок і дітей. Хтось крикнув: «Поїзд підходить!» — і всі посунули до дверей.

З шипінням і свистом під'їхав поїзд. Спеціальний вагон для дітей був останнім. Усі посунули на перон, попереду йшли няні з Жіночого Комітету Філадельфії. «Поводься чемно, — напучував доньку Тате.— Коли тебе про щось запитають, одразу відповідай. Говори голосно, щоб тебе чули». Раптом за рогом станції він побачив солдатів з гвинтівками. Колона спинилася, в передніх рядах виникло сум'яття. Почувся вереск, звідусіль з'явилася поліція, і процесія перетворилась на безладний натовп. Здивовані пасажири дивилися з вагонів, як полісмени відривають дітей від матерів. Вони тягли матерів, що відбивалися й верещали, в кінець перону до грузовиків. То були армійські ваговози з капотами типу «пагода» й ланцюговою передачею. Дітям наступали на ноги. Вони кинулися врозтіч. Пробігла жінка, у якої капала з рота кров. Задзеленчав дзвоник. Перед Тате з'явилася ще одна жінка. Вона трималася за живіт. Хотіла щось сказати, потім упала. Тате хутко поставив доньку на підніжку найближчого вагона, далі від колотнечі. Тоді підняв жінку і потяг її до лави. У цю мить їх побачив полісмен і вдарив Тате кийком по спині, потім по голові. «Що ви робите?» — закричав Тате. Він не знав, чого хоче від нього цей маніяк і кинувся назад у натовп. Полісмен гнався за ним і бив кийком, поки Тате не впав.

Полісмени мали наказ — задля користі дітей не дати їм покинути Лоуренс. Діти стояли навколішках біля своїх скривавлених батьків. Декотрі билися в істериці. За кілька хвилин поліція розігнала натовп, ваговози поїхали, і на пероні залишилося всього кілька побитих дорос-

лих та заплаканих дітей. Між ними був і Тате. У нього паморочилося в голові, і він прихилився до стовпа, щоб очуняти. Відкись іздалеку він почув голос доньки: «Тате! Тате!» Але перон був порожній. Поїзд пішов, десь аж у кінці станції віддалявся останній вагон. А голос кликав і далі: «Тате, Тате!» Він погнався за поїздом, стрибнув на колії і, спотикаючись та простягаючи вперед руки, побіг по шпалах. Тате вхопився руками за поручні оглядового тамбура. Поїзд набирав швидкість, і Тате ледь торкався ногами землі. Шпали миготіли в нього перед очима...

17

Врятували Тате два кондуктори. Вони насилу відірвали його пальці від поручнів. У поїзді він побачив свою доньку і, не звертаючи уваги на кондукторів та пасажирів, обняв її і заплакав. Аж тут помітив, що її новий плащик забруднений кров'ю. Глянув на її руки. Вони були також у крові.

— Де тебе поранено? — закричав він. — Де тебе поранено?

Вона заперечливо хитнула головою, показала на нього, і Тате побачив, що дівчинка вся вимазана його кров'ю. Кров точилася у нього з голови, червонила його сиве волосся.

Лікар, котрий їхав у поїзді, перебинтував рани Тате і зробив йому укол. Далі він майже нічого не пам'ятав. Поклав руки під голову і заснув на двох суміжних сидіннях. Прокинувшись, відчув, що їде в поїзді. Дочка́ сиділа навпроти й дивилась у вікно. Вони були єдині пасажири в спеціальному вагоні на Філадельфію. Іноді до нього долітали якісь голоси, однак Тате не мав сили прислухатись. У зіницях дівчинки відбивалися снігові замети, які проминав поїзд. Отак вони проїхали до Бостона, звідти до Нью-Хейвена, і через міста Райбіч і Нью-Рошель, через сортувальні станції Нью-Йорка, через річку Ньюарк у Нью-Джерсі доїхали аж до Філадельфії. Поїзд прибув на станцію, і батько з дочкою заночували тут на лавочці. Тате ще не зовсім оклигав. На щастя, в його кишенях лишилася частка тижневого заробітку — два долари п'ятдесят центів, які він відклав, щоб сплатити плату за помешкання. Дівчинка сиділа на вичовганій лаві і дивилась на людей. О цій ранковій годині на вокзалі було видно тільки одного носильника, який підмітав мармурову підлогу. Дівчинка, як завжди, відразу призвичаїлась до нового місця. У Тате боліла голова. Побиті руки опухли. Він сидів, затуливши вуха долонями, й не знав, що робити.

Вранці він підняв покинуту газету. На першій сторінці був короткий звіт про поліцейський терор у Лоуренсі, штат Массачусетс. Тате витяг із кишені сигарети, закурив і став читати газету. Передова закликала Федеральний уряд розслідувати цей злочин. Отже, страйкарі таки переможуть. І що потім? Тате вчувся стукіт ткацьких верстатів. Платня буде трохи більша: шість доларів із центами. Чи ж це змінить щось у їхньому житті? Вони й далі житимуть у тій жахливій кімнаті на темній вулиці. Тате похитав головою. «В цій країні мені немає чим дихати». І вирішив не повертатися більше до Лоуренса, штат Массачусетс. Усі свої жалюгідні лахи він залишить власникові будинку.

«Що ти взяла з собою?» — спитав він дочку. Вона розкрила свій учнівський ранець. Там було дещо з білизни, гребінець і щітка для волосся, шпильки, підв'язки, панчохи і «книжечки» Тате із силуетами трамвая та ковзанярки. Мабуть, саме з цієї хвилини Тате відокремив своє життя від долі робітничого класу. «Я ненавиджу машини, — сказав він дочці. Вона підвелася, взяла його за руку, й вони пішли до виходу. — Страйкарі перемогли, та що вони виграли? Ще кілька пенні до заробітної плати? А чи стануть вони хазяями заводів? Ніколи».

Вони вмилися в громадському туалеті. У станційному буфеті поснідали кавою з булочками і потім цілий день блукали вулицями Філадельфії. Було холодно, сяяло сонце. Вони роздивлялися вітрини магазинів, а коли в них змерзли ноги, зайшли погрітись до великого універмагу. В усіх його проходах юрмились покупці. Дівчинка з цікавістю дивилась на дротяні кошички, які гойдались над прилавками на рухомих тросах. Кошички рухались від прилавків до каси й назад, перевозячи гроші та чеки. Продавці сіпали за дерев'яну ручку шворки, і кошички спускалися, смикали за інші — і вони піднімались. Манекени, схожі на дорослих ляльок, стояли в сатинових токах [1] та в крислатих капелюхах з егретками [2]. «За один такий капелюх треба віддати тижневий заробіток», — сказав Тате.

Потім вони знову блукали вулицями. Проминули якісь будівлі за залізними воротьми, де вантажні машини виїжджали на платформи товарних складів. Вітрини компаній постачання та магазинів оптової торгівлі їх не зацікавили. Та ось увагу дівчинки привернула брудна вітрина, де було виставлено всякі дивогляди. То була вітрина компанії «Новинки поштою». На той час бізнесмени зрозуміли, що всякі дивовижі, зроблені у вигляді звичайних речей, можуть давати великий зиск. Там були сигарети-петарди, гумові троянди на лацкани піджаків, які чвиркали водою, коробочки з «чхальним» порошком, телескопи, що залишали синці під очима, колоди карт, які вибухали, всякі «гуркітливі пузирі» під подушечки на стільці, скляні прес-пап'є із зимовими краєвидами, на яких, коли їх струшувати, йде сніг, маленькі свинцеві дзвони свободи та мініатюрні статуї свободи, магічні персні, сірники й авторучки, які вибухали, сонники, гумові єгипетські танцюристки, що виконували танець живота, годинники та яйця з вибухівкою.

Тате ще довго розглядав вітрину. Потім зайшов із донькою до магазину. Назустріч їм вийшов чоловік у строкатій сорочці з підв'язками на рукавах. Тате скинув капелюха і щось спитав у власника крамниці. Той люб'язно відповів: «Авжеж, давайте подивимось». Тате поставив доньчин ранець на прилавок і дістав із нього книжечку з силуетами ковзанярки. Потім швидко перепустив сторінки між великим і вказівним пальцями. Дівчинка їздила туди й сюди, робила вісімки, вертілась, робила пірует і граційно кланялась. Власник магазину від здивування аж рота роззявив. «Ану дайте спробувати й мені», — попросив він.

За годину Тате вийшов на вулицю, маючи двадцять п'ять доларів готівкою і угоду на виробництво ще чотирьох таких книжечок по двадцять п'ять доларів кожна. «Компанія Новинок Франкліна» надрукує ці книжечки і включить у свою серію дивовижних речей. У контракті вони

---

[1] Тока — жіночий капелюх без крисів.

[2] Егретка — прикраса на капелюсі.

називалися «кіно-книжка». «А тепер,— сказав Тате дівчинці,— ми знайдемо пансіон у гарному районі, потім поїмо і приймемо гарячу ванну».

18

Отак художник підлаштував своє життя під закони ділової Америки. Тут страйкували і вмирали робітники, а на вулицях міст бідні торговці пекли у відрах із розжареним вугіллям солодку картоплю і продавали її по одному-два пенні. Усміхнений шарманщик міг набрати повну чашку монет. Скрипаль Філ повідрізав пальці на своїх рукавичках і, стоячи під снігопадом, грав під освітленими вікнами особняків. Касир Франк широко розплющеними очима дивився, як промчала на баскому коні дочка маклера з Уолл-стріту. В кожному місті був свій апарат для продажу прохолодних напоїв і морозива на стойці з бельгійського мармуру. Дантист Паркер рекламував свій метод безболісного лікування зубів. У Хайленд-парку, штат Мічіган, з'явився перший автомобіль «Моделі Т»: він щойно зійшов із конвейєра і стояв тепер на травичці просто неба. Автомобіль був чорний, незграбний, із великими колесами. Його конструктор у збитому на потилицю котелку, дивився на нього звіддалік, пожовуючи соломинку. В лівій руці він тримав годинника. Наймаючи безліч людей, переважно іммігрантів, він дійшов висновку, що люди — це йолопи, які не вміють влаштувати своє життя. Він додумався розбити процес складання автомобілів на найпростіші операції, які міг би виконувати останній дурень. Замість навчати одного робітника безлічі операцій, щоб він потім бігав туди й сюди, вибираючи потрібні йому деталі, чом не поставити його на місці, щоб він робив одну й ту саму операцію на конструкціях, які проходитимуть повз нього на рухомій стрічці. В такий спосіб розумові здібності робітника не переобтяжуватимуться. «Хто вставляє болт, не повинен наживляти гайку,— казав винахідник своїм колегам.— А хто наживляє гайку, не повинен загвинчувати її». Він умів чітко висловлювати свої думки. На цю ідею його наштовхнули відвідини концерну по виробництву яловичини: він запам'ятав, як пересувалися за допомогою блоків підвішені на стропах коров'ячі туші. Пересунув язиком соломинку з одного кутка рота в другий. Знову подивився на годинник. Його геніальність почасти була ще й у тому, що він видавався своїм підлеглим та конкурентам не таким кмітливим, як вони. Провів по траві носком черевика. Рівно за шість хвилин після того, як із конвейєра зійшла перша машина, з'явилася достоту така сама друга; на мить застигла під холодним вранішнім сонцем і скотилась до першої. Генрі Форд був колись пересічним автомобільним промисловцем. Тепер же він хвилювався, можливо, більше, ніж будь-хто до нього, ба навіть Томас Джефферсон. Адже це він винайшов спосіб виробляти масово однаковісінькі машини. Його адміністратори, менеджери, асистенти скупчилися довкола і палко його вітали. На очах у них блищали сльози. Він відвів на всі ці сентименти рівно шістдесят секунд. Потім відіслав усіх на робочі місця. Форд знав, що процес ще треба вдосконалювати. Регулюючи швидкість рухомих стрічок, можна регулювати продуктивність праці робітників. Він не хотів, щоб робітник надто схилявся або відступав більше, ніж на крок, від свого робочого місця. У робітника має бути зайнята кожна секунда і не повинно бути жодної

незайнятої. Виходячи з цього, Форд створив остаточні засади промислового виробництва: не лише однакові деталі готової продукції повинні бути взаємозамінними, а й люди, які виробляють ці деталі. Незабаром він уже випускав на масовий ринок по три тисячі машин щомісяця. Йому судилося прожити довге й діяльне життя. Форд любив пташок та звірів, і одним із його кращих друзів був Джон Берроуз [1], старий натураліст, який вивчав скромних мешканців лісу — бурундуків, єнотів, канарок, волові очка, чікаді [2].

19

Але досягнення Форда не підняло його на вершину піраміди бізнесу. Тільки одна людина посідала це високе місце.

Контори компанії Дж. П. Моргана розташувалися на Уолл-стріт, 23. Якось уранці великий фінансист приїхав на службу в синьому костюмі, чорному пальті з смушковим коміром і в циліндрі. Він любив одягатися трохи старомодно. Виходячи з машини, Морган заплутався у віконній шторці. Один із багатьох банкових службовців, які вибігли зустрічати Моргана, розплутав шторку і повісив її на перекладину на внутрішньому боці дверцят. Шофер подякував йому, а Морган у щільному кільці асистентів, помічників і навіть кількох постійних клієнтів зайшов до банку. Він носив ціпок із золотою головкою. Сімдесятип'ятирічний Морган був огрядний чоловік шести футів на зріст, з рідким сивим волоссям, білими вусами і близько посадженими, несамовитими очима, що свідчили про психопатологію його волі. Приймаючи шану від своїх службовців, він прямував до свого кабінету — скромної кімнати зі скляними стінами, звідки він усіх бачив і де всі бачили його. Йому допомогли роздягнутись. На ньому був високий комірець і широкий шарф, зав'язаний на шиї. Сівши за стіл, він не став, як звичайно, переглядати рахунки вкладників, а попросив своїх людей негайно організувати зустріч з отим хлопцем. Як там, у біса, його звуть? Так, так, отим автомеханіком. Фордом.

Він відчув у винаході Форда ту саму пристрасть до порядку, що й у нього. Вперше він зрозумів, що на світі, окрім нього, існує ще хтось. Пірпонт Морган був класичним американським героєм, людиною, народженою для незліченного багатства. Наполегливою важкою працею та невблаганністю він збільшив родинний статок до нескінченності. Він контролював сімсот сорок двох директорів у ста дванадцяти акціонерних товариствах. Завдяки його позиції уряд США одного разу був урятований від банкрутства. Коли 1907 року зчинилася валютна паніка, він викинув для підтримання курсу долара на сто мільйонів золота. У власних залізничних вагонах та на своїх яхтах він перетинав усі кордони і всюди почувався вдома. Морган був монархом невидимого міжнародного королівства капіталу, суверенітет якого було всюди гарантовано. Управляючи ресурсами, проти яких королівські здавалися жебрацькими, він був своєрідним революціонером, який території залишав президентам і королям, а сам володів їхніми залізницями, морськими шляхами, банками, трестами, фабриками й заводами. Роками він оточував себе друзями та знайомими і завжди пильно придивлявся до кожного, підозрюючи, що вони ставляться до нього далеко не з

[1] Берроуз Джон (1837—1921) — відомий американський натураліст.

[2] Чікаді — маленька північноамериканська пташка.

такою повагою та прихильністю, як удають. Він був постійно розчарований. Усюди чоловіки схилялися перед ним, а жінки ганьбили себе. Він, як ніхто інший, знав холод і порожнечу пустельних просторів безмежного успіху. Звичайна розумова діяльність за останні п'ятдесят років зробила його генієм національного бізнесу, але сам він вважав, що для людства це не означає нічого. Тільки одна річ нагадувала Пірпонтові Моргану, що він людина, — хронічне захворювання шкіри на його носі, який скидався на велетенську полуницю-рекордистку, вирощену каліфорнійським чаклуном садівництва Лютером Бербанком. Ця біда прийшла до Моргана ще в молоді роки. І що старішим та багатшим він ставав, то більшим робився і його ніс. Морган навчився осаджувати людей поглядом, коли вони дивились на його ніс. Але й сам щоранку роздивлявся його в дзеркалі; ніс і справді був огидний, але це його навіть тішило. Йому здавалося, що з кожним його надбанням, кожною успішною операцією на носі розквітав ще один яскраво-червоний пухирець. Його найулюбленішим твором був роман Натаніеля Готорна «Родимка», в якому оповідалось про надзвичайно вродливу жінку, справжню красуню, але з родимою плямою на щоці. Її чоловік, учений-дослідник, примусив дружину випити ліки проти цієї родимки. Вона випила, і пляма поволі стала зникати. Та коли зникла й остання цятсчка, жінка померла. Для Моргана потворність його страшного носа була печаттю божою, гарантією його життєздатності.

Колись, багато років тому, він влаштував обід у себе вдома на Медісон-авеню. Гостями були дюжина наймогутніших людей Америки. Йому здавалося, що від такого скупчення мозкової енергії можуть похитнутися стіни його дому. Рокфеллер дуже здивував господаря, сказавши, що страждає від хронічного запору і чимало своїх справ обмірковує у вбиральні. Карнегі дрімав над своїм бренді. Гарріман молов дурниці. Зібравшись в одній кімнаті, ця еліта бізнесу не мала про що говорити. Як вони вразили його! Серце його стислося від страху, а мозок відчув електричні струми космічної порожнечі. Він звелів слугам увінчати голови гостей лавровими вінками. І дюжина наймогутніших верховодів Америки, усі до одного, стали схожі на конячі зади. Але багатство сповнювало їх пихи, і вони вірили, що в цих безглуздих вінках є якийсь смисл. Жодна з жінок і не подумала засміятись. Ці старі відьми сиділи на своїх широких завинутих у парчу сідницях і світили декольте, під якими обвисали безформні груди. В очах — жодної іскорки гумору. Вони були законними дружинами славетних чоловіків, чиї неймовірні успіхи вичавили з їхніх тіл будь-які ознаки життя. Морган ховав свої почуття під суворим виразом обличчя. Спалахнув магній — і фотограф зафіксував урочисту подію.

Сівши на пароплав «Океанік» компанії «Уайт-Стар», Морган утік до Європи. Він об'єднав компанії «Уайт-Стар», «Ред-Стар», «Емерікен», «Домініон», «Атлантік Тренспорт» і «Лейленд» у єдину корпорацію, в якій налічувалося сто двадцять океанських лайнерів. Йому не було рівних ні на суші, ні на морі. Вночі він стояв біля поручнів пароплава, не бачив моря, але чув, як важко здіймаються хвилі. Море й небо зливалися в одну чорну ніч. Чайка вирнула з темряви й сіла на поручень за кілька кроків од нього. Можливо, її принадив Морганів ніс. «Я не маю собі рівних»,— сказав він пташці. І це справді було так. Морган зумів піднятися над світом. Саме це накладало на нього страшну відповідальність — підтримувати ілюзії інших людей. Для свого

Єпископального братства він побудував собор святого Джона на 110-й вулиці в Нью-Йорку на Вести. Для дружини та своїх дорослих дітей він був прикладом справжнього сім'янина. Заради престижу Америки він жив з такою розкішшю, на яку тільки був спроможний: обідав із королями, купував твори мистецтва у Римі й Парижі, проводив час із найпершими красунями на середземноморських курортах.

Морган чесно виконував свій обов'язок. Шість місяців на рік він жив у Європі, з почестями переїздив з країни в країну. Трюми його кораблів були набиті колекціями картин, рідкісних манускриптів, першовидань, виробами з нефриту та бронзи, автографами, гобеленами, кришталем. Він задивлявся в очі бюргерів Рембрандта та прелатів Ель Греко, силкуючись побачити святу правду, яка змусила б його впасти навколішки. Перегортав рідкісні ілюстровані середньовічні біблії, неначе струшував порох із божого міста. Відчував, що в минулому криється щось таке, чого він не годен збагнути, а сучасність приречена на банкрутство. Він же був тільки сучасністю. Платив хранителям музеїв, щоб ті знаходили для нього рідкісні твори мистецтва, наймав учених, щоб вони розповідали йому про давні цивілізації. Ознайомився з фламандськими гобеленами. Вивчав римські скульптури. Ходив по Акрополю, підгилюючи камінці, що валялися під ногами. Його розпачлива самоосвіта неминуче мала зупинитися на давньоєгипетській цивілізації, яка вважала, що світ не змінюється і по смерті настає відродження. Морган був у захваті. Його життя сповнилося нового змісту. Він фінансував археологічні експедиції Метрополітен-музею до Єгипту. Стежив за появою з піску кожного нового списка, амулета чи поховального глека з нутрощами. Пірпонт Морган поїхав у дельту Нілу, де щоранку випливає над обрієм сонце, а річка щороку виходить із берегів. Вивчав ієрогліфи. Одного вечора в Каїрі вийшов із готелю і на спеціальному маршрутному трамваї проїхав сім миль до Великих Пірамід. У блакитному сяйві місяця він почув від місцевого гіда про мудрість великого Озіріса, про те, що існує богорівне плем'я героїв, які знов і знов народжуються в кожну епоху, щоб допомагати людству. Ця ідея приголомшила Моргана. Що більше він про це думав, то ймовірнішою здавалась вона йому. Повернувшись до Америки, він почав думати про Генрі Форда. Не тішив себе ілюзією, що Форд — джентльмен. Цей кмітливий провінціал не більш освічений, ніж цурпалок дерева. Та Морганові здавалося, що Форд править людьми достоту за принципами фараонізму. І не тільки це: пильно роздивившись фотографії автомобілепромисловця, Морган виявив, що той надзвичайно схожий на Сеті Першого, батька Рамзеса Великого. Мумія Сеті Першого збереглася найкраще з усіх тих, що були розкопані у фіванському некрополі, в Долині Царів.

20

Нью-Йоркська резиденція Моргана була на Маррей-Хілл, у величному розкішному особняку, що стояв на розі Медісон-авеню та 36-ї вулиці. Поряд біліла мармурова Бібліотека Моргана, де господар зберігав тисячі книг і творів мистецтва, придбаних під час його подорожей. Її спорудив Чарльз Маккім, партнер Стенфорда Уайта, у стилі італійського Ренесансу. Будівлю було складено з мармурових блоків, щільно

пригнаних один до одного — без вапняного розчину. Того дня, коли Генрі Форд приїхав на ленч, вулиці покривав сніг, темніший, ніж стіни бібліотеки. Сніг приглушував шарудіння коліс. Вхід до резиденції стеріг полісмен. На протилежному тротуарі і на кожному розі 36-ої вулиці та Медісон-авеню стояли купки перехожих. Піднявши коміри пальт, вони з цікавістю розглядали дім великої людини.

Морган влаштував легкий ленч: черепашачий суп, біле вино «монтраше», м'ясо ягняти, свіжі помідори, салат з ендевії, пиріг із ревенем під густим кремом і кава. Розмовляли за ленчем мало. Обслуговування було як у казці. Двоє слуг Моргана подавали й прибирали страви так непомітно, аж здавалося, ніби це робиться без участі людини. Форд їв багато, проте до вина не доторкнувся. Закінчив їсти раніше, ніж господар. Помітивши крихту на скатертині, поклав її на блюдце для кофейної чашки.

Після ленчу Морган запропонував Фордові пройти до бібліотеки. Вони вийшли з їдальні й попрямували через темну, схожу на приймальню кімнату, де сиділо троє-четверо людей, що сподівалися заволодіти кількома хвилинами з часу Пірпонта Моргана. То були його адвокати. Вони мали проконсультувати Моргана щодо його майбутнього виступу перед Комітетом у справах банків та фінансів Палати представників, який на той час засідав у Вашінгтоні і розглядав можливість існування у Сполучених Штатах валютних трестів. Морган жестом дав зрозуміти адвокатам, які, побачивши його, скочили на ноги, що вони зараз не потрібні. Там був також торговець творами мистецтва у візитці, який навмисне приїхав з Рима, щоб побачитися з Морганом. Торговець підвівся тільки для поклону.

Уся ця сцена не проминула уваги Форда. Він був людина проста, однак його анітрохи не вразила оця імперія, що відрізнялася від його власної тільки стилем. Морган привів його до західної зали бібліотеки. Вони сіли коло великого, у людський зріст каміна.

— Сьогодні тільки й грітися біля каміна, — сказав Морган.

Форд погодився. Подали сигари. Форд відмовився. Подивився на стелю й відзначив подумки, що вона покрита позолотою. Стіни були обтягнені червоною камкою [1]. На стінах у важких рамах під склом висіли химерні картини, написані у жовтих тонах,— зображення людей, схожих на святих, увінчаних німбами. Форд подумав, що нині картини пишуть тільки святі. Була там і мадонна з дитиною. Він пробіг пальцями по червоному плюшевому підлокітнику свого крісла.

Морган попихкував сигарою. Давав Фордові час усе це перетравити. Нарешті заговорив.

— Форде, — сказав він хрипким голосом, — у мене немає наміру заволодіти вашим бізнесом чи ділити прибутки від нього. Так само я не зв'язаний із жодним вашим конкурентом.

Форд кивнув.

— Я радий це чути, — сказав він з лукавим виразом обличчя.

— Проте, — вів далі хазяїн будинку, — я високо ціную ваші досягнення, і хоч мене й нудить, коли я бачу автомобіль у кожного азіата, котрий має кілька зайвих сотень доларів, однак я визнаю, що майбутнє належить вам. Ви ще досить молода людина, — п'ятдесят чи близько до цього, правда? — і, напевне, мені важко зрозуміти, як це

---

[1] Ендевія — різновид цикорію.

[2] Камка — шовкова тканина з візерунками.

розумієте ви, необхідність роздільної мобілізації людських мас. Я все своє життя займався проблемами координації капітальних ресурсів та гармонійного розвитку різних галузей промисловості, проте ніколи не думав, що використання праці само по собі, незалежно від типу підприємства, — це процес гармонійного об'єднання. Дозвольте мені запитати, чи спадало вам на думку, що ваш конвейєр — це не просто геніальний технічний винахід, а своєрідний вияв природної істини? Особини, які належать до того чи іншого роду або виду, мають однакові частини тіла — це закон природи. Усі ссавці розмножуються однаковим способом, мають однакові системи травлення й кровообігу, володіють однаковими відчуттями. Звісно, це не свідчить про те, що у ссавців взаємозамінні частини, як у ваших автомобілів. Але саме однаковість будови дозволяє таксономістам визначити ссавців як ссавців. У межах одного виду — візьмімо, наприклад, людину — закони природи діють таким чином, що індивідуальні відмінності базуються на спільних рисах. Отже, індивіда можна порівнювати з пірамідою, яка вивершується лише покладенням останньої цеглини.

Форд замислився.

— Це не стосується євреїв, — пробурмотів він.

Морганові здалося, що він як слід не розчув.

— Перепрошую?

— Це не стосується євреїв, — посміхаючись повторив Форд. — Вони не схожі на інших людей, і ваша теорія до них не підходить.

Кілька хвилин Морган мовчав, попихкуючи сигарою. У каміні потріскував вогонь. Вітер жбурляв на вікна мокрі сніжинки.

— Час від часу, — сказав він, — я звертався до вчених, щоб вони допомогли мені в моїх філософських дослідженнях. Я сподівався дійти якихось висновків щодо сутності життя, висновків, недоступних широким масам людей.. Хочу поділитися з вами своїми здобутками. Не думаю, що ви такий зарозумілий, щоб повірити, ніби ваші досягнення — наслідок тільки ваших зусиль. Застерігаю вас, сер, що, коли ви й справді розцінюєте свої успіхи в такий спосіб, то вам доведеться дорого заплатити за це. Ви побачите себе на краю світа, перед безоднею неба. Ви вірите в бога?

— Це моя особиста справа, — відповів Форд.

— Гаразд, гаразд,— сказав Морган.— Я й не чекав, що людина з вашим інтелектом може сприйняти таку просту істину. Мабуть, я зможу бути вам потрібним більше, ніж ви гадаєте. Припустімо, я доведу вам, що існує універсальна формула повторюваності, яка наповнює змістом усі прояви життя на нашій планеті? Припустімо, я продемонструю, що ви самі тільки знаряддя сучасної тенденції знеособлення людини, що є виявом найстародавнішої мудрості світу?

Зненацька Морган підвівся й вийшов з кімнати. Форд повернувся в кріслі, дивлячись йому вслід. За хвилину той знову з'явився у дверях і покликав гостя помахом руки. Форд пройшов за ним через центральну залу бібліотеки до Східної зали. Високі стіни були обставлені стелажами. Вище тяглися дві галереї з бронзовими балюстрадами: будь-яку книжку, хоч як високо вона стояла, можна було вільно дістати. Морган підійшов до протилежної стіни, натиснув на корінець якоїсь книжки і в стелажі відкрився отвір, крізь який могла пройти людина.

— Прошу, — сказав він Фордові і зайшов за ним до маленької кімнати. Потім натиснув кнопку, і двері зачинилися.

У кімнатці був лише круглий полірований стіл, два крісла з високими спинками і шафа з висувними шухлядами та заскленим верхом, для зберігання рукописів. Морган засвітив настільну лампу під зеленим металевим абажуром.

— Досі я нікого не заводив до цієї кімнати,— сказав він і увімкнув торшер, який освітлював верхню частину шафи. — Підійдіть сюди, сер.

Форд подивився крізь скло і побачив старовинний пергамент, списаний латинськими літерами.

— Це, — сказав Морган, — один із перших розенкрейцерівських[1] трактатів — «Хімічне одруження Хрістіана Розенкрейца» Чи знаєте ви, пане Форд, хто були перші розенкрейцери? Це — християнські алхіміки рейнського пфальцграфства, у яких курфюрстом був Фрідріх П'ятий. Мова йде про початок сімнадцятого століття, сер. Ці великі люди проповідували ідею про невичерпну чарівну силу, що приступна певним людям кожної епохи і через них іде на користь усьому людству. Латинська назва для цього вчення — prisca theologia, тобто «таємна мудрість». Цікаво, що в таємну мудрість вірять не тільки розенкрейцери. Відомо, що в Лондоні у середині того ж таки століття існувало товариство під назвою «Невидимий Коледж». Вважалося, що його члени були носіями тієї благодійної чарівної сили, про яку я казав. Ви, звичайно, нічого не знаєте про праці Джордано Бруно. Ось тут виставлена одна сторінка, списана його рукою. Мої вчені, як справжні детективи, простежили для мене існування та розвиток цієї ідеї, а також різноманітних таємних товариств, що проповідували її, у більшості культур Ренесансу, у середньовічних суспільствах та в стародавній Греції. Сподіваюся, ви розумієте, про що я вам кажу. Найперші зафіксовані згадки про великих людей, які народжувалися в кожну епоху, щоб полегшити страждання людства з допомогою prisca theologia, дійшли до нас від греків у перекладах трактатів єгипетського жерця Гермеса Трісмегіста. На честь його імені ці окультні знання названо герметикою.

Морган постукав своїм товстим указівним пальцем по склу проти ще одного експонату, виставленого в шафі,— рожевого каменя з ледь помітними геометрично правильними подряпинами.

— Сер, цілком можливо, що оці клинописні знаки зроблені рукою самого Гермеса. А зараз скажіть-но мені таке. Як ви гадаєте, чому ідея, така поширена в усі віки, у сучасному світі зникла? Тільки тому, що у вік науки ці люди та їхня мудрість випали з поля зору. Зараз я поясню вам. Піднесення механістичної науки Ньютона та Декарта було великою диявольською змовою, яка ставила за мету зруйнувати наше розуміння дійсності і нашу свідомість того, що існують трансцендентально обдаровані люди. Проте, всупереч усьому, вони й сьогодні серед нас. Вони повертаються — розумієте? Вони повертаються!

Морган аж почервонів від збудження. Він потяг Форда у дальній куток кімнати, де в напівтемряві стояла ніби якась скриня під покривалом із позолоченого оксамиту. З виразом тріумфу Морган схопив за край покривала і скинув його на підлогу. Форд побачив скляний

[1] Розенкрейцери — таємне товариство релігійно-містичного характеру, існувало в Німеччині та деяких інших країнах у XVI—XVIII ст. ст.

ящик, опломбований свинцевою печаткою, а в ящику — саркофаг. У тиші кімнати чулося тільки важке дихання старої людини. Саркофаг був з алебастру. На дерев'яному вікові виднілося зображення похованої людини, розмальоване золотою, червоною та голубою фарбою.

— Це домовина великого фараона, сер, — сказав Морган хрипким голосом. — Уряд Єгипту та світова археологічна громадськість вважають, що він зберігається в Каїрі. Якби вони довідалися, що саркофаг у мене, то знявся б галас на весь світ. Йому немає ціни. Мої приватні єгиптологи вжили всіх застережних заходів, щоб зберегти його від руйнівного впливу повітря. Під оцією маскою — мумія великого фараона дев'ятнадцятої династії Сеті Першого, яку вивезли з Карнака, де вона пролежала понад три тисячі років. Свого часу я вам її покажу. Будьте певні, що ви не залишитеся байдужим, побачивши обличчя великого фараона.

Морганові треба було заспокоїтись. Він відсунув крісло і сів за стіл. Поволі його дихання стало нормальним. Форд розумів стан старого і мовчки сидів проти нього, втупившись поглядом у свої черевики.

— Пане Форд, — сказав Пірпонт Морган, — я запрошую вас узяти участь у моїй експедиції до Єгипту. Це дивовижна країна. Саме там усе й починається. Я замовив пароплав, спроектований спеціально для плавання по Нілу. Коли він буде готовий, я хочу, щоб ви теж поїхали зі мною. Ви згодні? Вам це нічого не коштуватиме. Ми побуваємо в Луксорі й Карнаці. Оглянемо Великі Піраміди в Гізі. Адже нас так мало, сер. Гроші дали мені змогу відкрити двері багатьох тайників, розшифрувати священні ієрогліфи. Чому нам не радіти, знаючи, хто ми є, знаючи, яку вічну благодійну силу ми успадкували?

Форд сидів, трохи згорбившись. Його довгі руки звисали з дерев'яних підлокотників крісла, ніби зламані в зап'ястках. Обмірковував сказане. Переконавшися, що все зрозумів, він подивився на саркофаг, урочисто кивнув головою й відповів так:

— Якщо я вас правильно зрозумів, пане Морган, то ви маєте на увазі перевтілення. Я теж можу вам дещо розповісти про це. Замолоду я пережив великий духовний струс, коли зрозумів, що мене не вабить до жодної відомої мені діяльності. Вдачі я був твердої, але однаково страждав, як страждав би на моєму місці кожен сільський хлопчина. Проте я знав, як усе працює, і завжди міг сказати, як зробити так, щоб воно працювало ще ліпше. Але, звичайно, до інтелектуала мені було далеко.

Морган слухав. Він відчував, що краще не перебивати.

— Але якось,— провадив Форд,— мені до рук попала маленька книжечка. Вона називалася «Вічна мудрість східного факіра» і була видана компанією «Франклін новелті» у Філадельфії. Так от, у цій книжечці, яка коштувала мені всього двадцять п'ять центів, я знайшов усе необхідне, щоб заспокоїти свій розум. Перевтілення — це єдина віра, якої я дотримуюсь, пане Морган. А свою винятковість я так тлумачу: декотрі з нас жили більше разів, ніж інші. Як бачите, те, про що ви хотіли дізнатися, мандруючи по світу та наймаючи вчених, я знав уже давно. І на подяку за вашу гостинність я вам дам почитати цю книжечку. Тоді вам не треба буде возитися з усіма цими латинськими штучками, — сказав Форд, махнувши рукою в бік шафи, — не треба буде порпатись на смітниках Європи та будувати пароплави для

плавання по Нілу у пошуках того, що можна отримати рекомендованою бандероллю за двадцять п'ять центів!

Двоє чоловіків втупилися один в одного. Морган відкинувся в кріслі. Обличчя його побіліло, очі втратили нестямний блиск. Коли він заговорив знову, це був кволий голос старої людини.

— Пане Форд, — сказав він, — коли мої ідеї витримають свою прихильність до вас, це означатиме, що вони пройшли останню перевірку.

І все ж таки вирішальний поштовх було зроблено. Десь через рік після цієї незвичайної зустрічі, Морган здійснив свою подорож до Єгипту. І хоча Форд не поїхав із ним, Морган не виключав можливості їхньої таємничої спорідненості. Зрештою вони заснували найтаємніший і найпривілейованіший клуб — «Піраміда», єдиними членами якого були вони двоє. Цей клуб дав поштовх певним дослідженням, які проводяться до сьогоднішнього дня.

21

Звичайно, в цей період нашої історії образи стародавнього Єгипту полонили уяву кожного. З пустелі часто надходили повідомлення про нові відкриття британських та американських археологів. Після футболістів [1] у підбитих ватою полотняних штанях по коліна та шкіряних шоломах, археологи стали найпопулярнішими людьми в університетах. Процес муміфікації детально описувався в недільних додатках, жовторотi репортери аналізували знайдені в гробницях папіруси. Мотиви староєгипетського мистецтва зробилися модними при оздобленні інтер'єрів. Меблі в стилі Людовіка XIV викидали, на зміну приходили крісла-трони з підлокотниками у вигляді різьблених зміїв. У Нью-Рошелі Мати не могла відстати від нової моди. Гравюра з квітами, яка висіла в їдальні, раптом здалася їй страшенно сірою, і вона замінила її вишуканою копією картини, на якій були зображені єгиптяни та єгиптянки з очима, мов терен, у своїх високих головних уборах та коротких спідничках. Пофарбовані в червоний, синій та коричневий кольори, вони вишикувалися вздовж усієї стіни. На руках у них сиділи грифи, вони тримали снопи пшениці, квіти лотоса, лютні. На картині були також зображені лев, жук-скарабей, сова, бики та чиїсь повідрубувані ноги. Батько, чутливий до будь-яких змін, геть утратив апетит. Йому здавалося страшенно безглуздим щодня ховати себе замість обідати. Зате хлопчикові картина сподобалась, і він захопився вивченням ієрогліфів. Замість ковбойського тижневика «Уайлд Вест», він став читати тепер журнали, де друкувалися легенди про розграбовані гробниці та прокляття мумій. Його стала дуже цікавити чорна дівчина, яка жила в мансарді, і він уявляв її нубійською принцесою, котра попала в рабство. Він не раз проходив повз її двері в саморобній масці з пап'є-маше, що зображувала Ібіса, але вона, ні про що не здогадуючись, спокійнісінько сиділа у своїй кімнаті біля вікна.

Одного полудня, в неділю, повз будинок повільно проїхав новенький форд «Моделі Т». Хлопчик побачив його з веранди і хутко збіг сходами на тротуар. Водій розглядався довкола, ніби намагався від-

---

[1] Ідеться про американський футбол — бейсбол.

шукати певну адресу. На розі він розвернув машину й поїхав назад. Зупинившись біля хлопчика, він приглушив мотор і помахав рукою в рукавичці. Це був негр. Його автомобіль виблискував на сонці. Машина мала лобове скло і закритий верх, виготовлений на замовлення фірми «Пантасот».

— Я шукаю молоду кольорову жінку, яку звуть Сара, — сказав він. — Кажуть, вона мешкає в одному з цих будинків.

Хлопчик зрозумів, що негр запитує про жінку з мансарди.

— Вона тут.

Негр вимкнув мотор, узяв машину на гальма і вийшов. Потім він піднявся кам'яними сходами між двома норвезькими кленами і, обійшовши будинок, постукав у двері чорного ходу.

У дверях з'явилася Мати. Негр поводився шанобливо, проте в його проханні переговорити з Сарою відчувалася якась дивна рішучість і самовпевненість. Мати не могла визначити його віку. Це був кремезний чоловік, його вилицювате коричневе обличчя аж виблискувало. У погляді його відчувалася твердість, що межувала з агресивністю. Він мав охайні вуса і був одягнений претензійно, як це любили робити негри. Приталене чорне пальто, строкатий костюм, сірі гетри, гостроносі чорні черевики. У руках він тримав сірого кашкета й захисні окуляри водія. Мати сказала йому зачекати і зачинила двері. Піднялася на третій поверх. Сара не сиділа, як звичайно, біля вікна, а стояла нерухомо зі схрещеними руками й дивилась на двері.

— Саро, — сказала Мати, — до тебе прийшли.

Дівчина нічого не відповіла.

— Ти не зійдеш на кухню?

Сара заперечливо похитала головою.

— Ти не хочеш його бачити?

— Ні, мем, — нарешті сказала дівчина тихим голосом, вступившись у підлогу. — Скажіть йому, будь ласка, нехай іде.

Це була найдовша фраза, яку вона вимовила за кілька місяців свого перебування в їхньому домі. Мати спустилася вниз і побачила негра не біля чорного ходу, а вже на кухні, де в теплі біля грубки спала дитина Сари. Колиска була плетена, на чотирьох дерев'яних коліщатках, з вилинялою оббивкою із синього атласу та плюшевим валиком. У цій колисці спав її син, а ще раніше — брат. Негр стояв навколішки перед колискою й дивився на дитину. Мати, ще не отямившись від збентеження, раптом образилася, що він посмів увійти в дім.

— Сара не може з вами зустрітися, — сказала вона і сама відчинила двері.

Негр іще раз глянув на дитину, підвівся, подякував і пішов. Мати спересердя захряпнула двері з більшою силою, ніж було потрібно. Дитина прокинулась і заплакала. Вона взяла малого на руки і стала колисати, здивована, що цей візит так розсердив її.

Ось так уперше з'явився на Броудв'ю-авеню негр в автомобілі. Його звали Колхаус Уокер-молодший. Відтоді він приїздив щонеділі, стукав у двері чорного ходу і, почувши, що Сара не бажає його бачити, ішов, не виказуючи ніякого невдоволення. Батько вважав ці візити неприємними і хотів покласти їм край. Погрожував навіть викликати поліцію. Мати поклала свою долоню на його руку. А однієї неділі молодий негр привіз букет жовтих хризантем, які о цій порі ро-

ку коштували чимало. Перш ніж віднести квіти Сарі, Мати виглянула у вікно. Негр дбайливо витер свій автомобіль, почистив спиці коліс, фари та лобове скло, потім кинув погляд на вікно на третьому поверсі й поїхав. Мати згадала, що бачила такий вираз на обличчях семінаристів, які ходили за нею в Огайо, коли їй було сімнадцять років.

— Те, що ми зараз бачимо, — сказала вона Батькові, — це залицяння найбільш упертого християнського типу.

— Так — погодився Батько, — якщо вважати залицянням те, після чого з'являються діти.

— Мені здається, ти судиш його надто суворо, — сказала Мати. — Спершу було страждання, тепер — каяття. Це благородно, і шкода, що ти цього не розумієш.

Негритянка не розповідала про відвідувача нічого. Вони й гадки не мали, де та як вона з ним познайомилась. Скільки їм було відомо, у неї в місті не було ні родини, ні друзів. Там жили переважно осілі негри, проте на околицях зустрічалися й випадкові люди. Очевидно, вона була не з місцевих, а приїхала з Нью-Йорка працювати наймичкою. Мати була збуджена, бо вперше від того жахливого дня, коли вона знайшла в клумбі чорного малюка, для молодої жінки з'явилася якась надія на майбутнє. Їй було прикро за Сарину непоступливість. Вона подумала, який далекий шлях проїжджає Колхаус Уокер від Гарлема, де він жив, і назад, і якось вирішила, що наступного разу буде гостиннішою. Вона запросить негра до вітальні і подасть чай. Батько висловив сумнів, чи варто це робити. Мати сказала, що він чемний молодик і поводиться як справжній джентльмен.

— Я не бачу в цьому нічого поганого. Коли господарем Білого дому був містер Рузвельт, він влаштував обід на честь Букера Т. Вашінгтона [1]. То ми й поготів можемо запросити на чай Колхауса Уокера-молодшого.

Отож наступної неділі негра запросили на чай. Батько подумки відзначив, що той не почувався ніяково, сидячи у вітальні з чашкою та блюдцем у руках. Навпаки, тримався цілком природно, не бентежачись і не виказуючи зайвої шанобливості. Просто був ввічливим і коректним. Розповідав їм про себе. Він професійний піаніст і тепер більшменш постійно живе в Нью-Йорку, працюючи в оркестрі «Джім Юероп Клеф Клаб» — відомому ансамблі, який дає концерти в «Манхеттен Казино» на розі 115-ї вулиці та Восьмої авеню.

— Для музиканта дуже важливо, — сказав він, — мати постійну роботу, яка не потребує роз'їздів. Мені набридло мандрувати.

Він говорив із таким запалом, що Батько зрозумів — ці слова призначені для Сари, яка була нагорі. Це роздратувало його.

— Що ви граєте? — спитав він.— Заграли б що-небудь для нас.

Негр поставив чашку на тацю. Підвівся, витер губи серветкою, поклав її на стіл і підійшов до фортепіано. Сів на стілець, але відразу ж підвівся і підкрутив його на потрібну висоту. Знову сів, узяв акорд і повернувся до них.

— Інструмент треба настроїти, — мовив він.

Батько почервонів.

— О, звичайно,— сказала Мати.— Ми вже давно збираємося це зробити.

Музикант знову повернувся до клавіатури.

— «Уолл-стріт рег»,— оголосив він.— Композитор — великий Скотт Джоплін [1].

І вдарив по клавішах. Хоч яке розстроєне, фортепіано зазвучало, як не звучала, певно, ніколи навіть Еолова арфа. Неголосні прозорі звуки зависали в повітрі, як квіти, а мелодія нагадувала барвистий букет. Здавалося, не існує іншого життя, окрім того, яке оспівувала ця музика. Скінчивши грати, Колхауз Уокер обернувся і побачив, що його уважно слухає вся родина: Мати, Батько, хлопчик, Дідусь і Молодший Брат, який зійшов униз зі своєї кімнати в сорочці та підтяжках, щоб подивитися, хто грає. Він єдиний із присутніх знав, що таке регтайм. З цією музикою він познайомився під час своїх нічних пригод у Нью-Йорку і не сподівався почути її в домі своєї сестри.

Колхауз Уокер-молодший знову повернувся до фортепіано й оголосив:

— «Кленовий лист». Музика великого Скотта Джопліна.

Залунав найпопулярніший рег. Музикант майже не ворушився, і тільки його довгі пальці, здавалося, без найменшого зусилля видавали гронами синкоповані акорди та лункі октави. Жвава енергійна музика збуджувала і весь час змінювалась. Хлопчик уявляв її у вигляді променю, який ковзав, малюючи чудернацькі візерунки, аж поки вся кімната засяяла якимось химерним сяйвом. Музика заповнила весь дім і долинула навіть до третього поверху, де, схрестивши руки, сиділа у своїй кімнаті невблаганна Сара і слухала крізь розчинені двері.

Коли музика скінчилася, всі зааплодували. Потім Мати познайомила містера Уокера з Дідусем та Молодшим Братом, який потис негрові руку і сказав, що радий зустрічі. Обличчя в Колхауза Уокера було серйозне. На мить запала тиша. Усі стояли на ногах. Батько прокашлявся. Він не дуже знався на музиці. Йому подобався Каррі Якобс Бонд [2]. Як на нього, негритянська музика завжди мала супроводжуватися сміхом і танцями.

— А негритянські пісеньки ви граєте? — спитав Батько.

— Пісеньки, про які ви кажете, — з притиском відповів піаніст, — співають білі актори з вимазаними в сажу обличчями.

Знову запала мовчанка. Негр подивився на стелю.

— Очевидно, міс Сара не зможе мене прийняти,— сказав він. Рвучко повернувся і пішов через залу на кухню. Уся родина рушила слідом за ним. Він одягнув своє пальто, яке лежало на стільці, відтак, не звертаючи ні на кого уваги, став навколішки й задивився на малюка, що спав у колисці. За кілька секунд підвівся, попрощався й вийшов.

Цей візит справив враження на всіх, окрім Сари, яка, здавалось, і не думала змінювати свого ставлення до цього чоловіка. Через тиждень він знову приїхав, потім ще й ще. Щоразу розповідав свої новини за минулі шість днів, і його розповіді викликали жвавий інтерес. Але Батькові завжди здавалося, що їхній гість надто пишається.

---

[1] Джоплін Скотт — негритянський композитор, засновник музики стилю регтайм, що передувала джазові.

[2] Бонд Каррі Якобс (1862—1946) — американський композитор.

— Вона не захоче зустрітися з ним, — сказав він Матері. — Невже мені доведеться розважати Колхауса Уокера щонеділі аж до кінця своїх днів?

Проте Мати бачила деякі ознаки зрушення. Сара взяла на себе обов'язки служниці, яка пішла від них, і прибирала в кімнатах із таким завзяттям, аж Мати інколи сміялася, на якусь мить уявивши, що Сара прибирає у власному домі. Молода жінка почала брати дитину не тільки на годівлю. Спершу щодня купала її, потім стала брати до себе на ніч. Але зустрічатися з гостем уперто не хотіла. Колхаус Уокер віддано з'являвся протягом усієї зими. Не раз, коли дороги замітало снігом, він приїздив поїздом і потім пересідав на трамвай, який ходив по Норт-авеню до підніжжя їхнього пагорба. До свого приталеного чорного пальта він надягав каракулеву шапку у російському стилі. Приносив малюкові всякі іграшки. Сарі він подарував гребінець із срібною ручкою. Батько змушений був оцінити його наполегливість. Він чудувався, чи довго той зможе робити такі подарунки на свою платню музиканта.

Якось Батькові спало на думку, що Колхаус Уокер-молодший просто не знає, що він негр. І що більше Батько думав про це, то ймовірнішим воно йому здавалося. Уокер і тримав себе, і розмовляв не як чорний. Властиву для представників його раси шанобливість він умів подати в такий спосіб, що насамперед підкреслював свою гідність, а не гідність того, до кого звертався. Він рішуче стукав у двері чорного ходу, а коли його впускали — урочисто вітався з усіма, якимось чином викликаючи в них враження, що вони — це Сарина родина, і його чемність обумовлена насамперед його уважністю й повагою до неї. Батькові цей чоловік видався чимось небезпечним.

— Можливо, нам не слід заохочувати його залицяння? — сказав він Матері. — Надто він зарозумілий.

Проте на той час було вже запізно втручатися в перебіг подій. Наприкінці зими Сара сказала, що зустрінеться з Колхаусом Уокером у вітальні. Дні промайнули в приготуваннях. Мати дала молодій жінці одну із своїх суконь і допомогла її одягти. Сара зійшла до вітальні чарівна й сором'язлива, з акуратно зачесаним і напомадженим волоссям. Вона сиділа з опущеними очима, а Колхаус Уокер-молодший говорив якісь пусті слова і грав для неї на фортепіано. Тільки тепер, коли вони були поруч, стало очевидним, що він набагато старший від неї. Мати наполягла, щоб усі вони вийшли, і побачення змогло відбутися в інтимній обстановці. Та від цього справа не посунулась. Після побачення Сара здавалася роздратованою і навіть злою. Вона вибачала образи дуже повільно, і її впертість здавалася єдино правильною відповіддю на його наполегливість. Адже Сара ледь не вбила свою новонароджену дитину. І він, і вона ставилися до життя дуже серйозно, були невільниками своїх надій і почувань. І обоє від цього страждали. Молодший Материн Брат розумів це чи не краще, ніж будь-хто інший з їхньої родини. Хоч він розмовляв із Колхаусом Уокером тільки один раз, той справив на нього велике враження. У діях Уокера, в його наполегливості він бачив те, чого бракувало йому самому. Молодший Материн Брат уявляв собі кохання як справжнє захворювання серця, таку саму недугу, як, скажімо, рахіт або запалення легенів. Він сам страждав від цієї хвороби, страж-

дала від неї і Сара, дарма що вона негритянка. Дівчина здавалась йому африканською королевою, яка потрапила в незвичне середовище, навіть деяка її незграбність в іншій країні виглядала б граційністю. І що більше вона опиналася намірам Колхауса Уокера одружитися з нею, то ясніше Молодший Брат розумів, як боляче поранено її серце.

Однієї неділі в березні, коли вітер уже дихав теплом і на гіллі кленів виткнулися коричневі бруньки, Колхаус, як і завжди, під'їхав на своєму блискучому «форді». Вийшов із автомобіля, залишивши мотор працювати на малих обертах. Сусіди дивилися зі своїх дворів, як кремезний чорношкірий чоловік із чорними-чорними очима і чарівна в своїй соромливості Сара, вдягнена в англійську блузку з довгими рукавами, чорну спідницю, жакет та один з материних капелюшків, пройшли під норвезькими кленами і спустилися бетонними сходами на вулицю. Молода жінка несла дитину. Він допоміг їй сісти в автомобіль. Обоє помахали на прощання родині й поїхали вулицями передмістя в напрямку північної околиці. Потім машина спинилася біля обочини, й вони стали дивитись на птаха-кардинала, що низько літав над бурою лежалою землею, а тоді шугнув у височінь і сів на найвищу і найтоншу гілку на дереві. Сьогодні Колхаус Уокер спитав Сару, чи вона вийде за нього заміж, і дівчина погодилась. Поява цієї чудової пари закоханих була великою подією в житті родини, а зіткнення їхніх характерів справило на всіх майже гіпнотичний вплив.

22

Молодший Материн Брат знову почав їздити до Нью-Йорка. Він допізна працював за креслярською дошкою, а тоді квапився на вечірній поїзд. Брат заприятелював з кількома артилерійськими офіцерами, що служили на військовому заводі на розі Лексінгтон-авеню і 34-ї вулиці. Вони скаржились на гвинтівку «спрінгфілд» і показували йому стрілецьку зброю та гранати власної конструкції. Брат подумав, що міг би й сам сконструювати кращу зброю. Він призвичаївся пити з офіцерами, став своєю людиною біля акторських входів деяких бродвейських театрів, прогулювався, як і інші, вулицями, не такий вирядженний, як старші чоловіки, й не такий недбало елегантний, як студенти Прінстонського чи Йєльського університетів. Проте в очах його світилося стільки надії, що це приваблювало багатьох жінок. Його незмінно серйозний і нещасний вигляд ніби упевнював, що він їх кохає. Жінки мали юнака за поета.

Проте його платні бракувало для такого способу життя. Бродвей бурхав вогнями й розвагами, і людина, яка пов'язувала свою долю з театром, піддавалась його бентежному впливу, мала жити на широку ногу. Молодший Материн Брат навчився знаходити жінок, з якими можна побавитись у ліжку за помірну платню. Для цього варто було тільки вийти до фонтана Бесезда в Центральному парку. Гарної днини жінки тут ходили парами. Дні довшали. Надвечір, у холодних розкішних променях призахідного сонця вони прогулювалися довкола фонтана; тіні лягали на приступки, вода була чорна, бруківка — коричнева й рожева. Він тішив жінок, ставлячись до них серйозно. Був лагідний, і жінки не заперечували проти його дивацтв, що також були по-своєму лагідні. Він міг, скажімо, привести жінку до себе в готель і просидіти в кріслі з одним черевиком у руці, геть забувши про неї. А то й

зовсім не вдавався до любощів, а тільки уважно оглядав її інтимні місця. Пив вино, доки геть утрачав тяму. Обідав по харчівнях, у яких підлога була посипана тирсою.

Часом заходив до винних льохів «Хеллз Кітчен» [1], де сумнівні особи частували всіх спиртним. Вечорами вештався по Манхеттену, пожираючи очима перехожих, зазирав у вікна ресторанів або сидів у готельних фойє; його неспокійні очі сприймали спершу рух і колір, а вже потім обриси об'єкта.

Зрештою він набрів на журнал «Мати Земля», яку видавала Емма Голдман. Редакція містилася на 13-й вулиці в особняку, який нині правив анархістці за резиденцію, бо вона якраз прибула в Нью-Йорк. Молодший Материн Брат часом зупинявся під вуличним ліхтарем і дивився на вікна особняка. Так він робив кілька вечорів поспіль. Одного разу з дверей будинку вийшов чоловік, високий на зріст, з виснаженим обличчям і довгим волоссям, перетнув вулицю і спинився перед Молодшим Материним Братом. «Вечорами холодно,— мовив він,— заходьте, у нас немає таємниць». Вони перейшли вулицю й піднялися сходами.

У будинку давно помітили, як він стовбичить поночі під їхніми вікнами, і прийняли його за поліцейського шпика. До нього зверталися з підкресленою іронією. Запропонували чаю. У приміщенні було багато людей, у капелюхах і пальтах. Раптом у дверях з'явилася Голдман і прикипіла поглядом до Молодшого Брата. «Слава богові! — сказала вона.— Це не поліцейський».— І засміялася. Потім надягла капелюшок і закріпила його заколками. А він затремтів від думки, що вона його впізнає. «Ходімо з нами»,— покликала Голдман.

Трохи згодом Молодший Брат опинився в будинку Купер-Юніон, — поблизу Бауері [2]. В набитій ущерть жаркій залі серед присутніх було багато іноземців. Чоловіки не знімали капелюхів, дарма що були в приміщенні. То були людні смердючі збори, просякнуті запахом часнику і поту, скликані на підтримку мексіканської революції, про яку Молодший Брат досі нічого не знав. Чоловіки, стоячи на лавах, погрожували комусь стиснутими кулаками. Промовці виходили на трибуну один за одним. Виступали не тільки англійською мовою. Перекладу ніхто не вимагав. Чути було погано, але Молодший Брат зрозумів, що мексіканські пеони стихійно повстали проти президента Мексіки Діаса, який ось уже тридцять п'ять років стояв на чолі держави. Повстанцям потрібна була зброя і боєприпаси, бо досі вони здійснювали свої наскоки на урядові війська, на ешелони з продовольством, озброєні палицями й мушкетами, що набивалися з дула. Насамкінець слово взяла Емма Голдман. З усіх ораторів вона промовляла найкраще. Зал завмер, коли вона розповідала про злочини багатих землевласників і жалюгідного тирана Діаса, про гноблення пеонів, злидні, голод і,— що найбільш огидне,— про співробітництво американських промислових фірм з мексіканським урядом. У неї був сильний голос, а коли вона повертала голову й жестикулювала, її окуляри кидали спалахи світла. Він насилу протиснувся поміж людьми, щоб стати ближче до неї. Емма Голдман розповідала про якогось Емміліано Сапату [3], простого селянина-орендаря з району Морелос, який став революціонером, бо не мав іншого вибору. Як і всі прості селяни, він носив вилинялу куртку і штани,

---

[1] «Пекельна кухня».
[2] Район Нью-Йорка.
[3] Сапата, Емміліано (1877—1919) — мексіканський революціонер, командував армією селян-повстанців.

але був обперезаний патронташами — на грудях і поясі. «Товариші! — вигукнула вона,— це не чуже нам вбрання. Чужих земель не існує! Немає мексіканських селян, немає диктатури Діаса! Є одна-єдина боротьба в усьому світі, одне-єдине полум'я свободи, що прагне розвіяти жахливий морок на землі». Залунали оглушливі оплески. Молодший Брат марно вивертав кишені: у нього зовсім не було грошей, і він почувався вкрай ніяково, побачивши, що люди, які стояли з ним поруч, люди, від яких відгонило злиднями, жертвували жмені дрібняків. Промови скінчилися. Емма стояла в оточенні своїх соратників і обожнювачів. Ось вона міцно обняла смаглявого чоловіка в темному костюмі з краваткою й величезному сомбреро. Потім повернулась, і її погляд упав на блондина з залисинами, чия голова ледь витикалась над помостом,— здавалося, то відрубана голова діяча французької революції,— а спрямовані вгору очі палали в екстазі. Емма засміялася.

Молодший Брат сподівався, що вона заговорить з ним, коли скінчиться мітинг, проте всі рушили на прийом, влаштований у редакції журналу «Мати Земля» для тих, хто підтримував мексіканців. І він теж опинився серед представників «сапатистів». У кімнатах, де відбувався прийом, було повно журналістів, представників богеми, поетів, світських жінок. Молодший Брат навіть не усвідомлював, що весь час ходить за Голдман. Він відчайдушно намагався привернути її увагу. Але вона була зайнята з іншими: знайомила присутніх між собою, давала якісь доручення, кожному знаходила співрозмовника, рекомендувала, куди можна було б піти, проблеми, в яких необхідно розібратися, про які треба написати. Він відчував, який він темний у цих справах. Потім вона вийшла на кухню і почала збивати тісто для пирога. «Візьміть ці чашки, — сказала вона Молодшому Братові, — й розставте на столі у великій кімнаті». Він був щасливий, що вона залучила його до кола своїх помічників. У кімнатах будинку стіни були обліплені обкладинками журналу «Мати Земля». Високий чоловік з довгим волоссям, той самий, що запросив був Молодшого Брата піднятися до них, наливав пунш. Він був схожий на шекспірівського героя, якого переслідують невдачі. Його нігті були облямовані чорними дужками бруду. Чоловік пив стільки ж, скільки наливав іншим. Усіх присутніх він вітав, наспівуючи один-два рядки з пісні. Його співрозмовники щиро сміялися. Звали чоловіка Бен Рейтман, з ним жила Голдман. Видно, він побував у якійсь халепі, бо на маківці волосся було вистрижене і голову заліплено пластирем. Перехопивши погляд Молодшого Брата, Рейтман пояснив, що це згадка про Сан-Дієго, куди Емма їздила виступати. Він був разом з нею в ролі менеджера, орендував приміщення для виступів, провадив необхідну підготовку. А вони не хотіли, щоб Емма виступала. Тож одного дня його викрали, відвезли кудись, роздягли, вимазали смолою і викачали в пір'ї. Потім пекли його сигарами і всіляко знущалися. Розповідаючи це, Рейтман спохмурнів з обличчя, усмішка зникла. Його обступили люди. Було чутно, як колотився об стінку чаші ківш для розливання пуншу, затиснутий у нього в руці. Рейтман поглянув на Голдман і якось особливо посміхнувся. «Вони хотіли, щоб моя Емма не виступала ні в Канзас-Сіті, ні в Лос-Анджелесі, ні в Спокані,— сказав.— Але вона виступала. Нам знайома кожна в'язниця. Моя Емма ще буде виступати і в Сан-Дієго». Ківш знову заколотився об стінку чаші. Рейтман засміявся, ніби не вірив, що його рука може так тремтіти.

У цю мить якийсь чоловік проштовхався до столу. «По-твоєму, Рейтмане,— сказав він,— ти ощасливив світ тим, що тебе вимазали в смолі і викачали у пір'ї?» То був невисокий на зріст дебелун, зовсім лисий, в окулярах з товстими скельцями, з великими пухкими губами, дуже хворобливим виглядом і жовтавого кольору шкірою. Виходить, усе зводиться до питання про право Емми виступати, а не до того, що вона повинна говорити. Отже, всі наші зусилля витрачаються на самозахист. Але ж це їхня стратегія, а не наша. Боюся, ти цього не розумієш, Рейтмане. Не випадає пишатися тим, що з тебе познущався якийсь ліберал-злочинець. Адже він може ще й похизуватися своєю перемогою. Двоє чоловіків дивились один на одного. Раптом із кутка кімнати почувся жвавий голос Голдман: «Сашо! — Вона обійшла стіл, утираючи руки фартухом, стала поруч з Рейтманом і обережно забрала в нього черпак. — Сашо, любий, — мовила до чоловіка з хворобливим кольором обличчя, — якби ми могли прищепити отим людям їхні власні ідеали, то, може, згодом нам пощастило б прищепити їм і наші».

Прийом тривав до самого ранку. Молодший Брат, втративши надію привернути Еммину увагу, сів на стару канапу з ослаблими пружинами. За кілька хвилин відчув, що в кімнаті стало тихо. Він підвів голову й побачив Голдман, що сиділа проти нього на стільці. Крім них у кімнаті нікого не було — він був останнім гостем. Молодший Брат відчув, як на очі йому навернулися сльози. «Ви, мабуть, хотіли запитати, чи я вас пам'ятаю, — мовила Емма Голдман. — Звичайно, як би я могла забути. Хіба можна забути те, що тоді сталося, мій дурнику». Великим пальцем вона змахнула сльозу зі щоки Молодшого Брата. «Я не уявляю собі більшої трагедії, — зітхнула Голдман. — Невже це все, що вам потрібно від життя?» Її очі, збільшені лінзами окулярів, пильно дивилися на Молодшого Брата. Вона сиділа, розставивши ноги, тримаючи руки на колінах. «Я не знаю, де вона зараз. Але, якби навіть і знала, що б це вам дало? Припустімо, ви б її повернули? Але ж вона не залишиться з вами довго. Вона знову піде од вас. Хіба ви цього не розумієте?» Він кивнув. «У вас жахливий вигляд, — сказала Голдман. — Що ви з собою робите? Ви, мабуть, не їсте? Не буваєте на свіжому повітрі?» Він похитав головою. «Ви виглядаєте старішим на десять років. Я вам співчуваю. Вам здається, ніби ви заслуговуєте на якесь особливе ставлення, бо втратили любов. Таке трапляється щодня. Припустімо, вона знову погодиться жити з вами. Але ж ви — типовий буржуа і забажаєте одружитися з нею. Ви скалічите одне одного протягом року. На ваших очах вона перетворюватиметься на стару, нудну жінку. Ви перебуватимете у ярмі одне в одного, у тому жахливому стані, який ви спершу сприйняли як любов, і вас єднатиме тільки обідній стіл. Повірте мені, хай краще вже буде так, як є». Молодший Брат плакав. «Ви маєте рацію, — сказав він крізь сльози, — ви, безперечно, маєте рацію». І поцілував їй руку. В Емми була маленька рука, проте пальці здавалися дещо спухлими, шкіра червоною, а суглоби збільшеними. «Я давно вже не згадую про неї, — мовив Молодший Брат. — Просто це була моя мрія». Голдман така відповідь не заспокоїла. «Ви жалієте себе, — сказала вона. — Авжеж, це таке приємне почуття. Але послухайте, що я вам розповім. У цій кімнаті сьогодні ви бачили мого теперішнього коханця і двох колишніх. Ми всі добрі друзі. Дружба — ось що справді довговічне. Спільність ідеалів, повага до людини. Чому ви не цінуєте своєї свободи? Чому вам неодмінно треба прив'язувати себе до когось, щоб жити?»

Молодший Материн Брат сидів з похиленою головою, утупившись у підлогу. Він відчув дотик її пальців до підборіддя. Піднявши голову, побачив обличчя Голдман і Рейтмана. Чоловік безтурботно посміхався, виблискуючи золотим зубом. Вони допитливо й пильно дивилися на Молодшого Брата. «Він нагадує мені Чолгоша[1]», — сказала Голдман. «Він — освічений, буржуа», — заперечив Рейтман. «Але такий самий нещасний, судячи по очах, — додала Голдман. — Такий самий нещасний». Молодший Материн Брат уявив собі, ніби він стоїть серед тих, що бажають потиснути руку Уїльяму Маккінлі. В його обмотаній носовичком руці — пістолет. Маккінлі падає. Кров заливає жилетку президента. Лунають крики.

Коли він уже зібрався йти, Голдман міцно обняла юнака, і той відчув на щоці доторк її губ, напрочуд ніжних. Його переповнила радість. Він ступив крок назад. Затиснута під пахвою література посипалася додолу. Вони сміялися, сидячи навпочіпки й збираючи книжки, які попадали на підлогу.

А ще за годину він стояв між молочними цистернами поїзда, який ішов до Нью-Рошелі, і розмірковував, чи не кинутись йому під колеса. Прислухався до ритмічного, безперервного постукування коліс, яке нагадувало басову партію рега. Виск і скрегіт металу об метал у місці зчеплення двох платформ сприймалися як синкопована партія правої руки. Це був рег самогубства. Юнак тримався за поручні, вслухаючись у цю музику. Вагони двигтіли під ногами. Місяць мчав наввипередки з поїздом, а він стояв на площадці між вагонами, звівши обличчя до неба, ніби світло місяця могло його зігріти.

23

Якось у неділю Колхаус Уокер сказав нареченій «до побачення» і подався на своєму «форді» до Нью-Йорка. Було близько п'ятої години вечора, і тіні від дерев падали на дорогу. Шлях проходив по Файєрхаус-лейн поблизу пожежної дільниці «Емералд Айл Енджін» — команди пожежників-добровольців, відомих барвистою парадною уніформою і своїми дотепними витівками. Щоразу, їдучи цією дорогою, він бачив, як добровольці з «Емералд Айл» плещуть язиками, стоячи під двоповерховим дерев'яним будинком пожежного депо. Коли він проїздив повз них, вони замовкали й довго дивилися йому вслід. Колхаус чудово розумів, що своїм одягом, а надто власним автомобілем дратує багатьох білих, але привчив себе не звертати на це уваги.

Подібні команди пожежників-добровольців у той час утримувались як допоміжні підрозділи міського пожежного департаменту. Існуючи на приватні пожертвування, вони, як правило, не мали моторизованого обладнання. Цього разу, коли негр проїздив повз депо, з воріт неквапно виїхала трійка сірих коней, тягнучи за собою велику парову помпу, якою славилась «Емералд Айл». Коні спинилися посеред дороги, і Колхаус Уокер мусив різко загальмувати.

Слідом за кіньми з депо вийшли двоє добровольців і попрямували до запрягу. Кучер, що сидів на передку, поглядав на негра й роблено позіхав. Усі вони мали на собі голубі робочі сорочки, краватки з нашийних хусток зеленого кольору, темно-сині штани й черевики. Кол-

---

[1] Чалгош, Леон — убивця президента Уїльяма Маккінлі, анархіст.

хаус Уокер відпустив педаль зчеплення і вийшов, щоб завести авто. Пожежники зачекали, доки він це зробить, а тоді сказали, що це приватна платна дорога і він повинен або сплатити двадцять п'ять доларів за проїзд по ній, або показати документ, який засвідчує, що він постійно проживає в цьому місті. «Це міська дорога. Я їздив нею десятки разів, і ніхто ніколи не казав, що вона платна,— відповів Уокер і сів за кермо».— «Поклич шефа»,— сказав один пожежник іншому. Уокер вирішив здати назад і поїхати іншою дорогою, та, повернувшись на сидінні, побачив, що двоє пожежників вийшли на дорогу позаду автомобіля, тримаючи в руках двадцятифутову драбину. За ними ще двоє з такою самою драбиною. Решта пожежників також повиходили на дорогу, хто з візком, на якому лежали згорнуті шланги, хто з відрами, ломами, гаками та іншим причандаллям для гасіння пожеж. Усе це вони поскладали прямо на дорозі, очевидно, саме на цей час команда призначила прибирання приміщень.

Шеф пожежної команди, на відміну від підлеглих, носив білий військовий картуз, хвацько збитий набакир. До того ж він був трохи старший за інших. Він чемно пояснив Колхаусові, що мито існує незалежно від того, сплачував його хтось раніше чи ні, і, якщо Колхаус його не сплатить зараз, нікуди він не проїде. Обома руками шеф підняв картуза і знову натяг його, аж дашок насунувся на очі. Тепер, щоб бачити, він змушений був задирати підборіддя, і це надавало йому войовничого вигляду. Це був кремезний чолов'яга з дужими руками. Пожежники відверто посміхалися. «Нам потрібні гроші на пожежну машину, — пояснив шеф. — Щоб мати можливість їздити на пожежу, як оце ти їздиш по борделях».

Негр спокійно розмірковував, що йому вчинити. Пожежне депо «Емералд Айл» дивилося вікнами на пустирище, що тяглося за дорогою до самого ставка. Можна було б спробувати з'їхати з дороги на пустир і таким чином об'їхати драбини й візок зі шлангом. Але авто було щільно затиснуте з обох боків, і якби йому навіть пощастило різко викрутити кермо й відтиснути людей, від надто крутого повороту машина могла перекинутись під укіс. Колхаусові й на думку не спадало якось уласкавити пожежників, до чого неодмінно вдався б дехто з його одноплемінників.

На березі ставка бавилося двоє негритянських хлопчаків років десяти-дванадцяти. «А-гей! — покликав їх Колхаус Уокер. — Ходіть-но сюди!» Хлоп'ята слухняно підбігли. Колхаус вимкнув двигун, узяв автомобіль на гальма й зійшов на дорогу. — «Подивіться за машиною,— сказав він хлопчакам. — Коли я повернуся, скажете мені, чи чіпав її хто-небудь».

Музикант звернув за ріг і рушив у напрямку ділової частини міста. Через десять хвилин він знайшов поліцейського, що керував вуличним рухом. Поліцейський вислухав його скаргу й похитав головою. Неквапно видобув з-під сюртука носовичок і висякався. «Ті хлопці не мали на увазі нічого поганого, — озвався він врешті. — Я їх усіх знаю. Вертайтесь до машини, їм, мабуть, уже набридла уся ця витівка». Мабуть, Уокер збагнув, що від поліцейського годі чекати допомоги. Водночас подумав, чи й справді не надто він чутливий до того, що дійсно могло бути жартом. І пішов назад по Файєрхаус-лейн.

Запряжки з помпою на дорозі вже не було. Шлях був вільний. Не побачив Колхаус і нікого з пожежників. Автомобіль стояв у полі

край дороги. Колхаус підійшов і побачив, що його вимазано багном. У зробленому на замовлення тенті фірми «Пантасот» зяяла шестидюймова діра. На задньому сидінні парувала купа свіжого людського лайна.

Він перетнув дорогу й попрямував до пожежного депо. На порозі, склавши на грудях руки, стояв шеф у своєму білому військовому картузі й богемній краватці. «У поліцейському відділенні мені сказали, що в місті немає платних доріг»,— сказав Колхаус Уокер. «Що правда, то правда, — відповів шеф. — Кожен має право їздити цією дорогою, коли йому заманеться». Сонце сідало, і у вікнах пожежного депо загорілося світло. Через скло в дверях негр побачив трійку сірих у стійлах і величезну помпу з нікельованими пластинами і мідними патрубками, яка стояла біля стіни. «Я хочу, щоб ви почистили автомобіль і відшкодували збитки», — мовив Уокер. Шеф засміявся, а з ним і ще кілька його людей, котрі вийшли з приміщення.

У цю мить до пожежного депо під'їхала машина. В ній сиділо двоє поліцейських; одного з них Уокер упізнав — це був той самий регулювальник, до якого він звернувся в місті. Поліцейський вийшов на пустирище, зиркнув на автомобіль і повернувся до пожарні. «Віллі, — звернувся він до шефа пожежників, — це ти чи твої хлопці вчинили неподобство?» — «Зараз я все поясню, — відповів шеф. — Цей чорнопикий, бодай його чорт забрав, поставив свій автомобіль посеред дороги просто перед пожежною станцією. Ми змушені були пересунути його. Адже це небезпечна справа перекрити доступ до пожежного депо, чи не так, хлопці?» Пожежники ствердно кивнули. Старший поліцейський прийняв рішення. Він відвів Колхауса вбік і сказав: «Послухай, зараз ми витягнемо твою таратайку на дорогу і їдь собі, куди тобі треба. Ніякої трагедії не сталося. Згреби лайно з сидіння і забудь цю історію». — «Я їхав «куди мені треба», коли вони мене зупинили, — затявся Колхаус. — Вони напаскудили в моєму автомобілі й порвали тент. Я хочу, щоб вони все вичистили й відшкодували збитки». Тільки тепер поліцейський звернув увагу на незалежну поведінку Колхауса, на його одяг і передусім на те, що той є власником автомобіля. І в ньому почала закипати злість. «Якщо ти негайно не заберешся звідси разом зі своїм автомобілем, — заявив голосно поліцейський, — я оштрафую тебе за виїзд на обочину, перебування в нетверезому стані й бешкет на дорозі».— «Я не п'ю,— заперечив Колхаус.— Я не виїздив на обочину, не псував тент і не випорожнявся в своєму автомобілі. Я вимагаю відшкодування збитків і вибачення». Поліцейський помітив, що шеф пожежників посміхнувся, завваживши його розгубленість, і вирішив, що повинен повестися якнайсуворіше. «Я тебе заарештовую,— сказав він Колхаусові.— Поїдеш зі мною в нашій машині».

Надвечір того самого дня на Броудв'ю-авеню озвався телефон. Дзвонив Колхаус Повідомивши, що він у поліцейській дільниці, й пояснивши, за віщо туди потрапив, Колхаус попросив Батька сплатити заставу, щоб мати змогу вийти ввечері на роботу. Слід віддати належне Батькові, той не став нічого розпитувати, відклавши це на більш слушний час, викликав таксі і, заїхавши до поліцейської дільниці, виписав чек на суму п'ятдесят доларів. Розповідаючи згодом про цей випадок Матері, він висловив своє обурення нечемністю і невдячністю Колхауса, який, вийшовши з дільниці, поквапився на трамвай, кинувши тільки, що поверне гроші.

Колхаус завітав наступного дня ввечері, здивувавши родину тим, що, порушивши звичай, приїхав не в неділю. Він сидів у вітальні, склавши руки на колінах, і розповідав докладно свою пригоду. В його голосі зовсім не відчувалося образи: він повільно й об'єктивно переповідав учорашні події, ніби все сталося не з ним, а з кимось іншим. «Мені дуже прикро, містере Уокер,-- сказала Мати,— що у вас склалося враження, ніби вся наша громада — зграя бандитів». — «Ця команда має погану славу, — додав Батько. — Але вони — виняток. Люди в інших добровільних пожежних бригадах з усякого погляду порядні і чесні». Молодший Материн Брат сидів на стільчику для фортепіано, схрестивши ноги. Він нахилився вперед і, здавалося, був цілком поглинутий справою Колхауса. «Де зараз автомобіль? — запитав Молодший Брат. — І що сталося з тими двома хлопчиками? Адже вони ваші свідки». Виявилося, що весь день по обіді піаніст розшукував цих хлопчаків. Проте їхні батьки не схотіли вплутувати дітей у цю справу. «Для тутешніх негрів я чужий,— констатував Колхаус сухо.— Вони хочуть жити спокійно. Що ж до автомобіля, то я більше до нього не підходив і не підійду, доки мені його повернуть таким, яким він був, коли я виїхав учора ввечері з цього будинку».

Протягом усієї розмови Сара з дитиною на руках стояла в коридорі й слухала розповідь, намагаючись не привертати до себе уваги. Вона краще за всіх у домі розуміла, що сталася жахлива подія. Коли Колхаус сказав, що має намір порушити судову справу, Батько порадив йому найняти адвокатів. Існує закон, за яким свідки повинні з'явитися до суду. «А чи є тут кольоровий адвокат?» — спитав Колхаус. «Я цього не знаю, — відповів Батько, — а проте думаю, що кожний юрист, якому дорога справедливість, візьметься за цю справу». Помовчавши хвилину, він додав хрипким голосом: «Я візьму на себе оплату витрат». Колхаус підвівся. «Дуже вам вдячний, але гадаю, в цьому не буде потреби». І поклав на край столу конверт з п'ятдесятьма доларами готівкою. Як Мати дізналася потім, цю суму він узяв з тих грошей, що їх складав на весілля.

Наступного дня Молодший Материн Брат вирішив особисто відвідати місце події й поглянути на автомобіль. Після роботи він поїхав велосипедом на Файєрхаус-Лейн. Автомобіль був понівечений чи то пожежниками, чи ким іншим до невпізнання. «Модель Т» стояла на березі ставка, увіткнувшись радіатором у зарості бур'яну. Передні колеса загрузли в мулі. Фари й лобова шибка були розбиті. Задні колеса спущені. Оббивка здерта, а виготовлений на замовлення пантасотівський тент подерто на клапті.

24

Молодший Материн Брат стояв на березі ставка. Він дуже змінився від того вечора у Емми Голдман; щось його неймовірно гнітило. Але на роботі він дивував усіх своїм завзяттям і жвавістю. Його балакучість межувала з істеричністю. Сидячи за столом, він робив нескінченні креслення для гвинтівок і гранат різноманітних моделей, вимірював якісь мініатюрні площини і щось обраховував, спостерігаючи, як вістря олівця залишає позначки на папері. А коли не міг більше нічим угамувати свою безмежну тугу, починав співати просто так, щоб чути звук. Ось так, докладаючи неймовірних зусиль для самозбереження, вичер-

пуючи себе до знемоги, він намагався втриматись від падіння в безодню свого нещастя. А воно було скрізь. Звідусіль його обступав густий морок. Він задихався від свого нещастя, як від браку повітря. А воно до того ж було таке підступне. Бувало, він прокидався вранці і бачив, як сонце зазирає у вікно, сідав у ліжку і йому здавалося, ніби нещастя зникло, а потім виявлялося, що воно тільки десь заховалося поза його спиною або навіть у самому серці.

Він розумів, що перебуває на межі нервового виснаження, тому став приймати холодний душ і робити фізичні вправи. Придбав велосипед і їздив ним на роботу. Увечері, перш ніж лягти спати, до запаморочення займався гімнастикою.

Мати й Батько, що жили поверхом нижче, чули, як від тих вправ і стрибків двигтів увесь будинок. Вони звикли до подібних дивацтв. Молодший Материн Брат ніколи їм не звірявся, не розповідав про свої почуття чи надії, тож вони й не помітили ніяких особливих змін у його поведінці. Коли в нього не було ніяких планів на вечір, Мати часом просила його посидіти з ними після вечері у вітальні. Він спробував. Чув, як його про щось запитували, чув свої відповіді. Бачив їхні обличчя у цій затхлій вітальні з кріслом-гойдалкою, портретами в рамках і абажурами з торочками і відчував, що не має чим дихати. Він зневажав їх усіх, бо вони здавалися йому самовдоволеними, буденними, бездушними людьми. Одного вечора Батько заходився читати вголос редакційну статтю місцевої газети. Він полюбляв читати іншим усе, що здавалося йому повчальним або гарно написаним. Редакційна стаття називалася «Весняна квакша». «На наших полях і в ставках з'явилася маленька гостя,— читав Батько.— Правду кажучи, вона аніскільки не краща від своїх старших сестер: ропухи й жаби. Але ми кажемо «ласкаво просимо» цій маленькій тваринці й славимо її красу. Адже вона ще до появи шпаків, раніше навіть морозостійкого шафрану, дає нам знати, що прийшла весна». Юнак вискочив з кімнати, відчуваючи, що задихається.

Водночас у його серці зародилася несподівана симпатія до Колхауса і сповнила його почуттям щастя. Стоячи на березі ставка, він вслухався у плюскіт хвиль, що билися об передні крила «Моделі Т». Капот машини був відщепнутий, і, піднявши його, Молодший Материн Брат побачив, що всередині обірвано всі дроти, які вели до двигуна. Сонце сідало, відбиваючи небесну блакить у чорній воді ставка. Хвиля люті прокотилася тілом Молодшого Брата. Він розумів, що це хіба тільки сота частка того, що мав відчувати Колхаус Уокер, і все ж вона виявилася цілющою.

Перш ніж оповісти про наступні події, слід зауважити, що загалом про особу Колхауса Уокера-молодшого відомо дуже мало. Очевидно, він народився в Сент-Луїсі, штат Міссурі. Як і всі молоді люди, захоплювався Скоттом Джоплінom та іншими музикантами-земляками, яких знав особисто. Згодом пішов працювати портовим вантажником, щоб мати змогу платити за уроки музики. Про його батьків взагалі нічого не відомо. Одна жінка з Сент-Луїса твердила уперто, ніби вона його розлучена дружина, однак встановити це достеменно так і не пощастило. Важко сказати також, де він навчився своєї вишуканої манери розмовляти і звідки у нього така багата мова. Найімовірніше, проте, що освіту він здобув самотужки.

Його справа тим часом набувала дедалі більшого розголосу; пи-

салося, зокрема, що Колхаус Уокер нібито не вичерпав усіх можливих мирних, юридичних засобів, перш ніж удатися до відновлення справедливості власними силами. Це не зовсім так Він розмовляв з трьома адвокатами, яких порекомендував йому Батько, всі троє відмовились його захищати. Натомість радили відремонтувати автомобіль, доки його остаточно не понівечили, і забути цю прикру пригоду. Усім трьом він наполегливо пояснив, що не має наміру забувати цю справу і хоче подати позов на начальника «Емералд Айл Енджін» та його підлеглих.

Батько також особисто розмовляв по телефону з одним із цих адвокатів, який кілька разів представляв його фірму в комерційних справах. «Невже це таке безнадійне діло?» — спитав його Батько. «Коли його викличуть на суд, — відповів юрист, — можете піти з ним самі. Я там буду зайвий. Коли якийсь негр у нашому місті висуває подібне звинувачення, воно звичайно відхиляється». — «Йому однаково, — наполягав Батько, — чи визнають їх винними, чи ні. Він просто хоче порушити справу». Але тут Батько зрозумів, що адвокат розмовляє ще з кимось у себе в конторі. «Радий бути корисним», — почув він від адвоката, який відразу ж поклав трубку.

Відомо також, що Колхаус Уокер консультувався з гарлемським адвокатом-негром. Дізнавшись, що шеф пожежників «Емералд Айл» Вілл Конклін — зведений брат міського судді і племінник члена Ради округи з Уайт-Плейнса, адвокат з Гарлему пояснив, що існує можливість перевести цю справу під іншу юрисдикцію, але це потребує великих витрат і часу. А наслідок важко передбачити. «У вас є на це гроші?» — спитав він. «Я збираюсь одружуватися», — відповів Колхаус Уокер. «Такий задум дорого коштує, — завважив адвокат. — Я гадаю, обов'язок перед нареченою важливіший від необхідності дістати сатисфакцію за неповажне ставлення з боку білих». Тут Уокер, очевидно, зробив не досить чемне зауваження чорношкірому юристові. Адвокат підхопився з-за столу й попросив клієнта звільнити приміщення. «Я веду справи, за які не дістаю жодного цента, про що ви й гадки не маєте! — закричав він. — Справедливість і законність для наших людей — ось що для мене головне. Та коли ви гадаєте, ніби я піду в суд захищати чорношкірого, через те, що в його автомобілі хтось лишив купу лайна, то ви глибоко помиляєтесь».

Відомо також, що Колхаус спробував вирішити свою справу без допомоги адвоката. Він подав скаргу, але не знав, як зарезервувати час у суді, і чи правильно склав саму скаргу, аби справу могли прийняти до судочинства. На прийомі у чиновника окружної канцлярії йому порадили зайти іншим разом, коли в них буде менше термінових справ. Коли ж він став наполягати, йому сказали, ніби його скарги в теках немає і потрібно кілька тижнів, щоб її розшукати. «Отоді й приходьте»,— відрубав чиновник. Натомість Уокер пішов до поліцейської дільниці, куди він уже звертався і написав нову скаргу. Поліцейські, які в цей час були на службі, дивилися на нього з подивом. Літній поліцейський відвів його вбік і конфіденційно зауважив, що він, мабуть, марно все це робить, оскільки працівники добровільних пожежних компаній не є муніципальними службовцями і під юрисдикцію міської влади не підпадають. Зневага, з якою це було сказано, не лишилася непоміченою, але Уокер цього разу вирішив не сперечатися. Він підписав свою скаргу і, виходячи з дверей, почув у себе за спиною сміх.

Усе це сталося протягом двох-трьох тижнів. Пізніше, коли ім'я Колхауса Уокера стало символом убивств і підпалів, його перші спроби домогтися справедливості відразу забулися. Що ж до нас, то, не забуваючи заподіяної йому образи, ми повинні все-таки відновити в пам'яті все як було, наскільки це, звісно, можливо. Тепер за сімейним обіднім столом розмови точилися переважно про наміри цього дивного гордовитого негра, який напосівся повернути назад свою власність. Здавалося, що все це якесь прикре непорозуміння, що все сталося з його вини, тому що він — негр, бо такий випадок міг статися тільки з негром. Його особа класичного представника своєї раси притягувала загальну увагу, мов магніт. Поки Сара накривала на стіл, Батько зауважив, що було б краще, якби її наречений, поки не пізно, забрав автомбіль і забув про цю лиху пригоду. Молодший Материн Брат відразу наїжився. «Ви говорите як людина, якій ніколи не доводилося відстоювати свої принципи», — проказав він. Батько був настільки обурений цим зауваженням, що не знайшов ані слова у відповідь. А Мати обережно відзначила, що нестримувані почуття ще нікому не йшли на користь. Якийсь невластивий для цієї пори року теплий вітер ворушив віконні фіранки в Єгипетській їдальні. Він був схожий на подих незнаної небезпеки, яка робить ранню весну такою неспокійною порою. Сара випустила з рук тацю, на якій стояло філе з палтуса. Повернувшись на кухню, взяла дитину і, схлипуючи, розповіла Молодшому Материному Братові, як минулої неділі Колхаус сказав, що не одружиться з нею, доки «Модель Т» повернуть йому такою, якою вона була, коли пожежна запряжка перегородила йому дорогу.

25

Ніхто не знав Сариного прізвища та нікому й на думку не спадало спитати її про це. Де народилася, де жила ця знедолена неосвічена чорна дівчина з такою непохитною вірою в людську порядність? За кілька тижнів щастя, відколи вона прийняла пропозицію Колхауса й до тієї миті, коли з'явився перший страх, що весілля не буде, вона так змінилася, що її годі було впізнати. Туга і гнів були патологічною аномалією, яка приховувала її справжню вдачу. Мати схилялась перед Сариною вродою. Вони разом шили її весільну сукню, і Сарині рухи були граційні й гнучкі. У неї була чудова постава, і вона з гордістю поглядала на себе в дзеркало. Сара весело сміялася, радіючи з того, що вона така гарна. Її щастя переходило в молоко, і дитя швидко росло. Хлопчик уже спинався на ніжки, й колиска не була тепер безпечним місцем для нього. Отже, він жив разом з нею, в її кімнаті. Часом вона брала сина на руки й танцювала з ним. Їй було вісімнадцять або дев'ятнадцять років, і вона була цілком задоволена тим, що життєві обставини давали їй надію жити. Як зрозуміла Мати, Сара належала за своїми моральними засадами до тих людей, які не визнають нічого, крім доброти. У ній не було й краплини лукавства, а її поведінка визначалася виключно її почуттями. Якщо вона кохала — то жила коханням, якщо її зраджували — це для неї дорівнювало катастрофі. Такі то були світлі й небезпечні обставини в житті невинного створіння. Хлопчик чимдалі дужче прив'язувався до Сари та її дитини, яку вмів ніжно бавити, Сара саме закінчила шити своє весільне вбрання і тепер приміряла його, щось наспівуючи. Знімаючи білу сукню через голову, вона трохи задер-

ла нижню сорочку й оголила стегна. Помітила уважний відкритий погляд Хлопчика і всміхнулася. Між нею й Молодшим Материним Братом існувало серйозне взаєморозуміння і безмовний союз представників одного покоління. Її майбутній чоловік був набагато старший за неї, у свою чергу, Молодший Материн Брат з огляду на свій вік також тримався в сім'ї дещо ізольовано. Тому він часто приходив до неї в кухню, і там вона йому якось розповіла про намір Колхауса не одружуватись, доки йому не повернуть автомобіль. «Що ж він має намір робити?» — спитав Молодший Материн Брат. «Не знаю», — відповіла Сара. Проте вона вже, очевидно, зрозуміла, що в основі всіх людських принципів лежить насильство.

Наступної неділі Колхаус Уокер не з'явився. Сара повернулася до своєї кімнати, так і не діждавшись його. Батько зрозумів, що становище погіршується, і зауважив, що смішно ставити якийсь автомобіль вище за життя тих, хто тебе оточує. Він вирішив наступного дня поїхати до «Емералд Айл» і поговорити там з людьми, зокрема, з начальником Конкліном. «Про що ти збираєшся з ними говорити?» — спитала Мати. «Спробую переконати їх, що вони мають справу з одним із бізнесменів цього міста, — відповів Батько. — Якщо це не подіє, то дам їм хабара за ремонт і доставку автомобіля до воріт мого дому. Дам їм гроші. Куплю їх». — «Пану Уокерові це не сподобається», — заперечила Мати. «І все ж я маю намір це зробити. Про пояснення подбаємо пізніше. Цей набрід ласий на гроші».

Але перш ніж цей план міг бути здійснений, Сара зважилась на самостійні дії. Сталося так, що саме цього року мали відбутися президентські вибори. До Нью-Рошелі з метою виступу на обіді, який влаштовувала республіканська партія в готелі «Тайдуотер», прибув один з претендентів на мандат республіканців, віце-президент у кабінеті Тафта[1] Джеймс Шерман[2]. Сара дізналася про це з випадково почутої нею розмови, коли Батько обговорював причини, які дозволили б йому не йти на цей обід. Не знаючи практично нічого про державні справи, не розуміючи дріб'язковості домагань Колхауса, Сара вирішила від його імені звернутись до уряду Сполучених Штатів з петицією. Це була спроба, здійснена зі страху й відчаю, породжена її простодушністю. Увечері вона дочекалася, поки її дитина міцно засне, накинула на голову шаль, вийшла з дому, не попередивши нікого з членів сім'ї, і побігла вниз по Норт-авеню. Босоніж. Бігла швидко, мов дитина. Намірилася була пробігти весь шлях до готелю, але їй пощастило сісти в трамвай, що проходив мимо. У вікнах вагона мерехтіли вогні, а вагоновод сердито натиснув на дзвоник, коли Сара перебігла через рейки прямо перед трамваєм. Вона заплатила за проїзд і доїхала до центру міста.

Зривався вечірній вітер, і в темному небі збиралися важкі хмари, провіщаючи грозу. Сара стояла перед входом до готелю серед невеликої групи людей, які чекали прибуття високого гостя. Один за одним під'їжджали автомобілі, з яких виходили поважні особи. Кілька принесених вітром крапель упало на тротуар. Від обочини до дверей готелю був простелений килим. Не тільки поліцейські у білих вечірніх

---

[1] Тафт, Уїльям (1857—1930). Президент США 1909—1913. Належав до республіканської партії.
[2] Шерман, Джеймс — на президентських виборах 1912 р. балотувався на пост віце-президента США від республіканської партії.

рукавичках, але й підрозділ міліції [1] стояв напоготові, відтручуючи від входу натовп, який чекав прибуття машини віце-президента. Після вбивства президента Маккінлі Теодор Рузвельт [2] увів порядок залучення міліції та агентів таємної служби для охорони президентів і віце-президентів. Цього року Рузвельт вирішив знову з'явитися на політичній арені, щоб створити опозицію своєму давньому другові Тафту [3]. Від демократів балотувався Вільсон [4], від соціалістів — Дебс [5]. Усі чотири кандидати, розпалюючи надії виборців, моталися по країні, як вітер, що порушує спокій безкраїх прерій. Близько тижня тому в Мілуокі й Вісконсін приїздив з виступами Рузвельт. Вийшовши з будинку залізничного вокзалу, він попрямував був до автомобіля повз людей, що зустрічали його. Раптом з натовпу вийшов чоловік і рішуче наставив на нього пістолет. Прогриміли постріли. Одна куля пробила футляр для окулярів, що лежав у нагрудній кишені, продірявила п'ятдесят згорнутих сторінок його виступу й засіла в ребрі. Він був оглушений. Терориста відразу схопили й повалили на землю. Залунали крики. Рузвельт оглянув рану й переконався, що вона не серйозна. Пішов далі й дозволив лікарям обстежити його тільки по тому, як виголосив промову. Проте їдкий дим цієї події все ще витав у головах людей. Причетні до охорони високопоставлених осіб не могли забути замаху на Тедді Рузвельта. А дещо раніше мера Нью-Йорка Уїльяма Дж. Гейнора також поранила куля терориста. Постріли лунали повсюди.

Коли віце-президентів «панхард» підкотив до обочини і з нього вийшов Джім Шерман, залунали вітальні вигуки. Це був обважнілий, уже доволі лисий чоловік з кепським здоров'ям, якому, мабуть, важко було витримати напругу передвиборчої кампанії. Сара прорвалася через кордон і кинулась до віце-президента, вигукуючи:

— Президенте! Президенте! — Вона простягла руку, і її чорна долоня мало не торкнулася урядовця. Він сахнувся, уникаючи дотику. Можливо, цього темного вітряного передгрозового вечора охоронці Шермана сприйняли чорну долоню Сари за зброю. Один з міліціонерів зробив крок уперед і з нещадною послужливістю озброєної людини, яка захищає знаменитість, щосили вдарив Сару в груди прикладом свого «спрінгфілда». Вона впала. Інший охоронець скочив на неї зверху. Віце-президент зник у готелі. Серед цього безладу, під крики присутніх Сару затягли в поліцейський фургон і повезли геть.

Сару протримали в поліції цілу ніч. Вона кашляла кров'ю, і тільки вранці черговому сержантові спало на думку, що вона потребує медичної допомоги. Збиваючи всіх з пантелику, жінка не відповідала на запитання, а тільки дивилася очима, сповненими жаху і болю. Вони вже ладні були визнати її за глухоніму, але хтось все-таки згадав, як вона кричала: «Президенте! Президенте!» — «Що ти там робила? — запитували у неї. — Що ти намірялася зробити?» — Вранці її відвезли до лікарні. День був сірий і похмурий. Віце-президент поїхав, торжества

---

[1] Військові формування, які використовуються тільки у випадках надзвичайної необхідності. Складаються з громадян, яких періодично скликають на перепідготовку, інструктажі, навчання. У США існують два види міліції: регулярна міліція окремого штату і міліцейський резерв. Регулярна міліція тепер називається Національною гвардією.

[2] Рузвельт, Теодор (1858—1919) — американський державний діяч, президент США у 1901—1909 рр. Належав до республіканської партії.

[3] Напередодні виборів 1912 р. стався розкол республіканської партії. Від неї відокремилася «Прогресивна» партія, яка висунула Т. Рузвельта кандидатом на пост президента.

[4] Вільсон, Вудро (1856—1924) — реакційний американський політичний діяч, президент США 1913—1921 рр. від демократичної партії.

[5] Дебс, Юджін (1855—1926) — діяч робітничого руху США. У 1900 р. один з організаторів соціалістичної партії США. Кандидатура Дебса висувалася на президентських виборах 1900, 1904, 1908, 1912, 1920 рр.

закінчилися, вуличні прибиральники підмітали тротуар перед входом до готелю, а звинувачення Сари у замаху замінили на звинувачення в порушенні порядку. Вона лежала в лікарні з переломом грудини й кількох ребер. Удома на Броудв'ю-авеню Матір здивував безперестанний плач дитини. Врешті-решт вона піднялася нагору дізнатися, що сталося. Минуло кілька годин, перш ніж вдалося з'ясувати з допомогою поліцейського офіцера, що Сара перебуває в лікарні. Батько, який приїхав туди прямо з роботи, і Мати знайшли Сару в загальній палаті. Вона спала, чоло її було сухе й гаряче. Бульбашки крові в куточках рота з'являлися й зникали з кожним подихом. Наступного дня в Сари почалося запалення легенів. За кількома фразами, сказаними нею, вони відновили картину того, що сталося. Сара майже не звертала на них уваги і тільки питала про Колхауса. Вони домоглися, щоб її перевели в окрему палату. Не знаючи, де живе Колхаус, зателефонували до «Манхеттен Казино» менеджерові оркестру «Клеф Клаб». У такий спосіб пощастило розшукати Колхауса, й за кілька годин він сидів біля Сариного ліжка.

Мати й Батько чекали за дверима. Коли вони знов зазирнули в палату, Колхаус стояв біля ліжка навколішках. Його голова була похилена, він тримав руку Сари в своїх долонях. Вони зачинили двері, а незабаром почули глухий плач дорослої людини. Мати пішла додому доглянути дитину. Родина була вбита горем. Усім здавалося, ніби вони не можуть зігрітися. Понадягали светри. Молодший Материн Брат запалив камін. Наприкінці тижня Сара померла.

26

У Гарлемі відбувся багатий похорон. Домовина була з бронзи. Катафалк з відділенням для супроводжуючих і відкритою кабіною водія був від П'єрс Ерроу Опера. Обгороджений мідними перилами дах був засипаний квітами. З чотирьох його кутків розліталися чорні стрічки. Машина була так відполірована, що в задніх дверцятах віддзеркалювалась уся вулиця. Все було чорне, навіть небо. Вулиця в'юнилася до крутого обрію. Поруч стояли машини, замовлені на те, щоб відвезти учасників похорону на цвинтар. Жалобний похід складався переважно з музикантів, колег Колхауса по оркестру «Клеф Клаб». То були негри-чоловіки з коротко підстриженим волоссям у наглухо застебнутих темних костюмах з округлими комірцями і чорними краватками. Їхні дружини були вдягнені у довгі до самої землі сукні, крислаті капелюшки та невеличкі хутряні накидки на плечах. Коли присутні розсілися по машинах і зачинили дверцята, а водії зайняли свої місця за кермом, долинули звуки фанфар і на вулиці з'явився відкритий омнібус з духовим оркестром з п'яти осіб у смокінгах, який зайняв своє місце у процесії. Колхаус Уокер заплатив за похорон грішми, які він заощадив був на весілля. Ділянку на поховання Сари він одержав через Асоціацію милосердя негрів-музикантів. Цвинтар був у Брукліні. Кортеж повільно просувався тихими вулицями Гарлему. За ним бігли діти, люди на тротуарах зупинялися й пильно дивились услід. Оркестр грав похоронні мелодії протягом усього шляху процесії, грав, коли машини повільно рухались Бруклінським мостом високо над Іст-Рівер. Пасажири в трамваях, які проїжджали по зовнішніх дорогах мосту, піднімалися зі своїх місць, щоб побачити величну процесію. Світило сонце. З води здійня-

лися чайки. Вони пролетіли між тросами конструкцій і вмостилися на перилах після того, як проїхала остання машина.

27

Весна, весна! Мов божевільний маг, що шпурляє кольорові клапті зі своєї валізи, земля похвалилася спочатку жовтим і білим шафраном, потім диким виноградом і квітками форситій, пелюстками півників, рожевим, білим та зеленим квітом яблуневого дерева, важким бузком і нарцисами. Стоячи на подвір'ї, Дідусь урочисто зустрічав прихід весни. Дихнув легенький вітерець, і з кленів дощем посипалися ніжні зелені бруньки. Вони заплутались у його рідкому сивому волоссі. Він потрусив головою, відчуваючи, що вінок залишився. Хвиля радості охопила його, він підскочив, як у танці, втратив рівновагу і впав, посковзнувшись на підборах. Від удару в нього тріснула тазова кістка, здоров'я його стало підупадати і одужати йому вже не довелося. Проте весна була радісна, і на його обличчі крізь біль можна було побачити усмішку. Навкруги все наливалося життєвою силою, співали птахи. На півночі штату, на фермі державної тюрми у Матівені, Гаррі Кей Тоу, спритно перескочивши через рів, ступив на приступку локомобіля, який чекав на нього. Зачепившись зігнутою рукою за стійку, що підтримувала дах, він вигукнув щось переможно, і машина рушила. Тоу втік до Канади, залишивши по собі хвіст ображених офіціанток і приголомшених hôteliers [1]. Потім викрав і відшмагав якогось хлопця-підлітка, почавши в такий спосіб вирішувати свої проблеми. Врешті-решт перейшов кордон назад. Його помітили в поїзді поблизу Буффало. Тоу кинувся бігти через вагони, хихикаючи й сопучи, коли поліцейські детективи кинулись навздогін. У вагоні-ресторані він рвучко обернувся і пошпурив у переслідувачів срібний кофейник, схопивши його зі столу вражених відвідувачів. Потім видерся на дах і, перестрибуючи по-мавпячому з вагона на вагон, побіг у хвіст поїзда, там зіскочив на оглядову площадку й зупинився з випростаними до сонця руками, ніби чекаючи, коли поліція, увірвавшись через двері, схопить його.

Тоу відмовився назвати ім'я людини, яка допомогла йому втекти. «Уважайте просто, що я Гудіні»,— сказав він. Заповзятливий репортер, належачи до породи фахівців безглуздого й непослідовного жанру новин, який так полюбляли тогочасні газети, вирішив розшукати великого мага і попросити в того пояснення. Гудіні знайшли на цвинтарі в Куїнзі, де він, стоячи навколішки біля могили своєї матері, милувався весною. Він підвів спухле й кумедне обличчя, яке світилося тугою. Репортер крадькома відступив. Повсюди на цвинтарі цвів кизил, і опалі магнолієві пелюстки лежали колами під деревами.

Гудіні був одягнений у чорний шерстяний костюм з надірваним біля плеча рукавом. Минув не один місяць, відколи померла його мати, але щоранку він прокидався з такою свіжою і болючою раною в серці, ніби це сталося минулої ночі. Він анулював кілька ангажементів. Забував голитися. З почервонілими очима, зарослий бородою, у мішкуватому костюмі він нагадував будь-кого, тільки не енергійного мага з світовою славою.

У євреїв є звичай щоразу після відвідин могили залишати на згадку невеликі камінці. На могильному горбку пані Сесілії Вейс було стільки гальки й маленьких камінців, аж вони утворювали щось на

[1] Власники готел'в *(франц.)*

зразок піраміди. Гудіні подумав про те, як вона лежить у домовині під землею, і забажав спочити поряд з нею. Згадав свою спробу врятуватися з домовини і жах, що охопив його, коли він зрозумів, що не зможе цього зробити. Труна мала віко з секретом, проте він не передбачив ваги грунту. Згадав, як колупав землю нігтями, відчуваючи її монументальну вагу, як кричав у її непроникну тишу. Тоді він збагнув, що значить бути похованим у землю, але нині відчував, що це єдине бажане місце для нього. Навіщо йому це життя без його коханої маленької матусі?

Він ненавидів весну. Повітря забивало йому ніс і рот, неначе тверда земля.

У своєму особняку на 113-й вулиці поблизу Ріверсайд-драйв Гудіні порозташовував фотографії матері так, щоб створювати враження її присутності. Одну з них поклав на подушку її ліжка. Збільшене фото, де вона сидить усміхаючись у кріслі, поставив у те саме крісло. На одній фотографії вона в капелюшку й пальті піднімається сходами з вулиці до дверей будинку. Це фото він повісив на дверях зсередини. Однією з найдорожчих для матері речей була музична шкатулка зі скляним віконцем на вічку, що крізь нього можна побачити, як обертається всередині велика луджена платівка. Вона, власне, мала кілька платівок, проте улюбленою була та, що грала «Гаудеамус ігітур» [1], а на звороті — «Колумбію — перлину океану». Гудіні щовечора накручував шкатулку й слухав ті пісні, уявляючи ніби чує материн голос. Він зберіг листи, які вона писала йому протягом останніх років, переклав на англійську мову і віддрукував, щоб можна було їх раз у раз перечитувати, не боячись потерти на порох. А ще він подовгу простоював перед розчиненими дверцятами стінної шафи, вдихаючи пахощі її одягу, що там зберігався.

Старенька занедужала, коли Гудіні був у Європі. Він дуже хотів розповісти їй про свої зустрічі з ерцгерцогом Францом Фердінандом, спадкоємцем Австро-Угорської корони, але не встиг навіть написати їй про це. Коли мати померла, він виклопотав собі документ про звільнення від контрактних зобов'язань і негайно подався кораблем додому. Від зворотної подорожі в його пам'яті не лишилося нічого. Він був просто не при собі від туги. Похорон матері відклали до його повернення. Казали, ніби вона кликала його в останні хвилини, а за мить до смерті її розбив параліч. «Еріху,— стогнала вона.— Еріху, Еріху». Він карався почуттям провини. Його переслідувала думка, що вона мала йому щось сказати, відкрити таємницю, якою діляться тільки перед самісінькою смертю.

Він завжди ставився скептично до окультистів, а також до претензійних заяв спіритів — ясновидців, медіумів тощо, хоча на початку своєї кар'єри, виступаючи в цирку Уелш-Бразерз, штат Пенсільванія, сам використовував легковірність публіки, твердячи, ніби залучає трансцендентні сили для виконання своїх трюків. Із зав'язаними очима він міг описати певну річ, яку тримав у руці хтось із публіки. «Що це таке, пане Гудіні?» — питав асистент, а він угадував. Робилося це завдяки певному коду. Іншим разом він заявляв, ніби може погомоніти з померлим і передавав якому-небудь бідолашному йолопові, чиє ім'я та деякі життєві обставини їм щастило взнати заздалегідь, послання від близької людини, що відійшла на той світ. Одне слово, він знав, що таке спіритичний обман. І міг його розпізнати. Спіритичне шахрайство було дуже

[1] Давня студентська пісня.

поширене в Сполучених Штатах від 1848 року, коли дві сестри Маргарет і Рейт Фокс запросили сусідів послухати таємничі стуки в їхньому будинку в Хайдесвіллі, штат Нью-Йорк. І саме обізнаність у цій справі спонукала його тепер спробувати виявити кого-небудь, хто б дійсно володів даром медіума і міг би сказати, чи справді можливе спілкування з померлими. Гудіні був певен, що зуміє розпізнати й викрити будь-яку підробку. Коли ж виявиться, що таке спілкування можливе, він знатиме, що робити далі, бо над усе хотів побачити маленьку постать своєї матері Сесілії й відчути дотик її рук на власному обличчі. Бувши переконаним, що цього не може бути, він усе ж хотів перевірити кожну найменшу можливість поговорити з нею.

То був час, коли спілкування з померлими не було вже такою привабливою фантазією, як раніше. Америка переживала світанок двадцятого століття як держава парових лопат, локомотивів, аеропланів, двигунів внутрішнього згоряння, телефонів і двадцятип'ятиповерхових будинків. Проте у більшості великих прагматистів країни існував потяг до всяких містичних ідей. Звичайно все робилося тихцем. У певних колах ходили чутки, ніби Пірпонт Морган і Генрі Форд заснували таємне товариство. Гудіні знав, що садівник-чаклун Лютер Бербанк, який схрещував і вирощував гібриди підвищеної врожайності, потай розмовляє з рослинами, вірячи, ніби вони його розуміють. Сам великий Едісон, чоловік, який винайшов двадцяте століття, теоретизував, ніби насичені життєвою силою неподільні частки організмів, які він називав зооспорами, живуть після смерті останніх і ніколи не руйнуються. Гудіні намагався зустрітися з Едісоном, взяти в нього інтерв'ю. Та великий винахідник був надто зайнятий. Він саме працював над якимсь таємним винаходом, і в пресі раз у раз з'влялися суперечливі припущення щодо його суті. В одному з газетних повідомлень твердилося, ніби новий винахід — це щось на зразок вакуумної лампи, за допомогою якої Едісон має намір спілкуватися з душами померлих. Гудіні у відчаї слав Едісону телеграми, благаючи про зустріч. Йому було відмовлено. Він запропонував кошти на проведення досліджень. Знову відмова. І він заприсягся, що винайде свій власний прилад, так само як навчився літати на своєму літаку. Адже все, з чого починав Едісон, бралося зі скарбниці технічних знань, доступних кожному. Гудіні накупив книг і почав вивчати фізику й механіку, принципи дії акумуляторної батареї. Він дав обітницю виявити посмертне життя — якщо воно все-таки існує,— чи то зусиллями медіума-людини, чи то за допомогою медіума-механізму.

Його пристрасне бажання відразу привернуло увагу людей, котрі не відставали від подій. Він зустрівся з чоловіком із Буффало, штат Нью-Йорк, який твердив, ніби якийсь час працював із Стейнмецом — іммігрантом-карликом, геніальним інженером з компанії Дженерал Електрик. «Фізики в усьому світі досліджують хвилі,— сказав він.— За кордоном існує надзвичайно важлива теорія, за якою матерія й енергія — це два стани однієї первісної сили. Я теж дотримуюсь такої думки». Той чоловік був за фахом фізик зі ступенем трансільванського університету. Він твердив, що треба тільки винайти достатньо чутливий прилад, і первісні хвилі, про які досі ніхто нічого не знає, можна буде виявляти й розшифровувати. Гудіні підписав з ним угоду й дав йому дві тисячі доларів за виключне право на його дослідження. Іншу людину, хіміка, він влаштував у підвальному приміщенні свого будинку. Від багатьох людей до нього приходили листи, в яких вони твердили, ніби володіють посередницьким даром і просили для своїх дослідів яку-не-

будь річ, що належала б його матері — брошку або пасмо волосся. Він найняв детективів, щоб перевірити відправників тих листів, що звучали найбільш вірогідно, і пояснив агентам, як розпізнавати спіритичне шахрайство. Розповів їм про слухові трубки й комбіновані зйомки, приховані мегафони для звукозапису, піднімання столів за допомогою блоків. «Навіщо медіуму темна кімната? Коли він вимикає світло, то певно хоче щось приховати»,— пояснював він агентам.

Розгорнувши енергійну діяльність у цьому напрямку, Гудіні вирішив відновити свої циркові трюки. «Я почуваю себе досить упевнено, — сказав він менеджерові. — Як і в старі часи». Замовлення не забарилися. Ті, хто бачили нові виступи Гудіні, говорили, що вони перевершили всі його попередні досягнення. Він викликав на сцену мулярів, котрі будували цегляну стіну десять футів заввишки, яку він потім проходив наскрізь. Він міг примусити зникнути слона натуральної величини одним сплеском у долоні. З його пальців сипалися монети. З вух вилітали голуби. Він зникав з пакувального ящика, який попередньо обстежували кілька глядачів, а потім забивали цвяхами і обв'язували міцним канатом. І то все перед очима зали. Публіка ахала з подиву, коли після всього цього Гудіні вбігав у театр з фойє. А він вистрибував на сцену, його очі, здавалося, сяяли голубими діамантами. Повільно підводив руки, і раптом його ноги відривалися від підлоги й він піднімався над нею на шість дюймів. Жінки часто й важко дихали. А він, знесилений, мішком падав додолу. Чулися недовірливі вигуки, за якими лунали тривалі оплески. Асистенти садовили його на стілець. Гудіні просив склянку вина, щоб поновити сили. Піднімав склянку до світла. Вино робилося безбарвним. Він випивав рідину і склянка зникала з його пальців.

Його виступи були такі напружені, вони справляли таке дивне й моторошне враження на публіку, що інколи батьки сквапно виводили дітей, не дочекавшися кінця вистави. Гудіні цього не помічав. Він доводив себе до стану, який перевищував його фізичні можливості, і міг зробити вісім, а то й десять найскладніших трюків протягом вистави, розрахованої лише на три. Він завжди оголошував свої трюки смертельними, і тепер репортери нью-йоркських газет, сподіваючись, що він перевершить самого себе, супроводили його під час поїздок по всіх концертних залах від «Бруклін-Пентадж» і «Фокс-Юніон-Сіті» аж до театру «Мейн-Стріт» у Нью-Рошелі, де він давав по одній вечірній виставі. Він демонстрував свою відому втечу з молочного бідона, коли його замикали на висячий замок у звичайному бідоні місткістю сорок кварт, якими послуговуються для доставки молока у крамниці. Бідон наповнювали водою. Отже, артист повинен був або вирватися звідти або вмерти. Іншим разом він лягав у подібний до труни скляний ящик, герметичність якого не викликала сумніву, оскільки свічка в ньому згасала майже відразу. А він лежав там іноді по шість хвилин після того. Люди в залі занепокоєно кричали. Жінки заплющували очі й затуляли долонями вуха. Просили асистентів зупинити номер. Нарешті їхні благання задовольняли, й міцно припасоване віко гучно відчинялося. Його витягали з труни тремтячого, вкритого потом. Кожний такий подвиг посилював бажання Гудіні приєднатися до матері. Він умирав і воскресав, знов умирав і воскресав. На одній з вечірніх вистав у Нью-Рошелі жадання власної смерті виявилось у нього настільки очевидно, що публіка стала несамовито репетувати, а місцевий священик підвівся з місця і закричав Гудіні: «Ви небезпечно жартуєте з прокляттям!» Можливо, він

і справді не міг уже відрізнити своє справжнє життя від трюків. У довгому, підперезаному поясом халаті, з мокрим кучерявим волоссям і лискучим від поту обличчям, він був схожий на істоту з іншого світу. «Леді й джентльмени, — насилу проказав він змученим голосом, — пробачте мені, будь ласка». Він саме зібрався розповісти про мистецтво керувати своїм диханням, відоме ще на Стародавньому Сході, яке дозволяло тимчасово припиняти життєдіяльність організму. Хотів пояснити, що його номери видаються набагато небезпечнішими, ніж вони є насправді. Підняв руки, прохаючи тиші. Але нараз пролунав вибух такої сили, що театр аж здригнувся на підмурку і грубі шматки штукатурки посипалися з перекриття на авансцені. Вкрай знервована, очманіла публіка, гадаючи, що то ще один із його диявольських трюків, перелякано кинулася тікати від сцени проходами.

28

Насправді ж вибух стався за дві милі звідти, на західній околиці міста. Вибухнуло пожежне депо «Емералд Айл Енджін»; охоплені полум'ям балки полетіли через дорогу на пустир, осявши небо над Уестчестером. З усіх районів міста та з сусідніх дільниць Пелхема і Маунт-Вернона з'їхалися пожежні команди. Та зарадити чимось біді було годі. На щастя, відстань від дерев'яної будівлі депо до найближчого житла була не менше чверті милі. Так чи інак, а два пожежники добровільної команди опинилися в лікарні, причому один з них дістав такі тяжкі опіки, що навряд чи міг дожити до вечора. Як стало відомо, на дільниці чергувало щонайменше п'ять чоловік. Саме в цей день тижня, в четвер увечері, команда, як завжди, зібралася на партію покера.

На світанку другого дня на місці колишньої пожарні лежало чорне згарище. Місце події відгородили вірьовкою, і поліцейські детективи почали нишпорити в руїнах, відкопуючи тіла загиблих і намагаючись на підставі зібраних доказів встановити, що було причиною вибуху. Невдовзі стало очевидним, що причиною смерті двох із чотирьох загиблих була не пожежа та вибух, а вогнепальні рани. Пара коней, впряжених у візок з помпою, лежала посеред вулиці, на тому місці, де їх заскочила смерть. З-під уламків витягли сигнальний пристрій, який показував, що сигнал тривоги надійшов з північної околиці міста, хоча тієї ночі пожеж ніде більше не було. Виходячи з цього та кількох інших доказів,— частину їх пощастило зібрати за допомогою судового лікаря з департаменту поліції Нью-Йорка,— було відновлено таку картину: приблизно о 22.30 шестеро членів пожежної команди зібрались у себе в приміщенні пограти в карти, аж тут пролунав сигнал тривоги. Гравці похапцем понадягали чоботи й каски. Швидко вивели коней зі стійла й запрягли в фургон з паровим двигуном. Збруя зі спеціальними защіпками була розроблена компанією «П. А. Зетцер Компані оф Гукорі» з Північної Кароліни. Як і всі пожежні дільниці, «Емералд Айл» пишалася швидкістю, з якою виїздила на виклик. Під казаном завжди горів малий вогонь, тож тиск пари можна було підняти до повного за час, поки агрегат прибуде на місце пожежі. Того вечора команда була, як завжди, на рівні: не минуло й хвилини, як розчинилися двері і кучер, покрикуючи та цьохкаючи батогом, виїхав на дорогу. Якісь люди стояли на вулиці якраз на шляху фургона з паровою машиною. Вони були озброєні пістолетами і вистрелили з них прямо в морди коням, які на-

ближалися. Двоє коней впали одразу, третій, поранений у шию, позадкував, розбризкуючи дрібним дощем кров по всій вулиці. Кучер запрягу, забитий на смерть, звалився на землю. Двоє пожежників із тих, що сиділи на фургоні, дістали смертельні поранення, а третього розчавила машина, впавши набік, по тому як понесли перелякані коні. Паровий казан перекинувся з гуркотом; який чули поблизькі мешканці, доти вже нажахані гучними пострілами. Топка парової машини розчинилася, й жарини, розсипавшись, підпалили дерев'яне депо. Полум'я швидко поширилося на всю будівлю і спричинило вибух казана. Охоплені полум'ям дерев'яні балки полетіли через дорогу на пустирище. Це сталося саме в ту мить, як Гудіні втратив прихильність своєї аудиторії.

Того вечора родина лягла рано. Спали погано. Темношкірий хлопчик плакав за матір'ю і не брав молока від п'яної годувальниці. Батько почув далекий вибух і, виглянувши у вікно спальні, побачив заграву на небі. Спершу йому спало на думку, що то вибухнув його завод зі складом. Але полум'я бурхало начебто з іншого боку. Тільки вранці він дізнався, де насправді горіло. Пожежа на якийсь час стала єдиною темою розмов у цілому місті. По обіді Батько подався до пожежного депо. Юрби людей тислися до вірьовчаної огорожі. Обійшовши її, Батько спустився до ставка за пустирищем і побачив затоплений каркас «Моделі Т», який то виринав з-під хвиль, то зникав під збрижеою гладінню води. Батько пішов додому, хоча було ще рано: щойно пролунав обідній гудок. Мати не могла на нього дивитися. Сиділа, тримаючи дитину на колінах. Її схилена голова й замислена постава викликали в нього спогади про померлу Сару. Тієї миті Батько подумав, чи не втратили вони назавжди контроль над власним життям.

О четвертій годині пробіг хлопчик-газетяр, кинувши на веранду згорнутий номер вечірньої газети. Убивця й підпалювач, як вважали, був негром. Єдиний пожежник, який лишився живим після нападу і тепер лежав у лікарні, описав усе, що бачив, поліції. За його словами, негр загасив на ньому одежу, а потім, аби ніхто не сприйняв його вчинку за вияв милосердя, підняв голову за чуба і почав допитуватись, куди сховався шеф пожежної команди. Конкліну просто поталанило, бо він того вечора не був на дільниці. Лишилося невідомим, звідки негр знав Конкліна та що він мав проти нього.

На одностайну думку фахівців, тут не обійшлося без спільників — подав же хтось фальшивий сигнал тривоги, щоб виманити пожежників з дільниці. Проте у редакційній статті злочин описувався як справа рук одинокого божевільного вбивці. Громадян закликали замикати двері, виявляти пильність і зберігати спокій.

Родина зібралася за обіднім столом. Мати тримала на руках дитину. Не знати чому, їй і на думку не спадало покласти малого. Вона відчувала дотики його крихітних пальчиків на своїй щоці. Нагорі у своїй кімнаті стогнав від болю Дідусь. Цього вечора обіду не подавали: ніхто не хотів їсти. Перед Батьком стояв кришталевий графин з бренді. Він пив уже третю чарку. Відчував, ніби щось застрягло у горлі, якась кістка чи крихта, йому здавалося, ніби ту заваду може усунути тільки бренді. З шухляди письмового столу він дістав свій старий, з часів філіппінської кампанії, армійський пістолет і поклав його на стіл. «Ми переживаємо трагедію, яка не повинна була нас торкнутися, — сказав він дружині. — Не розумію, що це найшло на тебе того дня. В окрузі є необхідні заклади для бідаків. А ти взяла її до себе, не подумавши про

можливі наслідки. Своєю безглуздою жіночою сентиментальністю ти зробила нас усіх своєю жертвою». Мати пильно подивилася на нього. Вона не могла згадати жодного випадку за довгий час їхнього спільного життя, коли б він їй дорікав. Вона знала, що він проситиме в неї пробачення; проте сльози набігли їй на очі і зрештою покотилися по щоках. Її коси розсипалися на пасма, обкрутилися круг вуха. Батько подивився на неї: схожа на дівчинку, вона була зараз дуже вродлива. Він не міг пояснити собі, чому відчуває таку втіху, довівши її до сліз.

Молодший Материн Брат сидів, поклавши лікті на поруччя крісла і підперши голову руками. Його випрямлений вказівний палець був приставлений до скроні. Він дивився на свого шуряка. «То ви хочете знайти його і вбити?» — спитав він. — «Я маю намір захищати свій дім, — сказав Батько. — Тут його дитина. Якщо він зробить помилку і прийде сюди, він матиме справу зі мною». — «Але навіщо йому сюди приходити, — роздратовано сказав Молодший Материн Брат. — Ми не осквернняли його машини». Батько подивився на Матір. «Я змушений піти вранці в поліцію і розповісти, що цей божевільний убивця був гостем у моєму домі і що в нас лишився його байстрюк». — «Гадаю, — сказав Молодший Материн Брат, — що Колхаус Уокер-молодший хотів би, щоб ви розповіли поліції все, що знаєте. Тож можете їм сказати, що він той самий негр-маніяк, чия понівечена машина лежить на дні ставка Файєрхаус. Можете сказати їм, що він той самий дивак, який звертався до поліцейської дільниці зі скаргою на Уїльяма Конкліна та його горлорізів. Можете також сказати їм, що він той самий психічнохворий чорний убивця, який сидів у лікарні біля ліжка жінки, що померла від ран».— «Сподіваюсь, я тебе негаразд зрозумів, — відказав Батько. — Ти що — захищаєш цього дикуна? Але кого він може звинуватити у смерті Сари, крім самого себе? Крім паскудної пихи чорнопикого? Ніщо в світі не може виправдати убивства людей і руйнування власності в такий спосіб!» Брат підхопився так рвучко, аж упав стілець, на якому він сидів. Немовля здригнулося й заплакало. Брат стояв блідий і тремтів. «Я щось не чув подібних надгробних промов на похороні Сари, — сказав він. — Не чув, щоб тоді ви говорили, що смерть і знищення власності не можна вибачити».

На цей час Колхаус Уокер уже сам дав знати про свою причетність до злочину. Як стало відомо, через годину після вибуху він, чи то якийсь інший чорношкірий, залишив однакові листи в редакціях двох місцевих газет. Редактори, порадившися з поліцією, вирішили їх не публікувати. Листи були написані впевненою рукою й розповідали про події, які стали причиною нападу на пожежну дільницю. «Я вимагаю, щоб цього негідника, шефа пожежників-добровольців, віддали на мій власний суд,— говорилося в листі.— Я вимагаю, щоб мені повернули автомобіль, у його попередньому вигляді. Якщо ці умови не будуть виконані, я буду й далі вбивати пожежників і спалювати пожежні дільниці, доки вони існуватимуть. А якщо буде потрібно, то зруйную ціле місто».

Редактори газет і поліція вирішили в інтересах громадського спокою не публікувати цих листів. Одинокий божевільний убивця — це одна проблема. Бунт — це вже щось інше. Поліцейські патрулі нишком прочісували негритянські квартали, збираючи відомості про Колхауса Уокера-молодшого. Те саме робила й поліція сусідніх міст. До поліцейських дільниць надходили повідомлення: то не наш негр. Не наш.

Уранці Батько поїхав трамваєм по Норт-авеню до міста. Широкими кроками рушив до будинку мерії і увійшов у двері як бізнесмен, що користується великою повагою громади. Його діяльність дослідника у свій час широко висвітлювалася газетами. Прапор, що майорів на куполі будинку, був його подарунком місту.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

29

Батько народився і виріс у містечку Уайт-Плейнз, штат Нью-Йорк. Він був одинцем у батьків. Носив у пам'яті згадку про світлі й теплі літні дні, прожиті в Саратога-Спрінгз. Про парк з доріжками, всипаними вологою рінню. Під час прогулянок він, бувало, проходив з матір'ю повз розкішно пофарбовані веранди величезних готелів. Щороку в один і той же день вони поверталися додому. Мати його була квола жінка, і померла, коли йому було чотирнадцять років. Батько навчався у Гротоні, а потім у Гарварді. Він захоплювався німецькою філософією. На другому курсі взимку його навчання припинилося. Під час громадянської війни батько забагатів і відтоді почав марнувати час на нерозсудливі біржові спекуляції. Нині від колишнього багатства не зосталося й сліду. Старий належав до категорії людей, які й за скрутних обставин залишаються оптимістами. Його впевненість зростала з кожною втратою. Банкрутство він зустрів з посмішкою і тріумфом. Він помер раптово, не зневірившись у жодному зі своїх сподівань. Барвистість його характеру виробила в сина протилежну вдачу: він був обачливою, тверезою, працьовитою і хронічно безталанною людиною. Досягши повноліття, сирота вклав кілька успадкованих доларів у піротехнічний бізнес, що належав одному італійцеві. Врешті він сам заволодів тим бізнесом, розширив продаж продукції, придбав фірму по виробництву прапорів і відчув себе респектабельним підприємцем. Він навіть брав участь у забезпеченні армійських замовлень під час філіппінської кампанії. Він пишався своїм життям, проте ніколи не забував, що перш ніж зайнятися бізнесом, навчався у Гарварді. Він прослухав курс лекцій Уїльяма Джеймса [1] з основ сучасної філософії, і дослідження стали його пристрастю: він хотів уникнути того, що великий доктор Джеймс називав почуттям власної неповноцінності.

Тепер Батько щоранку пробуджував і випробовував свою смертну душу. Він хотів упевнити себе, що спалах неприязні до Колхауса Уокера пояснюється не кольором шкіри цього чоловіка, а його залицяннями, які обіцяли йому радощі життя в майбутньому. Тим часом Батько помітив якісь цятки на тильному боці своїх долонь. Іноді ловив себе на тому, що просить співрозмовників повторити вже сказане. Його сечовий міхур постійно вимагав випорожнення. Тіло Матері вже не збуджувало його, а викликало тільки спокійне замилування. Її форми і ніжність захоплювали його, але давно вже не запалювали. Він зауважив, що вона поповнішала в плечах. Своє тривале спільне життя після його повернення з Арктики вони обернули на спокійні товариські стосунки, які, проте, зароджували в Батька враження, ніби справжнє життя проходить повз нього, ніби він є тільки глядачем на якійсь виставі. Йому було огидне її піклування про одруження чорної дівчини. А тепер, коли Сара

[1] Джеймс, Уїльям (1842—1910) — американський психолог і філософ.

померла, він підсвідомо відчував тугу Матері, яка повністю перейшла в піклування про Сариного хлопчика.

Батько розглядав свій візит до поліції як виконання обов'язку, хоча й не був цілком певний справедливості свого вчинку. Можливо, з метою моральної самокомпенсації, він охарактеризував Колхауса як людину миролюбну, що розлютилася через обставини, особисто від неї не залежні. Це був той самий аргумент, що його висунув був удома Молодший Материн Брат. Батько підтвердив опис подій, поданий у листі Колхауса. «Він був піаністом, — сказав Батько, вживаючи форму минулого часу. — Був завжди чемний і коректний у поведінці». Поліцейські похмуро кивнули. Вони хотіли знати, чи може негр знову вчинити напад. Шеф поліції так і сказав: «Знову вчинити напад». Батько відповів, що коли Колхаус визначив собі цю поведінку, він буде її за всяку ціну дотримуватися. Це попередження значною мірою спричинилося до створення системи захисту. Поліцейські патрулі несли варту в усіх пожежних дільницях міста. Встановили нагляд за головними дорогами. У штабі на стіні висіла карта з розташуванням сил. На підставі Батькових свідчень вдалося умовити поліцейський департамент Нью-Йорка призначити детективів для розшуків Колхауса в Гарлемі.

Батько чекав, що поліція стане йому за щось докоряти. Але цього не сталося. Очевидно, їм вигідніше було мати його за своєрідного консультанта в питаннях вдачі злочинця. Вони тільки заохочували його проводити якомога більше часу в штабі, щоб мати напохваті під час планування операції. Стіни поліцейської дільниці десь на рівні людського пояса були поділені лінією на дві половини. Верхня була пофарбована в світло-зелений колір, нижча—в темно-зелений. У кожному кутку стояли плювальниці. Батько погодився приходити сюди в разі необхідності, хоча для його бізнесу це була найгарячіша пора року. Замовлення на ракети, бенгальські вогні, римські свічки, петарди для святкування 4 Липня[1] мали бути виконані вчасно. Він розривався між своїм офісом і поліцією. Йому гидко було зустрічатися в поліцейській дільниці з шефом «Емералд Айл» Віллом Конкліном. Від Конкліна завжди тхнуло віскі, а переживання людини, за якою полюють, надавали його червоному обличчю кольору телятини. Вроджена пиха не заважала йому впадати в малодушність. Його висловлювання під час обговорень були не мудріші від ідеї, що, власне, стала причиною конфлікту. Він закликав поліцію рушити походом на негритянські околиці й вимести всіх чорнопиких раз і назавжди. Поліцейські байдуже вислуховували, а тоді піддражнювали розмовами про його долю. «Знаєш, Віллі,— казали вони, — можливо, нам доведеться віддати тебе в жертву цьому розбійнику. Заради миру в окрузі». Конклін нездатний був розуміти жарти. «Чи ж ми з вами не заодно? — запитав він. — Бог свідок, ви поводили себе жорстоко у церкві святої Катаріни, а тепер ви жорстокі до мене».— «Еге ж,— заперечив начальник поліції,— хтось із твоїх шибайголів заварив цю кашу, а ти, телепень, говориш, що ми заодно. Зачекай-но, спіймаємо цього чорношкірого, він нам розповість, як усе було».

Проте за своєю вдачею й розумовими здібностями, шеф пожежної команди добре вписувався в це оточення. Через скляні двері раз у раз заходили злочинці, юристи, поручителі, поліцейські та безталанні родичі. П'яниць і закутих у кайдани злодіїв втягували за комір. З ними не розмовляли, на них горлали, їм затикали рота лайкою. Конклін був власником вугільного і льодового бізнесу і жив з дружиною і дітьми якраз

[1] Національне свято США — День Незалежності.

проти своєї контори. Батько відразу зрозумів, чого він товчеться без кінця в поліцейській дільниці: щоб почувати себе в безпеці. Звісно, Конклін цього не визнавав. Він хвалькувато говорив про вжиті ним удома застережні заходи. Не покладаючись на приставлених до його хати поліцейських, він поселив у себе вцілілих пожежників з «Емералд Айл», попередньо їх озброївши. «Я не здивуюся, якщо цей чорнопикий нападе й на Вест-Пойнт»,— сказав Конклін.

Батька принижувало товариство цього типа, дарма що Конклін розмовляв з ним зовсім не так, як з поліцейськими, навіть стежив за вимовою, та найбільше дратували Батька зарозумілі претензії на соціальну рівність. «Це трагедія, капітане,— глибокодумно повторював Конклін.— Справжня трагедія». А одного разу навіть поклав руку Батькові на плече. Цей панібратський жест подіяв на того як удар електричного струму.

І все-таки Батько проводив у поліції дедалі більше часу. Йти додому йому не хотілося. Коли ховали жертви пожежі на «Емералд Айл», він пішов послухати надгробні промови. На цвинтарі зібралося півміста. Над натовпом погойдувався величезний мідний хрест. Віллі Конклін лишився в поліцейській дільниці. «Не хочу бути мішенню для пострілу», — пояснив він. Чутки про його поведінку вже котилися по місту. Незабаром повідомлення про те, що нічні убивства на «Емералд Айл» спричинила заподіяна негрові образа, з'явилися у нью-йоркських газетах, де журналістів не обмежували інтереси місцевої торгової палати. «Уорлд» і «Сан» надрукували навіть текст листа Колхауса. Повсюди до Вілла Конкліна почали ставитися з презирством. Його зненавиділи як винуватця подій, що призвели до загибелі людей, якими він командував. Інші зневажали його за те, що, додумавшись, як познущатися з негра, він не спромігся вселити тому страх перед богом.

Тепер щодня неподалік від будинку по вулиці Броудв'ю-авеню стояла машина, а в ній сидів чоловік у котелку. Офіційно Батька про це навіть не попередили, але Матері він сказав, ніби це поліцейський охоронець, якого він сам випрохав для себе. Йому незручно було признатися Матері, що послуга, яку він зробив поліції своїм візитом і інформацією, не звільнила його від цього негласного нагляду. Звичайно, йому хотілося б знати, у чому вони підозрюють його особисто.

Рівно через тиждень після нападу Колхауса на «Емералд Айл», о шостій годині ранку по Рейлроуд-плейс — вузенькій брукованій вулиці Вест-Енду — повільно їхала машина. Напівдорозі стояла муніципальна пожежна дільниця № 2. Під'їхавши до будинку, машина зупинилась, і двоє поліцейських, що стояли, куняючи, біля дверей, вражено сахнулись, угледівши, що з машини вискочило кілька чорношкірих, озброєних дробовиками і гвинтівками. Одному поліцейському стало розуму впасти на землю. Другий стояв, роззявивши рота, і спостерігав, як нападники вишикувались у лінію, наче справжній бойовий взвод, і за сигналом одночасно відкрили вогонь. Першим залпом було вбито поліцейського, який стояв, і вщент розбито шибки дверей пожежної дільниці. Потім один із чорношкірих підбіг до вибитих вікон і вкинув усередину кілька невеликих пакетів.

Чоловік, який наказав відкрити вогонь, підійшов до переляканого поліцейського, що лежав на тротуарі, сунув тому в руку листа і спокійно сказав: «Це має бути надруковано у газетах». Потому приєднався до решти негрів, які вже посідали в машину. Щойно авто від'їхало, пролунали два чи, може, три вибухи, висадивши в повітря двері пожежної дільниці і перетворивши її на пек-

ло. Полум'я швидко перекинулося на сусідній бар і крамницю торговця кавою, який смажив свої суміші для постійних клієнтів прямо на вулиці. Від мішків з кавовими зернами простяглася завіса жовтого диму, залишивши довкола на кілька тижнів пахощі підгорілої кави. Згодом на згарищі відкопали чотири тіла, в яких упізнали міських пожежників. В будинку навпроти колишнього пожежного депо знайшли труп літньої жінки, яка померла, мабуть, від переляку. Машина і карета швидкої допомоги були знищені.

Після цієї події місто охопила справжня паніка. Діти не ходили до школи. На адресу міської адміністрації і Віллі Конкліна лунали образливі вигуки. Делегація пожежників відвідала мерію і зажадала, щоб їх привели до присяги нарівні з поліцейськими і видали зброю для самозахисту. Стурбований мер надіслав губернаторові штату Нью-Йорк телеграму з проханням про допомогу. Повідомлення про другий напад Колхауса були надруковані на перших шпальтах усіх газет країни. З Нью-Йорка прибули юрби репортерів. Шефа поліції звинуватили в тому, що він дозволяє чорному вбивці займатися своєю кривавою справою. Тоді шеф поліції зробив таку заяву кореспондентам, що зібралися у нього в офісі. «Злочинець користується для пересування автомобілем,— сказав він.— Вчиняє напад і зникає бозна-куди. Асоціація керівників поліції штату Нью-Йорк уже кілька років поспіль ухвалює резолюцію, яка вимагає реєстрації автомобілів і водіїв. Якби сьогодні існував такий закон, ми могли б вистежити цю жорстоку людину». Розмовляючи, шеф попихкував сигарою і шукав щось у шухлядах столу. Потім вийшов разом з кореспондентами з кабінету. Наступного дня законопроект про реєстрацію автомобілів було внесено на розгляд законодавчого органу штату. На Батьковій фабриці працювали два негри: один двірником, другий складальником корпусів ракет. У день другої трагедії обидва не вийшли на роботу. У місті їх також ніхто не бачив. Вони залишились удома за замкненими дверима. Тої ночі поліція заарештувала на вулиці кількох білих городян, які мали при собі пістолети й гвинтівки. Губернатор задовольнив прохання мера й надіслав з Нью-Йорка дві роти міліції. Вони прибули наступного ранку й розіпнули свої намети на бейсбольному полі за школою, відразу привернувши увагу дітей. Вийшли спеціальні випуски місцевих газет, і в кожній на видному місці був надрукований другий лист Колхауса, який вимагав: «Перше: віддати на мій власний суд білого байстрюка на ім'я Віллі Конклін. Друге: автомашину «Модель Т» з фірменим верхом повернути мені в її попередньому вигляді. Доки ці вимоги не будуть виконані, пануватимуть закони війни. Колхаус Уокер-Молодший, Президент Тимчасового американського уряду».

Усіх найбільше цікавило, який він на вигляд — Колхаус Уокер. Газети несамовито конкурували, прагнучи дістати фото знеславленого музиканта. Його ніде не було. Репортери брали штурмом офіси оркестру «Клеф Клаб» у Гарлемі. Газета Херста «Америкен» натомість з тріумфом вмістила портрет Скотта Джопліна. Друзі композитора пригрозили порушити справу, оскільки сам Джоплін був невиліковно хворий і не міг захищати власні інтереси. Редакція була змушена просити вибачення. Нарешті якась газета в Сент-Луїсі вмістила фото, відразу передруковане іншими. Батько визнав його вірогідним. На ньому був зображений молодший Колхаус, який сидів за піаніно у фраку й білій краватці. Тримаючи руки на клавіатурі, він посміхався у камеру. Навколо піаніно групою стояли — гравець на банджо, корнетист, тромбо-

ніст, скрипаль і барабанщик, що перехилився через барабан — усі в білих краватках. Голову Колхауса в газеті було обведено колом. Іронічна усмішка чорношкірого з акуратними вусами, щире й відверте обличчя здалися, мабуть, надто привабливими автору тексту над фото, який промовляв: «Посмішка вбивці, або Щасливі дні Президента тимчасового американського уряду».

Доскіпливість і завзятість представників преси призвели до того, що стало неможливо приховувати роль родини у цій справі. Репортери, спочатку по одному, по двоє, а потім і більшими групами приходили й стукали в двері, а коли їх не впускали, ставали табором під норвезькими кленами. Їм треба було бачити чорношкірого хлопчика, потрібні були деталі з життя Колхауса та його взаємин із Сарою. Вони заглядали у вікна вітальні і, обійшовши будинок, пробували відчинити запори на дверях кухні. Вони жували тютюн, сплювуючи його на землю і гасили підборами цигарки просто в траві. На них були солом'яні канотьє, а в кишенях блокноти. Фотографії будинку з'явились в нью-йоркських газетах. Друкувалися тенденційні оцінки дослідницької діяльності Батька. Довелося поспускати штори на вікнах, хлопчику не дозволяли виходити на вулицю. У будинку було душно, і ночами Батько стогнав уві сні.

Можливо, Мати й стерпіла б усе це, коли б не зайшла мова про переховування в їхній сім'ї сина Колхауса Уокера. Вечорами нескінченна вервечка машин виїжджала на пагорб, і цікаві витягали шиї в надії бодай на мить побачити чиєсь обличчя. Якась офіційна особа з нью-йоркської Ради по влаштуванню побуту дітей висловилася за те, щоб нехрещене байстря було передане до одного з чудових притулків для сиріт, безпритульних і позашлюбних дітей. Після цього Мати тримала дитину в своїй кімнаті, не наважуючись спускатися з нею униз. Коли була чимось зайнята, то доручала синові доглянути за хлопчиком. Вона не марнувала часу на зачіски — ходила цілий день з розпущеними косами. Була не схожа на себе в своїй люті на Батька. «Чому ти не трусонеш калиткою?» Це був натяк на його фінансовий консерватизм,— тема, якої раніше ніколи не торкалися. Вони завжди жили гірше, ніж могли собі дозволити. Батько був уражений цим закидом, проте знайшов куховарку і пралю, яка мала ще й доглядати за будинком. Обидві оселилися разом з ними. Найняв також чоловіка на тимчасову роботу садівника і помістив його в кімнатах над гаражем. У Дідуся вже була штатна сиділка, яка доглядала його вдень. Будинок перебував у стані облоги, і в ньому панувала метушня, як в оточеному таборі під час війни. На хлопця раз у раз гримали, щоб не плутався під ногами. Він з подивом спостерігав, як Мати міряла кроками кімнату, склавши на грудях руки; її розпущені коси висіли, мало не затуляючи обличчя. Вона справляла враження виснаженої людини, її завжди округле підборіддя, здавалося тепер маленьким і навіть загостреним.

Несподівана криза робила їхнє життя якимсь бездушним. Батько завжди був певен, що над їхньою родиною сяє якась особлива зоря. Нині він відчував, як вона згасає. Почувався отупілим і вичерпаним, беззахисним перед усім, що можуть заподіяти обставини. Тепер панував Колхаус. А Батько ж був колись і в Арктиці, і в Африці, й на Філіппінах. Мандрував далеко на Захід. Невже все, що відбувається тепер, означає тільки дедалі більшу суперечність між світом і його розумом? Кожний, про кого він думав, сидячи в своєму кабінеті, навіть Дідусь, поставав перед ним з точки зору його несправджених сподівань.

Він ставився до Дідуся з гордовитою чемністю, як ставляться до старих задовго до того, як вони насправді постаріють. Молодшого Материного Брата він зовсім відцурався. Що ж до дружини, то відчував, як низько впав у її очах: мовляв, дослідник без душі, який потрапив у пастку забобонів рідного батька. Він ставав дедалі подібніший до нього, такий самий сухий і байдужий до всього, з божевільними спалахами в кутиках очей. Але чому воно все так складається?

Найбільше він себе засуджував за неувагу до рідного сина, за те, що ніколи не розмовляв з хлопцем, не напрошувався зі своїм товариством. Був певен, що самою своєю присутністю в житті дитини створює зразок для наслідування. Яка зарозумілість, яка дурість з його боку, адже сам він усе життя намагався бути несхожим на свого батька. Це відкриття так його вразило, що він відразу кинувся шукати хлопчика і знайшов сина в його кімнаті, де той, сидячи на підлозі, читав у вечірній газеті репортаж про успішну гру нью-йоркської бейсбольної команди, яку блискуче тренував Джон Джей Макгроу. «Ти б хотів побачити гру цієї команди?» — запитав Батько. Хлопчик підвів здивовані очі. «Я саме думав про це», — відповів він. Батько зайшов до Матері. «Завтра,— оголосив він,— я поведу хлопчика дивитися бейсбольну зустріч». Він промовив це з такою упевненістю в своїй правоті, аж вона забарилася з відповіддю, не встигла сказати, що він просто йолоп. Коли ж Батько вийшов з кімнати, вона щиро здивувалася, що тільки це і спало їй на думку. Як далеко це було від будь-якого почуття кохання.

30

Наступного дня, коли Батько й син вийшли з будинку і попрямували до станції на Квейкер-Рідж-роуд, за ними ув'язалися двоє репортерів. «Ми зібралися на матч з участю «Джайантс»,—пояснив їм Батько.— Це все, що я можу сказати». «А хто сьогодні на подачі?» — спитав один з репортерів. «Руб Маркард,— відповів хлопчик.— Він чудово грав у останніх трьох зустрічах».

Щойно вони підійшли до Квейкер-Рідж, як прибув поїзд. Ця лінія називалася «Нью-Йорк — Вестчестер — Бостон». Насправді ж до Бостона вона не вела і навіть не доходила до центру Нью-Йорка. Проте вони зручно доїхали до Бронксу, вийшли на 155-й вулиці, біля зупинки трамвайної лінії, що тягнеться через усе місто і перетинає річку Гарлем, доходячи аж до майданчиків для гри в поло на Куган-Блафф.

Стояв чудовий день. Великі білі хмари швидко линули в прозорому голубому небі. Проїжджаючи через міст, вони звернули увагу на велетенські дерева, що височіли на крутому березі поблизу дерев'яних трибун. На деревах, які стояли без листя навіть у цю пору року, мов гірлянди чорних квітів, сиділи люди в котелках, котрі, щоб не платити за вхід у парк, спостерігали за грою, гойдаючись на гілках. Батько відчув хвилювання хлопчика, зраділого, що вирвався за межі Нью-Рошелі. Наблизившись до парку, вони побачили нескінченний людський потік, що линув сходами з надземної залізниці; під'їжджали екіпажі, вивантажуючи пасажирів, розносники газет торгували програмками гри, скрізь на вулиці відчувалася присутність грубої сили. Ревли клаксони. Від'їжджали помережані сонцем вагони надземки. Батько купив дорогий п'ятдесятицентовий вхідний квиток, доплатив за ложу, і вони увійшли в

парк. Їхні місця були позаду першої «бази» в нижньому ярусі і тільки на одній чи двох подачах їм доведеться захищати очі від сонця.

Гравці «Джайантс» були вдягнені в свою мішкувату білу форму з чорними смугами. Менеджер Макгроу був у грубому чорному вовняному джемпері з літерами «NY» на лівому рукаві. Він був низький на зріст і мав задерикуватий вигляд. Як і в гравців його команди, на ньому були гетри з широкими горизонтальними смугами і маленький картуз з гудзиком на маківці. Суперниками «Джайантс» були цього разу «Бостон Брейвз». Їхні темно-сині фланелеві костюми із стоячими комірцями були застебнуті до шиї. Свіжий вітер здував з поля пилюку. Гра почалась, і Батько майже відразу пошкодував, що обрав ці місця. Тут було добре чути кожну лайку гравців. Команда, що тримала оборону, вигукувала непристойності на адресу своїх суперників. Сам Макгроу — «батько» і керівник команди — стояв на третій «базі», вибухаючи вишуканими тирадами, пересипаними найбруднішими епітетами. Його скрипуче каркання лунало на весь парк. Глядачі, здавалося, заохочували такий вияв почуттів. Зустріч проходила напружено: вперед вирівалася то одна, то інша команда. Гравець «Бостон Брейвз», пірнувши в другу «базу», звалив з ніг захисника «Джайантс». Заревівши не своїм голосом, той зашкутильгав, закрутився на одному місці, крізь гетри в нього рясно виступила кров. Гравці обох команд повискакували зі своїх бліндажів, і на кілька хвилин гра зупинилася, поки вони гамселили один одного, качаючись у пилюці, а натовп підбадьорливо ревів. Після однієї чи двох подач по цій бійці пітчер [1] Маркард, мабуть, втратив контроль над собою і так шпурнув м'яч, що аж звалив з ніг бостонського бетсмена [2]. Хлопець підхопився й побіг до Маркарда, розмахуючи битою. Знову бліндажі спорожніли, й гравці зчепилися в бійці, посипалися удари, в повітря знялися хмари пилюки. Цього разу до бійки прилучилася й публіка, шпурляючи на поле пляшки з-під содової. Батько подивився у програмку. За «Джайантс», крім інших, грали Меркл, Дойл, Мейерз, Снодграс і Герцог. Предметом гордості бостонців був гравець на ймення Кролик Маронвіль — шортстоп [3], котрий ходив по своїй позиції, низько зігнувшись, по-мавпячому дістаючи довгими руками до трави. Першого захисника звали Різник Шмідт, серед гравців були також Кокрехен, Моран, Гесс, Рудольф, було, отже, ясно, що в професійний бейсбол грають іммігранти. Коли гра відновилася, Батько пильніше придивився до бетсменів і переконався, що всі вони були з заводів і ферм. Про це свідчили грубі риси обличчя, великі, як лопухи, вуха, засмаглі м'язисті руки, випнуті від тютюнової жуйки щоки і до останку поглинутий грою інтелект. Великі рукавички-ловушки польових гравців робили їх схожими на недбало вдягнутих клоунів. Суха пилюка, бейсбольного майданчика була рясно поплямована харкотинням, що промовисто доводило неспроможність усіх тих кампаній, які проводить Антиплювальна ліга. У команді бостонців був хлопчик, який збирав бити й відносив їх на заміну до бліндажів. На ньому була та сама форма, що й на інших гравцях, тілька менша розміром. Добре придивившись, можна було побачити, що це не хлопчик, а дорослий карлик. Свої вигуки й дотепи він виспівував сопрано. Більшість гравців, виходячи на удар, торкалися рукою його голови, і цей жест, здавалося, йому подобався. Як зрозумів Батько, це було чимось на зразок ритуалу. У «Джай-

[1] У бейсболі гравець, який подає м'яч.
[2] Гравець, який відбиває м'яч битою.
[3] Гравець між другою й третьою «базою».

антс» карлика не було, а був чудний худорлявий косоокий чоловік у погано підігнаній формі, який млявими рухами копіював гру: подавав уявні м'ячі майже одночасно зі справжніми подачами, розмахував рукою, описуючи повне коло, як вітрякове крило. Тепер Батько стежив за грою менше, ніж за цим нещасним створінням — чоловічок був схожий на блазня. Коли гра ставала нудною, натовп переключав свою увагу на нього, чулися схвальні вигуки, аплодували його фіглярству. Безперечно, він, як і бостонський карлик, правив команді за талісман. Звали його Чарльз Віктор Фауст.

Батько згадав, як грали в бейсбол у Гарварді двадцять років тому, коли гравці називали один одного «Містер» і вели спортивну боротьбу з захватом, але в цілком пристойній формі, перед аудиторією, яка рідко нараховувала більше сотні чоловік і складалася виключно з колег. Його схвилювали ці спогади. Він завжди зараховував себе до категорії прогресивних людей. Вірив у досконалість республіки. Вважав, що немає причин відмовляти неграм у праві і спроможності — хай під належним керівництвом — користуватися усіма досягненнями людства. Він не вірив у аристократію, за винятком сильних і далекоглядних індивідуальностей. Був певен, що банкрутство його батька мало свою користь, бо врятувало сина, тобто його самого, від некритичного прийняття забобонів свого класу. Але повітря в цьому парку все-таки тхнуло, як у задній кімнаті пивниці. Сигарний дим, осяяний скісними променями полуденного сонця, виразно окреслював містку чашу стадіону, в якій сидів і він, придушений смердючим повітрям, оглушуваний хором з десяти тисяч горлянок, що лящав у вухах вигуками похвал і образ.

За межами центрального поля над дешевими місцями просто неба стояло велике табло, що показувало число аутів, подач, ударів, ранів [1]. Якийсь чоловік ходив по підмостках і вивішував відповідні таблички з результатами подій на майданчику. Батько глибше опустився у крісло. День тягся повільно, і його переслідувала ілюзія, що бачене ним — не бейсбол, а складний образ його власних проблем, що виражався у йому одному зрозумілій ясності закодованих цифр, які видно було здаля...

Він обернувся до сина. «Що тобі подобається у цій грі?» — спитав. Хлопчик, не відводячи погляду від поля, сказав: «Те ж саме повторюється знову і знову. Пітчер кидає м'яч так, щоб обдурити бетсмена, щоб той подумав, ніби зможе його відбити».— «Але інколи бетсмену таки вдається його відбити»,— промовив Батько.— «Тоді в дурнях залишається пітчер»,— відказав хлопчик. Саме в цей час пітчер з Бостона, Хаб Пердью, зробив подачу, яку бетсмен з Нью-Йорка відбив. М'яч злетів угору по високій крутій дузі й ніби завис у найвищій точці своєї траєкторії. Батько відразу збагнув, що м'яч падає просто на них. Хлопчик підскочив, випроставши вгору руки, й позаду залунали схвальні вигуки, коли в його долонях опинилася шкіряна куля. На одну мить усі в парку глянули в їхній бік. Потім блазень з хворими очима, який удавав із себе гравця, підійшов до паркану проти них і витріщив на хлопчика очі — його руки сіпалися в рукавах мішкуватої фланелевої сорочки. Його капелюх був безглуздо малий для його надмірно великої голови. Хлопчик простягнув м'яча, і той обережно, майже з нормальною усмішкою, взяв його в руки.

---

[1] Одиниця рахунку у бейсболі.

Наприкінці цього сезону, коли «Джайантс» уже забезпечили собі перемогу і були в безтурботному настрої, Чарльзу Віктору Фаусту в якійсь грі дали зробити одну подачу. На одну мить, ілюзія, що він — гравець екстра-ліги, стала дійсністю. Та незабаром усім набридло морочитися з ним, і менеджер Макгроу перестав вважати його знаменням удачі. Форму в бідолахи забрали, а самого безцеремонно викинули геть. Через кілька місяців він помер у притулку для божевільних.

31

Наприкінці бейсбольної зустрічі Батька охопила тривога. Він подумав, що нерозумно вчинив, залишивши дружину саму вдома. Коли вони виходили з парку, гнані людським потоком, син узяв його за руку. Батько відчув незвичайне зворушення. У трамваї він обійняв хлопчика за плечі. Приїхавши до Нью-Рошелі, вони заквапилися додому і вже у дверях голосно вигукнули «хелло!» Уперше за багато днів Батько почувався самим собою. З покоїв з'явилася добре вдягнена Мати. Старанно зачесане волосся й усміхнене обличчя робили її елегантною. Вона обняла Батька й мовила: «А я хочу тобі щось показати. Ти тільки подивись!» — обличчя її сяяло. Вона відступила вбік, і Батько побачив Сариного малюка в нічній сорочці, який ішов по кімнаті, тримаючись за руку покоївки. Ступав непевною ходою, чіпляючись за спідницю, випростувався й переможно поглядав на Батька. Усі сміялися. «Не можемо його втримати,— сказала Мати.— Хоче повсюди ходити».

Батьків син став на коліна, випроставши перед себе руки, і малий, вивільнивши руку в покоївки, хитаючись попрямував до нього, поступово набираючи швидкість, випереджаючи свою нестійкість, і врешті радісно впав хлопчикові на груди.

Цілий вечір у будинку панувала якась нічим не затьмарена безтурботність. Батько й Мати в тиші її кімнати до півночі обговорювали свої клопоти. Колхаус якийсь час ще зможе уникати арешту. В цьому випадку суспільство цуратиметься їх чимдалі більше. Деякі Материні знайомі вже певним чином прореагували на славу, здобуту родиною. Мати жахалася зловмисних, жорстоких дій мстивих властей, які могли забрати Сарину дитину. Батько не відкидав такої можливості. Проте цього разу вони розмовляли спокійно і цілком володіли собою, тож не виникало потреби у фальшивих запевненнях чи лицемірних виявах оптимізму, якого жоден з них не відчував. Батько сказав, що не дозволить властям використати дитину, аби примусити Колхауса здатися. «Для цього нам треба втекти»,— підсумував він. «Але як? — спитала Мати.— Мій батько хворий, навчання в школі не закінчилось, і ми щойно найняли домашню прислугу». Перелічуючи ці проблеми, вона загинала пальці лівої руки вказівним пальцем правої. Отже, думала те саме, і Батько відчув, що вона з довірою чекає його рішення. Він порадив їй покластися у всьому на нього. Його готовність узяти на себе відповідальність викликала в неї тепле почуття вдячності. Ця розмова нагадала їм, що вони все-таки давні друзі. Ніч вони провели разом. В обіймах вона всіляко заохочувала Батька, доводячи щирість своїх бажань. І він уперше за багато місяців відчув, що вона оцінила його як чоловіка. Усі проблеми мало розв'язати місто Атлантік-Сіті. Батько знайшов там чудовий готель «Брейкерз», в якому номер з видом на океан коштував навіть менше, ніж можна було сподіватися: поясс-

нювалося це тим, що сезон тільки-но починався. До узбережжя Південного Джерсі можна дістатися залізницею за кілька годин. Це не близько, але й не так уже далеко, тож він зміг би у неділю ввечері повертатися додому, якби цього вимагали невідкладні справи. Зміна повітря усім мала піти на користь. Дідусів лікар, що зробив йому ортопедичну операцію, скріпивши зламану стегнову кістку за допомогою металевої скаби, порадив, щоб старий якомога більше рухався на милицях або ж принаймні сидів у кріслі, бо відпочинок у ліжку — то найбільша небезпека в його віці. Хлопчикові доведеться, щоправда, залишити школу раніше, але, коли взяти до уваги його успіхи в навчанні, то це не така вже велика буде втрата. Вони вирішили понакривати меблі і замкнути житлові кімнати, проте прислуга залишиться у домі на той випадок, якщо Батько наїжджатиме до Нью-Рошелі. Економка ж поїде з Матір'ю на узбережжя. Ця флегматична, сумлінна негритянка, крім усього, буде прекрасним, хоча й неправдивим поясненням перебування з ними чорношкірої дитини.

Виробивши цей план, родина стала готуватися до від'їзду. Вони зберігали радісний настрій, який, проте, набував відтінку істеричності з огляду на дальше ускладнення становища. Новий начальник поліції, відставний інспектор нью-йоркського департаменту вбивств, запропонував свою систему розслідування. У перший день перебування на новій службі він сказав кореспондентам, що речовина, використана для вибуху на пожежній дільниці № 2, а саме, суміш піроксиліну й гримучої ртуті, надто складна, щоб її міг виготовити піаніст Колхаус, а не справжній фахівець. Крім того, звідки в негра можуть бути гроші на автомобіль, який використовується під час нападів, а також на оплату банди озброєних чорношкірих, яких, судячи з усього, принадили тільки гроші. Він повинен платити спільникам. Де ж він бере гроші? Де переховується після своїх божевільних нападів на це мирне місто. Я знаю з півдесятка «червоних», яких із задоволенням заарештував би. Присягаюсь, що здобуду відповідь бодай на деякі мої запитання.

Його слова швидко розійшлися по місту, а натяки на можливу змову радикалів справили негативне враження на збуджених мешканців. Міліція патрулювала вулиці. Мали місце кілька випадків жорстокого поводження з неграми, яких зустріли за межами їхніх кварталів. Містом прокотилася хвиля фальшивих викликів на пожежу. На кожен виклик виїздила машина в супроводі поліцейської охорони, за якою рухався кортеж автомобілів з журналістами. Репортери сновигали повсюди. Разом з кінною поліцією й поліцейськими у фургонах, яких було легко помітити, вони викликали у городян болюче відчуття власної значущості, яке постійно зростало. У церквах на недільних ранкових відправах ще ніколи не збиралося стільки людей. Приймальні лікарень реєстрували більше, ніж звичайно, жертв побутових нещасних випадків. Люди обпікалися, порізувалися, падали, спотикаючись на килимах і на сходах. Кілька чоловіків були доставлені з вогнепальними ранами, які вони дістали, чистячи й налаштовуючи стару зброю.

Здавалося, преса перехопила ініціативу в представників влади в усьому, що стосувалося виконання вимог, висунутих у листах Колхауса. Можливо, для того, щоб зробити фотографії, кілька газет вирішили спільними зусиллями дістати «Модель Т» із ставка Файєрхаус. На місце приставили кран і витягли з води жахливі останки автомобіля: з покришок і капота струмувала вода упереміш із мулом. Машину поставили на березі для загального огляду.

Це привело власті у замішання. «Форд» стояв як речовий доказ образи, заподіяної негрові. Зіпсований водою й понівечений, він викликав почуття жалю у кожного, хто поважав техніку і цінував її можливості. Після опублікування фотографії машини в газетах до ставка посунули юрби народу, і поліція змушена була огородити це місце. Відчуваючи, що вони ніби стали в чомусь на шлях компромісу, мер і члени муніципалітету висунули нові звинувачення на адресу божевільного чорношкірого, заявивши, що вести з ним будь-які переговори та ставити будь-які вимоги, окрім однієї — здатися в руки правосуддя, означає заохочувати всіх зрадників і радикалів, усіх чорних в країні зневажати закон і плювати на американський прапор.

Якби навіть громадськість і виступила в той час за переговори, до чого ніхто, зрештою — навіть представники преси — не закликав, вони однаково були б неможливі, оскільки не існувало ніяких контактів з убивцею. Колхаус не повідомив, скільки часу він подарував поліції до наступного нападу. До того ж існувала думка, висловлена одним психіатром, найнятим нью-йоркською газетою «Уорлд», що другий лист за підписом «Колхаус Уокер, Президент Тимчасового американського уряду» у порівнянні з першим свідчить про дальше погіршання психічного стану вбивці і що вести переговори з людиною, яка страждає нападами прогресуючого маніакального божевілля, було б трагічною помилкою.

Врешті-решт, пошуками практичніших шляхів розв'язання цієї проблеми зайнялися самі мешканці Нью-Рошелі. З усіх околиць від представників усіх прошарків лунали вимоги, щоб Віллі Конклін залишив місто. Розгнівані городяни навіть самі зверталися до Конкліна. Він приніс у поліцію кілька анонімних листів, знайдених у поштовій скриньці, в яких говорилося, що, коли він не забереться геть з Нью-Рошелі, то вони, автори листів, самі зроблять за Колхауса Уокера роботу. Конклін, звісно, помилився,— і то не вперше,— показавши властям листи. Вони не тільки не викликали симпатії чи співчуття до нього, як він сподівався, а навпаки — переконали владу в слушності громадської думки. Сам Конклін не міг, звичайно, навіть припустити, що хтось із білих може ставитись до нього інакше, ніж з глибоким захопленням. Що нижче падала його популярність, то жалюгіднішим ставало його збентеження. Цей плюгавець не розумів, що його виїзд з Нью-Рошелі міг би не лише розрядити атмосферу, але й урятувати йому життя. Він почувався жертвою тих, кого він називав негритянськими сутенерами, дарма, що ними тепер можна було назвати майже все населення міста. Зрештою він допився до повного отупіння і, блаженно усміхаючись, мовчки спостерігав, як його дружина з допомогою знайомих готує речі до від'їзду.

Виходило, отже, що нікому так і не вдалося взяти становище під свій контроль: міські органи влади, поліція, міліція штату й населення — усі знервовані й невпевнені,— відчували свою уразливість перед чорношкірим партизаном. У цій ситуації дві події, які певною мірою сталися з ініціативи громадськості, свідчили про своєрідне визнання вимог Колхауса: першою було підняття зі ставка автомашини «Модель Т», що провіщало можливість якихось переговорів, другою — втеча родини Конкліна в Нью-Йорк, про що Колхаус, коли він перебував у Нью-Рошелі, міг дізнатися з газет, які вмістили відповідне повідомлення під найбільшими за всю свою історію заголовками. Зовні не було зроблено ніяких поступок, вулиці, як і раніше, патрулювалися військо-

вими і напіввійськовими підрозділами. Проте насправді становище кардинально змінилося. «Нехай він тепер спробує спалити весь Нью-Йорк,— говорилося в одній редакційній статті.— Або визнає принцип, за яким, кожен, хто бере закон у власні руки, протиставляє себе всім цивілізованим людям і принижує ту справедливість, за яку бореться».

Тим часом від'їзд Батькової родини стався без зайвого галасу і не привернув уваги преси. Батько уклав контракт з «Рейлвей експресс» на перевезення багажу: двох однакових плетених скринь, які він купив спеціально для цієї подорожі; просторої шафи для верхнього одягу; оббитої міддю солдатської скриньки і кількох валіз та коробок на капелюхи. Вони виїхали з Нью-Рошелі поїздом на світанку нового дня. Того самого ранку, але трохи пізніше, на вокзалі Пенсільванія-стейшн у Нью-Йорку вони пересіли на поїзд, що вирушав до Атлантік-Сіті. Цей вокзал проектувала фірма Стенфорда Уайта і Чарльза Маккіма. Його камінний фасад з колонами на зразок римських лазень Каракалли займав територію від 31-ої до 33-ої вулиці і від 7-ої до 8-ої авеню. Носії котили Дідусеве крісло-гойдалку. Мати була в білому вбранні. Праля тримала Сарину дитину. Вокзал був такий великий, що голоси людей у залі чекання були схожі на шепіт. Хлопчик задивився на склепіння з хвилястих скляних куполів зеленого кольору і арок, які підтримувались сталевими фермами і сталевими ж колонами, схожими на голки. Світло сіялося крізь дах дрібнесенькими кришталиками пилу. Підійшовши до скупчення поїздів, він поглянув праворуч і ліворуч, і, скільки сягало око, в кожному напрямку побачив локомотиви, які, готуючись до далекої подорожі, нетерпляче чекали ударів дзвона, щоб випустити пару й дати гудок.

32

Тепер про Молодшого Материного Брата. Те, що він зник після свого пристрасного виступу на захист Колхауса, ні в кого не викликало особливої тривоги. В родині звикли до його похмурої вдачі. Час від часу він з'являвся у Батька на заводі, щоб одержати платню. В день від'їзду його не було вдома, і Мати залишила йому на столі у вітальні листа, якого він так і не забрав.

Через кілька днів після нападу на пожежну дільницю Молодший Материн Брат подався до похоронної контори, звідки ховали Сару. В дверях його зустрів господар. «Я б дуже хотів поговорити з паном Колхаусом Уокером,— пояснив Молодший Брат.— Щовечора я чекатиму на нього під аркадою Манхеттен Казино, доки він упевниться, що в зустрічі зі мною немає ніякої небезпеки». Власник контори байдуже вислухав його, нічим не виказавши, як він зрозумів сказане юнаком. І все ж відтоді кожного вечора молодик стояв біля входу до Казино під поглядами чорношкірих відвідувачів, лічачи знічев'я інтервали між трамваями 8-ї авеню Ел, які з гуркотом проносились повз будинок. Погода була тепла, і крізь пишно оздоблені скляні двері театру, які інколи відчинялися після початку концерту, він міг чути синкоповані звуки музики Джіма Юеропа і оплески глядачів. Звичайно, Колхаус покинув роботу в оркестрі і вибрався зі своєї квартири за кілька тижнів до

нападу на пожежну дільницю. Для поліції, яка намагалася напасти на його слід, він нібито не існував взагалі.

На четвертий день чатування до Молодшого Брата підійшов добре вдягнений чорношкірий молодик і попросив кілька центів. Приховавши подив з приводу того, що людина такого пристойного вигляду може просити, він пошукав у кишенях і дістав десятицентову монету. Молодик посміхнувся і висловив здогад, що в тих кишенях можна ще дещо знайти, тож чи не дасть він ще двадцять п'ять центів. Молодший Брат подивився йому в вічі й спостеріг у них оцінюючий погляд людини, уповноваженої приймати рішення.

Наступного вечора він шукав очима того самого негра, але не побачив його. Натомість, коли публіка ввійшла досередини, він помітив, що під аркадою стоїть хтось інший. Цей також молодий і добре вбраний — у костюмі з краваткою й капелюхом на голові. Молодик нараз кудись заквапився, і Молодший Брат подався за ним. Вони йшли вулицями повз шеренги занедбаних будинків, через вимощені бруківкою переїзди, плутаючи вузькими провулками. Нарешті підійшли до дверей, які видніли під сходами й вели у підвал особняка. Двері стояли відчинені. Він ступив досередини, пройшов через невелику кімнату до інших дверей і опинився прямо перед Колхаусом, який сидів за столом, схрестивши руки. У кімнаті більше не було меблів. Кілька молодих негрів, одягнених, елегантно, як і Колхаус, — у добре випрасуваних костюмах з чистими комірцями, краватках з булавками — стояли, ніби варта, обабіч нього. Молодший Брат упізнав обох — того, за яким ішов сьогодні, й того, що попросив у нього монетку напередодні. Двері за ним зачинилися. «Що тебе привело сюди?» — спитав Колхаус. Молодший Брат чекав на це запитання й підготував палку промову про справедливість, цивілізацію і право кожної людини на гідне життя. З усього цього він не міг згадати ні слова, а тому сказав: «Я вмію робити бомби. Знаю підривну справу».

Так Молодший Брат розпочав свою діяльність революціонера. Якийсь час родина нічого про це не знала. Єдиним вагомим доказом його зв'язку з негром було зникнення зі складу Батькового заводу кількох барилець пороху і пакетів сухих хімікатів. Про крадіжку негайно повідомили поліцію, але там про це відразу забули, зайняті розслідуванням справи Колхауса. За кілька днів Молодший Брат переправив вибухівку до підвальної квартири в Гарлемі. Потім виготовив на роботі три потужні пакетні бомби. Поголив голову й світлі вуса. Вимазав паленим корком обличчя й руки, навів надмірно товсті губи, насунув котелок і навчився обертати очима. Висловивши у такий спосіб щирість своїх намірів перед юними послідовниками Колхауса, він пішов з ними на операцію і власноручно кинув бомби в пожежну дільницю № 2, остаточно довівши всім, а також і собі, свою відданість справі.

Про цю історію ми дізналися з розповіді, писаної рукою самого Молодшого Брата. Він вів щоденник від того дня, коли вперше опинився у Гарлемі, до дня своєї смерті в Мексіці, яка сталася трохи більше ніж через рік. Колхаус Уокер, так би мовити, мілітаризував свій траур. Його туга за Сарою і тим життям, якого їм не судилося прожити, загартовувалася в акціях помсти, достоту як у стародавніх воїнів. У Молодшого Брата склалося враження, ніби очі Колхауса з характерним для них виразом непохитного прагнення, спроможні бачити наскрізь. Молоді люди були віддані йому безмежно, можливо, то-

му, що він цього від них не вимагав. Жоден з них не був найманцем. Крім Молодшого Брата, їх налічувалось п'ятеро: найстаршому було за двадцять, наймолодшому не сповнилось вісімнадцяти. Їхня повага до Колхауса межувала з обожнюванням. Вони жили гуртом у підвалі особняка, працювали клерками й посильними, заробляючи таким чином собі на життя. Перш ніж назавжди залишити Нью-Рошель, Молодший Брат зробив у спільну касу кілька щедрих внесків за рахунок платні, одержаної ним на фабриці прапорів і піротехнічних матеріалів. Бухгалтерія спільної каси була скрупульозна. На обліку був кожний цент. Вони вдягалися на манір Колхауса, костюм і старанно вичищений котелок були чимось на зразок уніформи. Вони виходили зі своєї квартири, як солдати, що мають виконати бойове завдання.

Вночі просиджували годинами, обговорюючи своє становище й до чого воно може привести. Вивчали реакцію преси на свої дії.

Колхаус Уокер ніколи не був з ними суворим, ані владним. Поводився з однодумцями чемно і тільки запитував, коли, на їхню думку, треба було щось зробити. Його поведінка зумовлювалася постійним почуттям скорботи. Його стримуваний силою волі гнів діяв на них, як магнітна сила. Він не хотів чути ніякої музики в підвалі. Жодного музичного інструменту. Вони скорялись усім його вимогам. Принесли кілька ліжок і влаштували щось на зразок казарми. Готували їжу й прибирали по черзі. Перейнялися вірою в те, що мають померти ефектно. Ця віра породила в них драматичне, екзальтоване почуття самосвідомості. Молодший Брат повністю злився з їхньою спілкою. Став одним із них. Щодня прокидався з почуттям урочистої радості.

Під час обох нападів Колхаус користувався автомобілями, які молоді люди викрадали для нього в Манхеттені. Автомобілі повертались без пошкоджень до своїх гаражів, і якщо про випадки зникнення повідомляли нью-йоркську поліцію, то нікому там не спадало на думку пов'язувати це з подіями у Вестчестері. Коли після нападу на міську пожежну дільницю фотографія Колхауса з'явилася на шпальтах усіх газет країни, він попросив одного з молодиків поголити йому голову і вуса. Зміна була неймовірна. Поголена голова вражала своєю масивністю. Молодший Брат подумав, що, навіть беручи до уваги природні міркування щодо безпеки Колхауса, цей акт все-таки був схожий на ритуальну підготовку до вирішальної битви. Через день-два хтось приніс газети з фотографією машини «Модель Т», піднятої з дна ставка. По цьому реальному доказові власної сили вони відчули себе мало не святими. А коли до них дійшла звістка про втечу Віллі Конкліна, їхньому тріумфу не було меж. «Якби Колхаус все-таки знайшов Конкліна, — зауважив хтось, — тепер з Віллі був би вже мрець. Ми втратили нагоду».— «Дарма, брате,— заперечив інший,— для нас навіть краще, що він живий і щохвилини думає про Колхауса. Треба і в цьому місті утнути таке, щоб ніхто відтепер не зважувався зачепити чорношкірого з остраху, що то один із хлопців Колхауса».

33

Літо того року було чудове! Щоранку Мати розчиняла скляні двері своєї кімнати з білими завісками і спостерігала, як над морем сходить сонце. Прилітали чайки, майже торкаючись крилами хвиль, і з бундючним виглядом походжали по берегу. Сонце на сході викреслювало тіні на піску, і на той час, коли в сусідній кімнаті прокидався

Батько, небо було вже яскраво-голубе, пляж білий, а на лінії прибою з'являлися перші купальники, обережно пробуючи ногою воду.

Снідали в готелі за столами, накритими білими накрохмаленими скатерками. Посуд був з важкого готельного срібла. Замовляли кожному по половині грейпфрута й по яйцю-пашот, а також грінки, смажену рибу, шинку, сосиски, варення, яке кожний набирав собі маленькою ложечкою, каву і чай. Час від часу бриз з океану підіймав віконні завіски, і його солоні подуви розгулювали під високою гофрованою стелею. Хлопчикові не сиділося за столом. По кількох перших днях вони дозволили йому вставати раніше і, ще сидячи за столом, спостерігали, як він мчав униз широкими сходами веранди, тримаючи в руках черевики. З декотрими гостями вони віталися. Зав'язувалися розмови про те, як хто виглядає, як хто вдягається тощо. Ніхто нікуди не поспішав. Мати придбала в крамниці чудовий літній ансамбль: біле з жовтим, і вдень ходила без капелюшка, захищаючись від сонця парасолькою.

Опівдні, коли повітря ставало непорушним, а спека нестерпною, вони купалися. Материн купальний костюм був досить скромний, проте і в ньому вона кілька днів почувала себе ніяково. Купальник, звичайно, був чорний і складався із спіднички, задовжених — нижче колін — панталонів і мілких купальних тапочок. Оголеними лишалися тільки її литки і шия майже до ліфа. Вона наполягала, щоб вони відходили від найближчих купальників на кілька сотень ярдів. Від сонця на пляжі їх рятувала велика парасоля з торочкою і назвою готелю, виписаною вгорі оранжовою фарбою. Негритянка сиділа за кілька ярдів від них у солом'яному кріслі. Хлопчик і чорношкіре маля спостерігали за маленькими крабами, які спритно заривалися у мокрий пісок, лишаючи по собі слід з бульбашок. На Батькові був суцільний купальний костюм, без рукавів, у синьо-білу горизонтальну смугу, який надавав його стегнам циліндричної форми. Коли він виходив з води, Матері було неприємно дивитися на обриси його статевих органів. Батько запливав далеко, аж за хвилерізи, подовгу гойдався, лежачи на спині, подібний до кита, радо пірнав у хвилі, сміявся: його волосся прилипало до голови, з бороди стікала вода, купальний костюм нескромно облипав тіло. Часом вона відчувала напади неприязні, які швидко минали, тож і не могла навіть розпізнати їх по-справжньому. Скупавшись, усі йшли відпочивати. Мати з полегкістю знімала купальник, ледь намочений за кілька секунд перебування в пінястих хвилях прибою, і витирала губкою сіль зі шкіри. А шкіру вона мала таку білу, що пляжитися їй було небезпечно. Проте, освіжена купанням, припудрена, в просторому легкому халаті, Мати відчувала, як сонце виповнює всю її, розливаючись по тілу, запалюючи кров мільйонами діамантових спалахів так само, як день запалює море. Невдовзі Батько обрав години після купання для амурних справ. Вона мовчки обурювалася його настирливістю, проте не так, як раніше, а вже з деяким розумінням. Вона багато думала про свого чоловіка. Події, які сталися після Батькового повернення з Арктики, його ставлення до них, похитнули її віру в нього. Суперечка між ним і її Молодшим Братом не йшла з голови. Проте траплялися хвилини, а інколи й цілі дні, коли вона кохала його, як і раніше, відчуваючи необхідність їхнього шлюбу, його сталий і незмінний характер, його священність. Раніше вона підсвідомо мріяла про інше майбутнє для них, начебто теперішнє життя було

тільки підготовчим періодом, після чого фабрикант, який виробляє прапори і фейєрверки, і його дружина піднімуться вище свого й так респектабельного життя і вступлять у сферу обранців. Вона не знала, яка та сфера, бо ніколи там не бувала. Але тепер вже не сподівалася ні на що інше. За відсутності чоловіка, коли їй доводилося втручатися у справи бізнесу, незбагненний чар життя розвіювався, і вона бачила, яке ж бо воно нудне та прозаїчне. Не тішачи себе ілюзіями щодо вічності своєї вроди й привабливості, зрозуміла, що минув той час, коли Батько демонстрував безмежні можливості кохання, тепер він старішав, ставав нудним і чимдалі дурнішим,— можливо, через оті свої подорожі й роботу,— все більше виявляв властиві йому вади й неспроможність їх подолати.

Проте в Атлантік-Сіті вона почувалася щасливою. Тут Сарина дитина була у безпеці. Вперше з часу смерті Сари вона згадувала про неї без сліз. Їй дуже подобалося бути на людях: сидіти в їдальні готелю за обідом чи вечорами на веранді, прогулюватись по дощаному настилу на пляжі до павільйонів, пірсів і крамниць. Інколи вони брали напрокат крісло на колесах, сідали в нього поруч, і їх повільно возив по узбережжю готельний слуга. Вони лінькувато вивчали тих, хто сидів у кріслах, що рухалися їм назустріч, або ненав'язливо поглядали на інших відпочивальників, що траплялися на їхньому шляху. Батько час від часу підносив руку до свого бриля. Крісла були плетені, накриті парусиновим верхом з торочками і нагадували Матері легкі двомісні екіпажі часів її дитинства. Двоє бокових коліс були великі, як у триколісного велосипеда; маленьке коліщатко спереду було на поворотному шарнірі й інколи скреготіло. Її синові ті крісла були дуже до вподоби. Їх можна було взяти напрокат і без слуги, і це подобалося йому найбільше. Тоді він сам котив крісло, в якому сиділи Мати й Батько, котив, куди хотів, то повільно, то швидко, і не чекаючи їхніх вказівок. Величезні готелі—один біля одного височіли над настилом для гуляння. Тенти біля готелів лопотіли на морському вітрі, на бездоганно пофарбованих верандах стояли крісла-гойдалки і білі плетені канапи. Морські вимпели майоріли на куполах, і уночі їх підсвічували прожектори, встановлені по краях даху.

Якось увечері родина спинилася біля одного з павільйонів, де негритянський духовий оркестр завзято виконував рег,— який саме, Мати не знала, але пам'ятала, що його грав колись у них удома Колхаус Уокер. За ці багато днів вона не забула трагедії, а тільки трохи відпочила від неї: у цьому курортному містечку на березі моря болючі думки, якщо і з'являлися, то відразу ніби вивітрювалися панівним у цих місцях бризом. Нараз її захопила в полон ця музика, яка пов'язувалася в неї також з Молодшим Братом. І раптом любов до брата, хвиля палкого захоплення ним накотилася на неї. Вона зрозуміла, що немає виправдання її байдужному ставленню до нього. Його обличчя — худорляве й сумне, з виразом докору й відрази, що виказували запальну вдачу, яскраво постало в неї перед очима. Саме так він дивився на неї тоді, за обіднім столом, коли Батько чистив пістолет. Їй стало не по собі, аж у голові злегка запаморочилося і, вдивляючись у залитий світлом павільйон, де сиділи заповзятливі музики в червоних і синіх уніформах з блискучими трубами, кларнетами й саксофонами, вона ніби бачила під кожним акуратним форменим кашкетом поважне обличчя Колхауса.

Після того вечора радість, яку відчувала Мати на узбережжі, тро-

ки пригасла. Кожен новий день вимагав від неї додаткової зосередженості. Їй доводилося напружуватися, щоб зробити його безхмарним. Вона була ніжна до сина, чоловіка і свого хворого батька. Лагідно ставилася до служниці-негритянки, та найніжніше — до чудового Саринного хлопчика, який почувався тут прекрасно і, здавалося, ріс на очах. Несподівано почала звертати увагу на залицяння з боку інших мешканців готелю. Тут жило кілька поважних європейців. Один із них — військовий аташе німецького посольства, який носив монокль, вітався до неї зі стриманою галантністю. Він був високий на зріст, мав коротку стрижку, що її так полюбляють німці, і з'являвся на обід у військовій формі білого кольору з чорною краваткою-метеликом. Він влаштовував справжню виставу, замовляючи вина, а потім відмовляючись від них. У його компанії не було жінок, тільки троє чи четверо чоловіків, простіших з виду, і очевидно, нижчих за званням. Батько сказав, що це капітан фон Паппен і що він інженер. Капітан щодня прогулювався по пляжу, розмовляючи зі своїми колегами, час від часу він розгортав карту, показуючи кудись у море. Там, як правило, на ту мить обов'язково виднів який-небудь корабель, що повільно плив уздовж обрію. «Це схоже на якусь інженерну розвідку,— зауважив Батько, лежачи на піску, обличчям до сонця.— Не маю гадки, чим це узбережжя Південного Джерсі могло зацікавити німців» Батько не помічав двозначних поглядів німця у бік своєї дружини. Матір це забавляло. Одного недбалого погляду, кинутого на офіцера, їй було досить, щоб зрозуміти: у того чисто хтиві наміри. І вирішила не помічати його.

Була там ще пара літніх французів, з котрими вона навчилася обмінюватися жартами; Мати сміялася, згадуючи французьку мову, яку вивчала в школі, а вони великодушно робили компліменти з приводу її вимови. На сонці подружжя з'являлося не інакше, як закутане в ллянні укривала й марлю, прикривши голови панамами. А про всяк випадок прихоплювали з собою ще й парасольки. Чоловік був менший від своєї дружини і доволі огрядний, руді плями на обличчі, окуляри з товстими скельцями робили його негарним з виду. В руках у нього завжди був сачок на метеликів і скляна баночка з затичкою, а в неї — кошик для прогулянок, такий важкий, що перекривлював її поставу. Щоранку вони ніби через силу брели по дюнах і зникали в імлі далечини, де не було ні готелів, ні тротуарів, а тільки чайки, кулики й стебельця трави, на яких тремтіли барвисті крильця — предмет його незгасної пристрасті. Француз був професор-пенсіонер із Ліона.

Мати спробувала зацікавити Дідуся цією подружньою парою науковців. Старий про них і слухати не хотів, бо був до решти поглинутий тривогою з приводу свого здоров'я і світські розмови його дратували. Він відхиляв усі розваги, які йому пропонували, крім однієї — щоденної прогулянки по пляжу в кріслі, коли він міг сидіти і (водночас) пересуватися, не показуючи себе немічним. На колінах він тримав ціпочок, і, якщо потік пішоходів рухався не дуже швидко, то піднімав його й тицяв ним у чоловіків і жінок, які обурено оберталися й витріщалися на нього, а він проїжджав собі мимо.

Крім європейців, там, звичайно, відпочивали й свої: нью-йоркський біржевий маклер-велетень з дружиною-велеткою і трьома дітьми-велетнями, які за обідом не мовили й слова; кілька сімей з Філадельфії, яких легко було впізнати за їх гугнявою вимовою. Мати помітила: люди, котрі її цікавили, були неодмінно іноземці. Їх налічувалось не так багато, проте вони видавалися життєрадіснішими, ніж земляки. Найча-

рівнішим з усіх був маленький меткий чоловічок, одягнений у галіфе, білу шовкову сорочку, розстебнуту на шиї, та білий полотняний картуз із гудзиком. То була запальна, збуджена людина, його очі, мов у дитини, снували туди-сюди, ніби боячись що-небудь пропустити. На шиї в нього висів скляний прямокутничок у металевій рамці, який він часто підносив до обличчя, ніби хотів закарбувати у пам'яті все, що привертало його увагу. Одного похмурого ранку цей прямокутничок зупинився на Матері, яка була саме на веранді готелю. Спійманий на гарячому, він підійшов і, назвавшися бароном Ашкеназі, з відчутним іноземним акцентом почав просити вибачення. Пояснив, що займається кінематографом і скляний прямокутничок — його інструмент, з яким він не спроможний розлучатися навіть на відпочинку. Він сором'язливо всміхався, і Мати була зачарована. У нього було блискуче волосся й тендітні маленькі руки. Наступного разу вона побачила його на пляжі; він грався з дівчинкою, бігав понад морем, хапав щось на піску і раз по раз підносив до очей скляний прямокутничок. Проти сонця видно було лиш його силует. Але Мати впізнала його по енергійних рухах і посміхнулася.

Барон Ашкеназі був перший гість, якого Батько й Мати запросили до свого столу. Він прийшов з вродливою дівчинкою, яку представив як свою доньку. Вона була напрочуд гарна і майже Хлопчикова однолітка. Мати висловила подумки сподівання, що вони заприятелюють. Звичайно, спершу діти сиділи за столом мовчки й навіть не дивилися одне на одного. Вона була дивовижне створіння: з темними очима, густим, чорним, як у батька, волоссям і середземноморським кольором обличчя. Батько не зводив зі своєї доньки очей. За обідом вона не мовила й слова, ба навіть не всміхнулася. Все стало зрозумілим, коли барон, притишивши голос і взявши дівчинку за руку, пояснив, що її мати померла кілька років тому, хоча й не сказав від чого. Більше він, мовляв, не одружувався. Через хвилину до нього повернулося його кипуче завзяття. Він без упину торохтів з європейським акцентом, інколи неправильно вживаючи слова і, розуміючи це, сам сміявся. Життя збуджувало його у всіх своїх виявах. Він зупиняв свою увагу на всьому, що його вражало, і полюбляв розповідати про це іншим: скажімо, про смак вина або про те, як полум'я свічки відбивається у кришталевій люстрі. Його щире захоплення життям було заразливе, невдовзі усмішка вже не сходила з облич Матері й Батька. Вони забули про себе. Було надзвичайно приємно бачити світ таким, яким бачив його барон,— щомиті живим. Він завжди тримав свій скляний прямокутник напоготові, беручи в рамку то Матір і Батька, то обох дітей, то офіціанта, який прямував до столу, то піаніста й скрипаля в протилежному кінці їдальні, які грали для постійних відвідувачів на невеликому заставленому пальмовими діжками помості. «У кіно,— сказав він,— ми бачимо тільки те, що існує насправді. Життя оживляє темний екран, мов промінь, що виходить із темних глибин людського розуму. Це великий бізнес. Люди хочуть знати, що з ними відбувається. І от за кілька центів кожен зможе побачити, як люди рухаються, бігають, мчать на автомобілях, зчиняють бійки і, вибачайте, обіймаються. Сьогодні це дуже важливо для країни, де кожний такий молодий. Це треба зрозуміти.— Барон підняв свій келих. Подивився на вино й покуштував. — Ви, звичайно, бачили фільм «Його перша помилка». Не бачили? А «Дочка не винна»? Теж ні? — Він засміявся. — Не бентежтеся. Це мої перші роботи. По одній частині. Я зробив ці фільми, маючи всього п'ятсот доларів у

кишені, і від кожного дістав по десять тисяч прибутку. Так,— скінчив він, сміючись — це правда!» Батько кашлянув і почервонів, коли було названо ці суми. «Кінематограф тепер переживає бум, і кожен може заробити гроші,— сказав барон.— Я заснував компанію і уклав угоду з біржею Пате на виробництво фільму з п'ятнадцяти частин! Кожна серія показуватиметься протягом тижня — всього п'ятнадцять тижнів,— і глядачі приходитимуть щотижня, щоб побачити, що станеться далі». З пустотливим виглядом він дістав з кишені блискучу монетку й підкинув її щиглем у повітря. Монетка злетіла майже під стелю. Всі звели очі вгору. Барон спіймав її в повітрі і гучно ляснув долонею об стіл. Срібло підскочило. Вода захиталась у келихах. Він підняв руку, показуючи новеньку монетку, вартістю п'ять центів, так званий «буффало-нікль». Батько не збагнув, нащо він це робить. «Як, ви думаєте, я назвав свою фірму? — спитав барон і захоплено відповів: — «Буффало Нікль Фотоплей, Інкорпорейтед»!»

Поки барон говорив, Мати подивилася через стіл на двох дітей, що сиділи поруч. Думка поглянути крізь рамку на те, що звичайно бачать очі, заінтригувала її. Вона уявила собі, ніби вже дивиться на них крізь цю безглузду рамку. Волосся сина було зачесане назад заради такої нагоди, на ньому був хлоп'ячий костюм з великим білим комірцем і краватка. Його голубі очі з жовтими й зеленими цятками дивилися на неї. Єдине, чого бракувало вродливій дівчинці, яка сиділа поряд з ним у білому мереживі й атласній сукні,— це вуалі. Вона саме підвела очі, подивилась у відповідь на Матір з відвертістю, що межувала з викликом. Мати уявила їх нареченими з класичної дитячої казки про весілля Хлопчика-Мізинчика.

34

Так зустрілися ці дві родини. Щоранку сонце заливало своїм промінням море, і діти розшукували одне одного в просторих коридорах готелю. Коли вони вибігали на подвір'я, морське повітря забивало їм легені, а пісок холодив ноги. Тенти й парасолі лопотіли на вітрі.

Щоранку Тате працював над сценарієм свого п'ятнадцятисерійного фільму-вистави, диктуючи свої думки стенографістові й вичитуючи віддруковані аркуші вчорашньої роботи. Залишаючись на самоті, він часто думав про свою сміливість. Інколи він переживав напади страху. Тоді, сидячи наодинці в кімнаті, палив цигарки без мундштука — зломлений і розбитий, як колишній Тате. Проте нове життя не давало йому спокою. Його єство саме вирвалося назовні і обернуло нещасливця на балакучого, завзятого чоловіка, сповненого надій на майбутнє. Він знав, що заслужив своє щастя, оскільки вибудував його власноручно, без будь-чиєї допомоги. Сам написав десятки кінокнижечок для компанії Франклін Новелті. Сам винайшов чарівний ліхтар — апарат, у якому на барабані оберталися паперові смужки з силуетами. Дерев'яний човник рухався туди й сюди перед лампою розжарення, як у ткацькому верстаті. Апарат сподобався, і власники Франклін Новелті запропонували Тате частку прибутків. Тим часом він дізнався, що інші, роблячи мультиплікаційні малюнки, користуються целулоїдною плівкою. Так почалося його знайомство з кінематографом. Тут нічого не треба було малювати. Він продав свою частку й узявся за бізнес. Тоді будь-хто з достатнім капіталом міг розпочати діло. Створювалися кінокомпанії, які намагалися монополізувати збут, скуповували патен-

ти на технологічні процеси, на прикладі підтверджуючи анархічну пишноту і блиск нової індустрії.

У той час в Америці можна було зустріти багато титулованих емігрантів з Європи, переважно зубожілих, які приїхали сюди, щоб одружити свої титули з доньками нуворишів. Отож Тате вигадав собі титул барона, і йому стало легше жити в християнському світі. Він пофарбував волосся й бороду в їх попередній чорний колір. Став зовсім новою людиною. Його дитина одягалася вишукано, як принцеса. Він хотів викорчувати, вигнати з її пам'яті сморід переповнених квартир і брудні іммігрантські квартали. Скільки житиме, він куплятиме їй світло й сонце, і чистий вітер океану. Вона гралася на пляжі з добре вихованим миловидним хлопчиком. Лежала між м'якими простирадлами в кімнаті, що дивилась вікнами у безмежне небо.

Щоранку двоє друзів ішли на безлюдні простори пляжів, де дюни й трава ховали від їхнього зору готель. Там вони копали тунелі й протоки для морської води, зводили мури, бастіони й багатоповерхові будівлі. Будували міста з річками й каналами. Сонце високо піднімалося над їхніми зігнутими спинами, поки вони черпали мокрий пісок. Опівдні вони охолоджувались у хвилях прибою й бігли назад до готелю. Пополудні бавилися біля пляжних парасольок, збираючи дерев'яні палички й черепашки, неквапно гуляли з чорношкірим малям, що чалапало за ними по воді під час відпливу. Пізніше батьки йшли відпочивати до готелю й залишали їх самих. Коли перші голубі тіні лягали на пісок, вони рушали вздовж лінії припливу за дюни, де грали в найцікавішу для них гру — поховання. Спочатку руками він викопував заглиблення для її тіла у вологому піску. Вона лягала туди на спину. Він ставав у ногах і, не кваплячись, обкладав її всю піском: ступні, руки, ноги, живіт, маленькі груди, плечі й руки. Мокрим піском надмірно підкреслено виліплював її форми. Її коліна ставали округлими, стегна — як дюни, на грудях виростали великі горбки. Поки він старався, вона не зводила з нього своїх чорних очей. Хлопець ніжно підводив їй голову, нагортаючи під неї піщану подушку. Потім обережно опускав її голову. Формував піщані складки, що тяглися, мов коси, від її чола до плечей.

Щойно скульптуру було закінчено, вона починала її руйнувати, обережно ворушачи пальцями й соваючи ногами. Пісок звільна обсипався. Вона піднімала одне коліно, потім друге, рвучко підхоплювалася на ноги й бігла до води, щоб змити піщану кірку зі спини й ніг. Хлопець біг слідом за нею. Вони купалися в морі, тримаючись за руки, присідаючи навпочіпки, і хвилі прибою перекочувалися через них. Потім поверталися на пляж, і наставала черга ховати його. Вона робила таку саму заглибину для його тіла. Обкладала піском ступні й ноги. Невеличкий виступ у його купальному костюмі засипала кількома жменями піску. Збільшувала його вузьку грудну клітку, розширяла плечі й прикрашала голову піщаними складками, що їх він придумав для неї. Коли роботу було завершено, він руйнував свою оболонку, обережно розламуючи все, як шкаралупу, вивільняючись із неї, і потім біг до води.

Вечорами батьки брали їх із собою на набережну подивитися розважальні програми. Вони слухали музичні концерти, дивилися гастрольні вистави. Над театром пливли хмари. Якось вони побачили виставу «Навколо світу за 80 днів». Іншим разом — «Д-р Джекіл та м-р Хайд». Але справжню насолоду вони діставали біля атракціонів —

гральних автоматів, виставки потвор, Tableaux vivants [1], до яких дорослі ставилися з відразою. Вони зуміли перехитрувати батьків. Після кількох таких прогулянок, коли вони вже нікому не здавалися чимось незвичайним, діти переконали дорослих, що можуть ходити туди й самі. Отож, отримавши від батьків п'ятдесят центів, вони самі побігли по набережній до містечка розваг. Ось зупинилися перед скляним ящиком механічної ворожки. Вкинули один цент. Фігура в чалмі з блискучими зубами, що клацали, покрутила голову праворуч і ліворуч, рвучко підняла руки — вискочив квиток, і фігура завмерла з застиглою посмішкою. «Я великий Він-Вона», — було написано на квитку. Потім вкинули гроші у гральну машину, де за допомогою зубчатих коліс можна було керувати сталевою клешнею, щоб опустити її в тому місці, де лежав потрібний їм виграш, захопити його й скинути у жолоб. У такий спосіб вони виграли намисто з черепашок, невеличке дзеркальце з полірованого металу, мініатюрного скляного котика. Потім вони розглядали потвор. Ходили, затамувавши подих, між виставочними стендами з Бородатою Жінкою, Сіамськими Близнятами, Дикуном з Борнео, Кардіфським Велетом, Людинсю-Алігатором і Шістсотфунтовою Жінкою. Це чудовисько заворушилося на стільці і затрепетало, коли діти проходили мимо. Охоплена нестримним почуттям, вона підвелася на свої маленькі ноги й посунула на них горою. Її величезне тіло коливалося в різні боки, коли вона випростовувала руки, перейнята якимись почуваннями. Вони пройшли далі. За кожним парканом на них дивилися пильні, цілком нормальні очі нещасних створінь. У Велета вони купили каблучку, яку могли надіти на зап'ястя, у Сіамських Близнят — фото з автографом. Обдивившись усе, побігли назад.

Їхнє бажання бути разом посилювалося день у день, і це тішило дорослих. Діти не розлучалися, аж доки наступав час іти спати, і не суперечили, коли їм про це говорили, відразу бігли до своїх окремих кімнат, навіть не оглядаючись. Спали міцно. А вранці знов шукали одне одного. Вона не здавалася йому вродливою. Він не здавався їй гарненьким. Вони ставилися одне до одного із зворушливою ніжністю, яка виявлялася, передусім, у їхній збудженості, що поширювалася мов електричний струм, мов світло, дарма, що їхнє спілкування було ніби байдужне і буденне. Їх зв'язувало між собою повне взаєморозуміння, яке, проте, не могло бути настільки ясним і чітким, щоб містити в собі захоплення красою іншого. І все ж вони були прекрасні: він — білявий, велично замислений, вона — дрібніша, гнучкіша, з вогниками у бездонних чорних очах і майже військовою виправкою. Коли вони бігли, коси з її високого чола спадали назад. У неї були ноги з маленькими ступнями і засмаглі руки з маленькими кистями. Вона залишала на піску сліди, схожі на сліди того, хто звик бігати вулицями, підніматися темними сходами; вона бігла, наче втікаючи від жаху убогих провулків і страшного гуркоту сміттєвих урн. Свої природні потреби вона звикла справляти в дворових дерев'яних нужниках. Хвости пацюків лоскотали їй щиколотки. Вона вміла шити на машинці, бачила, як спаровуються собаки, як повії водять клієнтів у під'їзди, як п'яниці мочаться під колеса ручного візка. А він ніколи не ходив з голодним шлунком, ніколи не замерзав уночі. Отож він біг обмірковано. Біг по щось. Позбавлений почуття страху, він не знав, що в світі є люди, які цікавляться страхом ще менше, ніж він. Хлопчик бачив речі наскрізь, помічав

[1] Живі малюнки *(франц.)*.

кольори, які випромінювали люди, ніколи не дивувався випадковому збігові обставин. У його очах завжди крутилася синьо-зелена планета Земля.

Одного разу, коли вони бавилися вдвох, сонце потьмяніло і з моря повіяв вітер. Відчувши спинами холод, обоє підвелися на ноги й побачили важкі чорні хмари, які насувалися з океану. Вони побігли назад до готелю. Уперіщив дощ. Краплі важко падали на пісок, вибиваючи в ньому ямки. Дощ стікав патьоками з їхніх солоних плечей, вимочив їм волосся. Сховавшись під дощаним настилом за півмилі від готелю, вони сиділи там на холодному піску і слухали, як дощ тарабанить по дошках, між якими проступають важкі краплі. Під настилом був справжній смітник: бите скло, гнилі риб'ячі голови і плавці, клешні крабів, іржаві цвяхи, тріски, затвердлі морські зірки, нафтові плями на піску, ганчірки з засохлою кров'ю. Вдарила гроза, і небо запалало зеленим світлом. Блискавки з тріском пронизували небо. Шторм збиткувався над океаном, боров його, шмагав, душив. Хвилі безладно здіймалися над розбурханою поверхнею, але не розбивалися й не накочувалися на пляж. Неприродне світло ставало щораз сліпучіше, небо зробилось жовтим. Гримів грім, ніби який небесний прибій, вітер гнав дощ уздовж берега, забивав краплі в пісок, заносив під настил. А пляжем, крізь вітер, дощ і золотаве світло, продиралися дві постаті з похиленими головами і піднятими до очей долонями. Вони повертались спинами до вітру і нишпорили очима по пляжу, гукали, приставляючи руки до рота. Їх не було чути. Це були Мати й Тате. Вони наближалися, йшли, спотикаючись на мокрому піску. Вони підставляли вітрові спину, і вітер притискав їхню одежу до спин. Повертались до нього обличчям, і він притискав їхню одежу до грудей і ніг. Вони відійшли від берега і попрямували до настилу. Чорне волосся Тате, злипле на лобі, виблискувало від яскравих крапель. Розкуйовджене волосся Матері мокрими пасмами спадало на обличчя і плечі. Вони гукали. Гукали. То бігли, то йшли, шукаючи дітей. Вони нетямилися від страху. І діти вискочили на дощ. Коли Мати побачила їх, то впала навколішки. Через секунду всі четверо міцно обіймали одне одного, докоряючи й сміючись. Мати сміялася й плакала водночас, і дощ стікав по її обличчю. «Де ви були? — питала вона. — Де ви були? Чи ви не чули, як ми кликали?» Тате підняв доньку й тримав її на руках. «Gottzudanken» [1],— сказав барон. Вони пішли назад по пляжу під цим дощем і світлом — щасливі, до рубця мокрі. Тате не стримався й задивився, як біле плаття і спідня білизна Матері прилипли до неї, окресливши всі опуклості її тіла. Скуйовджені коси, що спадали на плечі і обплутували шию, робили її зовсім молодою. Спідниці поприлипали до ніг, і щоразу, коли вона нагиналася, щоб дати їм лад, вітер задирав їх їй на спину. Коли вони, побачивши, що дітей немає, побігли на пляж, вона зняла черевики в кінці дощаного настилу і взяла його під руку. Тепер вона йшла, обіймаючи руками дітей. Він упізнав у її мокрих формах розкішну жінку з картини Уїнслоу Хомера, жінку, врятовану з моря за допомогою буксирного канату. Хто не відважиться на ризик задля такої жінки? Вона показала на обрій: над океаном з'явилося розводдя синього неба. Раптом Тате вибіг уперед і зробив у повітрі сальто. Потім «колесо». Потім став на руки і пройшовся догори ногами. Діти сміялися.

[1] Слава богу *(нім.)*.

Батько проспав цю подію. Останнім часом він погано засинав уночі, тому спав і вдень. Йому вже все набридло. В одній газеті він прочитав про чимдалі голосніші заяви в Конгресі на користь державного прибуткового податку. Це було перше передчуття того, що літо скінчилося. Він зателефонував своєму менеджерові на завод у Нью-Рошелі. Вдома усе було гаразд. Про чорношкірого вбивцю нічого не було чути. Прибутки йшли вгору, про що він, власне, знав із копій замовлень, які йому надсилали щодня. Проте ніщо не могло його заспокоїти. Пляж набрид, купатися в океані йому вже не хотілося. Вечорами, перед сном, він грав у більярд. Інколи прокидався й відчував, що час і події проходять мимо, роблячи його уразливішим, ніж будь-коли. До їхнього нового друга, барона, він ставився як до короткочасної розваги. Мати вважала, що він дуже милий, а Батько не відчував особливої прихильності ні від нього, ні до нього. Він уже спакувався б і поїхав, але його стримувало те, що Мати почувалася тут у безпеці. Вона вірила, що тут можна буде дочекатися, поки трагедія Колхауса скінчиться сама по собі. Він знав, що це ілюзія. На жах власника готелю вона зажадала, щоб негреня сиділо за столом у їдальні з ними разом. Батько дивився на чорношкірого хлопчика з похмурою гідністю. Другого дня після штурму він розгорнув газету і побачив на першій сторінці фотографію Колхауса. Його банда вдерлася у бібліотеку Пірпонта Моргана на 36-й вулиці — уславлене сховище творів мистецтва. Вони забарикадувалися зсередини і зажадали переговорів з властями, погрожуючи в противному разі зруйнувати морганівську скарбницю. Щоб продемонструвати силу своєї зброї, жбурнули на вулицю бомбу. Батько зіжмакав газету в руках. Через годину його покликали до телефону: дзвонили з контори окружного прокурора у Манхеттені. Того ж дня, підбадьорений добрими побажаннями Матері, він сів у поїзд, що вирушав до Нью-Йорка.

35

Навіть для тих, хто від самого початку стежив за справою Колхауса, його стратегія помсти могла видатись доказом його божевілля.

Бо яка нормальна людина додумалася б заради відплати боягузливому і жалюгідному Віллі Конкліну, звичайнісінькому фанатику, кинути виклик Пірпонту Моргану—найвизначнішій постаті свого часу? Вісім забитих, зруйновані будинки, місто в полоні жаху — зухвальство Колхауса не знало меж. Невже несправедливість, якої він зазнав, стала антисвітом, закони й принципи якого можуть протиставлятися цивілізації?

Із щоденника Молодшого Материного Брата ми знаємо, що було задумано захопити в полон самого Моргана в його власному будинку. Колхаус із помічниками міркували так: переховуючись в ірландських кварталах, Конклін став таким же недосяжним, як і сам Колхаус у Гарлемі, тому треба його витягти звідти. Для цього потрібен заложник. Після обговорення, яке тривало дві доби, зупинились на кандидатурі Пірпонта Моргана. На думку Колхауса, він більше за будь-якого губернатора чи мера уособлював владу білих. На карикатурах його звичайно зображали з сигарою і в циліндрі — як втілення влади. На викуп за свого Моргана Нью-Йорк віддав би не одну сотню старших пожежників та цілий парк машин «Модель Т».

Проте Колхаус доручив розвідку помешкання Моргана двом юнакам, які погано знали місто далі 100-ї вулиці, а ще гірше — життя ба-

гатіїв. Розшукавши будинки Моргана — міський особняк і палац з білого мармуру, — вони вирішили, що резиденцією багатія може бути тільки палац. Молодший Брат побачив би помилку відразу. Але він виконував функції зброяра і лежав у кузові критого фургона, навантаженого вибухівкою і боєприпасами. Коли операція почалася, фургон стояв заднім бортом до воріт бібліотеки. Діставши команду вивантажуватися, він підняв брезент і, визирнувши назовні, закричав, що це не той будинок. Проте дороги назад не було. Охорона лежала мертва, лунали свистки поліцейських. Звуки пострілів привернули увагу всієї околиці. Фургон розвантажили, взяли на засув важкі обкуті латунню двері, й кожен зайняв своє місце. Лише після цього Колхаус нашвидкуруч оглянув приміщення. «Нічого не втрачено, — запевнив він спільників. — Ми хотіли чоловіка, і він, вважайте, наш, бо ж у нас його власність».

Але сталося так, що Пірпонта Моргана не було навіть у Нью-Йорку. Два дні тому він відплив на пароплаві «Карманія» до Риму, першої зупинки по дорозі до Єгипту. Колхаус цього теж не знав.

Про те, що сталося, майже відразу було повідомлено помічникам Моргана. Ті надіслали телеграму на «Карманію», прохаючи настанов. З невідомих причин, — можливо, вийшов з ладу радіотелеграф, — вони так і не дізналися, чи дійшла їхня телеграма. Не маючи розпоряджень Моргана, поліція тільки оточила квартал—від 36-ої до 37-ої вулиці й від Медісон-авеню до Парк-авеню. Рух транспорту було припинено, і кінна поліція патрулювала район, тримаючи юрби людей за межами кварталу. Звичайні звуки міста: шум вуличного руху, сигнали автомобілів, усе його життя — були ніби відгороджені тишею, яка стояла довкола. Тисячі людей, які товпилися поблизу, зберігали спокій, як можуть зберігати спокій лише глибоко занепокоєні люди. Коли впала ніч, на будинок спрямували світло прожекторів, що живилися струмом від пересувних генераторів. Гуркіт генераторів віддавався під ногами цікавих, наче наближався землетрус. Поліцейські були скрізь: в автофургонах, верхи на конях і просто на ногах, — проте вони мало чим відрізнялися від тих глядачів, юрми яких вони стримували.

Бомба, що її жбурнув після застережного вигуку Молодший Брат, вибухнула на тротуарі, утворивши на вулиці перед воротями бібліотеки велетенську вирву. На дні вирви, мов мінеральне джерело, забулькала вода з пошкодженого водогону. В усьому кварталі повилітали шибки. Найбільше постраждав від вибуху особняк напроти. Хазяїн його втік, надавши Департаментові поліції дозвіл розташувати на першому поверсі свій штаб. Невдовзі поліцейські побачили, що можуть безпечно користуватися сходами будинку, а також ходити своїм боком 36-ої вулиці, якщо тільки не ступатимуть на дорогу. Будинок наповнився поліцейськими та іншими представниками влади, і в міру того, як ставала яснішою суть події, чиновники один за одним почали перекладати відповідальність на плечі інших, вищих за посадою. Нарешті, в присутності начальників і заступників начальників поліцейських дільниць, інспекторів і комісара поліції Райнлендера Валдо керівництво операцією було передано окружному прокуророві Нью-Йорка, Чарльзові Уїтмену. Цей чоловік здобув бучну славу, порушивши судову справу проти заступника начальника поліцейської дільниці Бейкера і домігшись винесення останньому смертного вироку за відданий чотирьом головорізам наказ убити відомого аферіста на ймення Герман Розенталь. Ця визначна справа зробила Уїтмена реальним претендентом на посаду губернатора штату Нью-Йорк. Ходили навіть чутки про його затвердження кан-

дидатом на пост президента. Уїтмен саме збирався вирушити з дружиною до Ньюпорта, щоб провести там відпустку в сорокакімнатному літньому особняку пані Стювесант Фіш. У світське товариство його нещодавно ввела пані Белмонт. Він цінував свої зв'язки, проте не міг не заїхати на 36-у вулицю, коли йому стало відомо про подію. Як кандидат у президенти він вважав це своїм обов'язком. Йому подобалося, коли його фотографували на місці подій. Тільки-но він приїхав, усі постаралися негайно перекласти на нього відповідальність за операцію. Винятком не схотів бути навіть противник Уїтмена — холеричний мер Уїльям Гейнор. Уїтмен розцінив це як серйозне визнання політичної реальності. Поглянувши на годинник, прокурор вирішив, що у нього є кілька хвилин, щоб дати раду цій справі божевільного ніггера.

Перш за все він наказав принести йому плани бібліотеки з архітектурної фірми Чарльза Маккіма і Стенфорда Уайта. Детально їх вивчивши, звелів послати одного поліцейського в розвідку. Той повинен був піднятися на дах бібліотеки і, заглянувши крізь скляну баню над центральною залою і східною кімнатою, встановити, скільки там засіло ніггерів. Поліцейського відправили через сад, який відділяв бібліотеку від резиденції Моргана. Уїтмен та інші офіційні особи чекали наслідків розвідки в імпровізованому штабі. Та щойно поліцейський ступив у сад, спалахнуло небо й гахнув оглушливий вибух, за яким почувся відчайдушний крик. Уїтмен зблід. «Трикляті! Вони замінували територію», — вигукнув він. Увійшов офіцер. Судячи з усього, поліцейського вбило, — і це була єдина втіха, бо ніхто не зміг би забрати його з саду. Поліцейські чини похмуро дивилися на Уїтмена. Аж тепер він зрозумів, що число членів банди Колхауса не має вирішального значення. Проте він усе-таки зібрав пресу і повідомив, що злочинців — не менше десятка, а може, й цілих двадцять чоловік.

36

Протягом кількох наступних годин окружний прокурор Уїтмен консультувався з кількома радниками. Полковник, командир нью-йоркської міліції на Манхеттені, наполягав на проведенні військової операції. Це так стривожило одного з кураторів бібліотеки Моргана — високого нервового чоловіка в пенсне, який стояв, стиснувши руки на грудях, наче примадонна на сцені Метрополітен, — що він аж затремтів. «А чи знате ви ціну колекції містера Моргана? У нас чотири томи першого видання Шекспіра! Біблія Гутенберга на пергаменті! Сімсот інкунабул і лист Джорджа Вашінгтона на п'яти аркушах». Полковник роздратовано відмахнувся. «Якщо ми не дамо ради цьому сучому синові, якщо ми не заберемося туди й не відкрутимо йому голову, тоді кожний ніггер схоче взяти вас за горло. Що ви тоді будете робити з вашою бібліею?» Уїтмен, походжав туди й сюди. Міський інженер сказав, що якби полагодити водогін, можна було б зробити підкоп і проникнути до бібліотеки через фундамент. «Скільки це забере часу?» — спитав Уїтмен. «Два дні», — відповів інженер. Хтось запропонував застосувати отруйний газ. «Це може дати наслідки, — погодився Уїтмен. — Але треба рахуватися з тим, що всі мешканці Іст-Сайду також перемруть». Він починав дратуватися. Бібліотеку збудовано з щільно припасованих один до одного мармурових блоків. Між ними годі просунути навіть лезо ножа. Все навколо заміновано, і з кожного вікна пильно дивиться пара очей.

Уїтменові вистачило здорового глузду спитати поради в поліцейських, які зібралися в кімнаті. Літній сержант, який прослужив у поліції чимало років, сказав: «Головне, сер, — змусити Колхауса Уокера піти на переговори. Це заспокоїть озброєного маньяка. Треба втягти його в розмову, підтримувати її, і помалу перебрати справу в свої руки». Уїтмен, якого важко звинуватити в браку хоробрості, взяв мегафон, вийшов на вулицю і загукав Колхаусові, що хоче поговорити з ним. Ще й помахав до вікон бібліотеки солом'яним капелюхом. «Якщо є якісь проблеми, — прокричав, — можемо їх вирішити разом». Він повторював свої пропозиції кілька хвилин. Потім на мить відчинилося невеличке віконце обік центрального входу, з нього вилетів циліндричний предмет і впав на вулицю. Уїтмен здригнувся, а люди, що стояли в будинку позад нього, попадали на підлогу. На великий подив вибуху не сталося. Уїтмен відступив до особняка, а через кілька хвилин хтось за допомогою бінокля встановив, що то був срібний келих з кришкою. Поліцейський вискочив на вулицю, підхопив келих і швидко побіг сходами назад до особняка. Пощерблений від удару предмет і справді був срібним келихом, прикрашеним рельєфною сценою полювання. Доглядач подивився на нього і сказав, що келих виготовлений у сімнадцятому столітті і належав Фрідріхові, курфюрсту Саксонії. «Дуже приємно це чути», — мовив Уїтмен. Доглядач підняв кришку й побачив усередині папірець з телефонним номером.

Окружний прокурор сам заходився дзвонити по телефону. Він сів за стіл, тримаючи мікрофон у лівій руці, а навушник, від якого тягся довгий шнур,— у правій. «Хелло, містере Уокер,— сказав він бадьорим голосом, — говорить окружний прокурор Уїтмен». Його вразив спокійний діловий тон чорношкірого. «Мої вимоги лишаються незмінними, — відповів голос у навушнику. — Перше: я хочу, щоб мені повернули автомобіль таким, яким він був, коли мені перегородили шлях. Друге: ви не зможете воскресити моєї Сари, але за її життя я вимагаю життя Конкліна». «Колхаус, — відказав Уїтмен, — ви знаєте, що я як судовий чиновник не можу віддати вам на покарання поза рамками закону людину, чию справу не порушено належним чином. Я б цим перекреслив себе як юриста. Можу тільки пообіцяти вам розслідувати цю справу й подивитися, які закони тут можна застосувати, якщо виникне така необхідність. Проте я нічого не зможу зробити, доки ви не вийдете звідти». У нього було таке враження, ніби Колхаус не почув. «Даю вам двадцять чотири години, — сказав той, — а потім висаджу в повітря цей будинок з усім гамузом». І поклав трубку. «Алло! — гукав Уїтмен. — Алло!» Наказав операторові ще раз з'єднати його з тим номером. Відповіді не було.

Потім Уїтмен надіслав телеграму пані Стювесант Фіш до Ньюпорта. Він сподівався, що вона читала газети. Його очі, як завжди, коли він хвилювався, були вибалушені. Обличчя розчервонілося. Він зняв піджак і розстебнув жилетку. Попросив поліцейського принести віскі. Уїтмен знав, що анархістка, червона Емма Голдман, у Нью-Йорку. Наказав заарештувати й доставити її сюди. Виглянув у вікно особняка. День був хмарний і неприродно темний. Повітря — задушливе, вулиці виблискували після короткочасного дощу. Було ввімкнуте вуличне освітлення. Збудований у грецькому стилі білий мармуровий палац по той бік вулиці виблискував під дощем. Аж тут Уїтмен збагнув, що пошана, яку виявив до нього Райнлендер Валдо і всі інші поліцейські чини, спонукала його встряти в політично небезпечну ситуацію. З одного боку, він мусив

охороняти інтереси Моргана, бо ж підвладні йому комітети заможних протестантів-республіканців субсидували його розслідування зловживань у поліцейському департаменті католиків-демократів. З іншого боку, мусив зберігати власну репутацію непідкупного окружного прокурора, що рішуче розправляється з кримінальними елементами. Саме для цього йому й треба було будь-що скинути з коня цього чорношкірого. Принесли віскі. «Тільки один ковток, щоб заспокоїти нерви»,— сказав він подумки.

Тим часом поліція стукала в двері Емми Голдман на 13-й Вестстріт. Голдман не здивувалася. Вона завжди тримала напоготові валізку зі зміною білизни й книжкою для читання. Від часу вбивства президента Маккінлі її, як правило, звинувачували в підбурюванні, словом чи ділом, до більшості актів насильства, страйків і повстань, що мали місце по всій Америці. У всіх охоронців правопорядку була нав'язлива ідея приплутувати її до кожного злочину. Емма наділа капелюшок, взяла свою валізку і вийшла на вулицю. У машині був молодий поліцейський. «Ви не повірите, — сказала вона йому, — я завжди з нетерпінням чекаю перепочинку у в'язниці. Це єдине місце, де я маю спокій».

Голдман, звичайно, не знала, що один з членів банди Колхауса був той молодий чоловік, що його вона жаліла, як буржуазного коханця підлої повії. У поліцейському штабі на Сентер-стріт, перед письмовим столом сержанта, вона зробила заяву кореспондентам. «Мені шкода пожежників Вестчестера. Я б не хотіла, щоб їх убивали. Але негр змушений був це зробити у відповідь на жорстоке вбивство його нареченої — невинної молодої жінки. Як анархістка я вітаю експропріацію власності Моргана. Містер Морган сам теж дещо привласнив». На це кореспонденти почали вигукувати запитання: «Він ваш прибічник, Еммо?» — «Ви його знаєте?» — «Ви маєте якесь відношення до цієї справи?» Голдман посміхнулася й похитала головою. «Гнобитель — багатство, друзі мої. Багатство — гнобитель. Колхаусові Уокеру не потрібна була Червона Емма, щоб зрозуміти це. З нього досить було його власних страждань».

За годину на вулицях продавали екстренні випуски газет, що розповідали подробиці арешту. Голдман дала інтерв'ю без перешкод. Уїтмен питав себе подумки, чи правильно вчинив, надавши їй змогу говорити. Певну користь від цього кроку він, безсумнівно, одержав. Саме тоді в місті перебував Букер Т. Вашінгтон — президент Інституту загального і професійного навчання у Таскеджі, який приїхав до Нью-Йорка, щоб зібрати трохи коштів. Виступаючи у великому залі Купер-Юніон, він відійшов від підготованого тексту, вказавши на непорядність зауважень Голдман та засудивши дії Колхауса Уокера. Один кореспондент зателефонував Уїтменові, і повідомив його про це. Окружний прокурор негайно зв'язався з великим просвітителем і спитав, чи зміг би той приїхати на місце події і, спираючись на свій моральний авторитет, допомогти розв'язати кризу. «Так», — відповів Букер Т. Вашінгтон. За ним послали поліцейський ескорт, і Вашінгтон, вибачившись перед аудиторією, під схвальні оплески покинув приміщення.

37

У цей час Букер Т. Вашінгтон був найвідоміший негр у країні. Після заснування Інституту в Таскеджі, штат Алабама, він став провід-

ним популяризатором професійного навчання для кольорових. Букер Т. Вашінгтон виступав проти будь-якої негритянської агітації з питань політичної й соціальної рівності. Він написав бестселер про своє життя, — шлях від рабства до самопізнання, — і про свої ідеї, які закликали до поступу негритянського населення за допомогою білих сусідів. Він проповідував дружбу між расами і висловлював надію на майбутнє. Його погляди схвалювали чотири президенти і більшість губернаторів південних штатів. Ендрю Карнегі[1] дав йому кошти на навчання, а Гарвард нагородив почесним званням. Він носив чорний костюм і фетровий капелюх. І ось тепер він стояв посередині 36-ої вулиці — сильний, вродливий чоловік, сповнений гордості своїми здобутками — і гукав Колхауса, щоб той дозволив увійти до бібліотеки. Він нехтував мегафоном, бо був оратором і мав сильний голос. Своєю манерою триматися він підкреслював, що у цих відчайдушних людей не залишається іншої можливості, як виконати його вимоги. «Я йду»,— крикнув він і, обминувши вирву на вулиці, зайшов у ворота. Піднявся сходами з кам'яними левадами обабіч і зупинився в затінку арочної галереї між подвійними іонічними колонами, чекаючи, коли відчиняться двері. Навкруги запала така тиша, що всі ясно почули гудок автомобіля за багато кварталів від них. Через кілька секунд двері прочинилися. Букер Т. Вашінгтон зник усередині. Двері зачинилися. Окружний прокурор Уїтмен витер спітніле чоло й опустився у крісло.

Те, що побачив Букер Вашінгтон, викликало в нього жах: позолочена бібліотека з колекцією картин і рядами рідкісних книг; скульптури і мармурова підлога; стіни, оздоблені дамаським шовком; безцінні флорентійські меблі — все було оплутано дротом і підготовлено до вибуху. Динамітні шашки за допомогою пластира поприліплювано у вестибюлі до мармурових пілястрів з невеликими нішами. Схилившись над мармуровою лавою спиною до кутих латунню дверей, сидів якийсь чоловік. Перед ним стояла скринька з умикачем у вигляді літери Т, який він тримав обома руками. Чоловік сидів нахилившись уперед з таким розрахунком, щоб, падаючи,— якщо куля влучить у нього, — власною вагою натиснути на вмикач. Хлопець повернувся й поглянув через плече на Вашінгтона. Великому просвітителеві аж дух перехопило: то був не негр, а білий з вимазаним у чорне обличчям. Вашінгтон вирішив триматися суворо, застережливо і водночас дипломатично. Від методу переконування доведеться відмовитись. Він зазирнув до Західної кімнати, а потім пройшов через вестибюль до дверей Східної. Сподівався зустріти там десятки чорношкірих, а побачив тільки трьох-чотирьох молодих хлопців, які стояли біля вікон з гвинтівками в руках. Колхаус чекав на нього в добре випрасуваному смугастому костюмі з краваткою й комірцем і пістолетом на поясі. Вашінгтон оглянув його. Вродливе чоло було зморщене, очі палали. Мобілізувавши всю свою силу оратора, він сказав: «Все моє життя я наполегливо працював, покладаючи надію на християнське братерство. Я змушений був переконувати білих, що нас не треба боятися і вбивати, бо ми бажаємо тільки удосконалити себе і мирно приєднатися до них, аби користуватися плодами американської демократії. Кожний негр у в'язниці, кожний негідний блудливий чорношкірий був моїм ворогом, а кожний нещасливий випадок з негром, який помилився, коштував мені частину мого життя. А чого будеш коштува-

---

[1] Карнегі, Ендрю (1835—1919). Американський промисловець і гуманітарій. Надавав велику грошову підтримку бібліотекам, учбовим закладам тощо.

ти мені ти — нерозсудливий, уведений в оману злочинець! Чого це коштуватиме моїм студентам, які працюють, опановуючи професію, щоб за її допомогою забезпечити своє існування й утихомирити критику білих! Тисячі чесних, працьовитих чорношкірих не зможуть виправити лиха, заподіяного такими, як ти. І що найгірше, — ти кваліфікований музикант, як я зрозумів, людина, яка скотилася до цього негідного вчинку із світу музики, де шанують гармонію, а струни арф і небесні сурми надихають на пісню. Потворна людино! Якби ти не знав трагічної долі нашого народу, я б пожалів тебе за цю авантюру. Але ж ти музикант! Я дивлюся навколо і відчуваю запах люті, бунт дикої нерозумної молоді. Чого ти їх навчив! Чи ж несправедливість, заподіяна тобі, чи ж збитки, що ти їх зазнав, зможуть виправдати загибель цих молодих нерозсудливих людей, до якої ти їх привів?»

Кожне слово цієї промови чули всі члени банди. Вони не настільки були перейняті ідеєю, щоб слова Букера Т. Вашінгтона, якого вони знали з дитинства, не викликали у них трепету. Найважливіше для них зараз було почути відповідь Колхауса. «Для мене велика честь зустрітися з вами, сер, — сказав Колхаус. — Я завжди захоплювався вами. — Він подивився на мармурову підлогу. — Справді, я музикант і вже не молода людина. Сподіваюся, саме це допоможе вам краще зрозуміти серйозність моїх намірів. Ми обидва слуги нашого народу, і обидва стоїмо за зрілість нашої істини і за повагу, якої вона вимагає». Вашінгтон був настільки приголомшений цією заявою, що мало не втратив тями. Колхаус допоміг йому пройти з вестибюля до Західної кімнати й посадовив у плюшеве крісло. Оговтавшись, Вашінгтон витер носовичком чоло. Подивився на мармурове облицювання високого, в зріст людини каміна. Глянув угору на розмальовану різьблену стелю, перевезену сюди з палацу кардінала Джільї в місті Лукка. На стінах, задрапірованих червоним шовком, висіли потрети Мартіна Лютера, що належали пензлю Лукаса Кранаха-старшого, і кілька картин, що зображали поклоніння волхвів. Просвітитель заплющив очі й поклав руки на коліна. «О, боже, — промовив він, — укажи шлях моїм людям на Землю Обітовану. Забери їх з-під батога фараона. Зніми кайдани з їхнього розуму й послаб гріховні узи, які зв'язують їх з дияволом». Над каміном висів портрет Пірпонта Моргана в розквіті сил. Вашінгтон уважно глянув на його люте обличчя. Тим часом Колхаус Уокер сів у сусіднє крісло, і вигляд двох добре вдягнених негрів був непідкупний і вичікувальний. «Ходімо зараз зі мною, — промовив Букер Вашінгтон тихим голосом,— я обіцяю, що суд буде швидким, а страта безболісною. Зніми ці диявольські машини, — сказав він, показуючи рукою на динамітні шашки, прилаштовані по кутках різьбленої стелі й на кожній стіні. Візьми мене за руку й ходімо. Задля твого малого сина й цих дітей однієї з нами раси, чий шлях важкий, а подорож довга».

Колхаус сидів у задумі. «Містере Вашінгтон, — озвався врешті він, — я й сам дужче за все хотів би покінчити з цією справою. — Він звів очі і просвітитель побачив сльози хвилювання. — Нехай шеф пожежників відремонтує автомобіль і поставить його перед цим будинком. І ви побачите, як я вийду з піднятими руками, і ніхто більше не почує про зло, заподіяне Колхаусом Уокером, чи ким-небудь з його людей».

Уперше за час, який минув від тієї ночі на Емералд-Айл, Колхаус, змінив свої вимоги, але Вашінгтон його не зрозумів. Він почув тільки відмову на свої благання. Не мовивши більше й слова, він підвівся і

вийшов. Перетнув вулицю, розуміючи, що його втручання не дало наслідків. А Колхаус ще довго міряв кроками кімнату. Його молоді друзі стояли на своїх постах і стежили за ним очима. Один із них заліг на даху, на вершині скляної бані портику. Чатував під дощем, відчуваючи, — хоча і не міг цього бачити, — присутність тисяч нью-йоркців, які тихо за ним спостерігали. Вночі, йому здалося, ніби вони видали звук, ледь вловний жалібний звук, слабший за віддих, тихіший за мряку.

38

Порадившись з окружним прокурором, Букер Т. Вашінгтон зустрівся з журналістами у вітальні тимчасового штабу. «Бібліотека пана Моргана — бомба, яка може вибухнути будь-якої миті,— заявив він.— Ми маємо справу з розумово неповноцінною людиною, безнадійно неповноцінною. Я молю господа про одне: щоб він своєю мудрістю допоміг нам щасливо докінчити цю сумну справу». Далі Вашінгтон зв'язався телефоном з кількома своїми друзями й колегами в Гарлемі — церковними пасторами, керівниками громад — і запросив їх приїхати до міста: нехай достойні довіри негри продемонструють, що вони проти поглядів Колхауса Уокера. Свій протест вони виявили у формі чергування на вулиці. Окружний прокурор Уїтмен дав свій дозвіл, дарма що новини з бібліотеки були невтішні і треба було евакуювати мешканців з усіх житлових будинків у радіусі двох кварталів. Такий був стан справ, коли приїхав Батько. Його провели через кордон поліцейських, повз мовчазних людей з непокритими головами, які стояли в молитві. На мить він затримав погляд на бібліотеці, відтак піднявся сходами в особняк. Всередині його залишили на самого себе. Ніхто з ним не розмовляв, ніхто від нього нічого не хотів.

Будинок був заповнений поліцейськими в уніформах і людьми з невизначеними повноваженнями. Всі бігали туди-сюди. Батько пішов на кухню. Тут отаборились репортери. Вони підживилися наїдками з морозильної шафи. Сиділи, поклавши ноги на стіл, або стояли, поспиравшись на меблі. Усі були в капелюхах. За плювальницю їм правила раковина. Батько почав прислухатись до розмов і почув подробиці про переговори Букера Т. Вашінгтона з Колхаусом. Скидалось на те, ніби Колхаус змінив свої вимоги. Чи це справді так? Ніхто, здавалось, не помітив цього. Однак, якщо той більше не вимагає життя Віллі Конкліна, в усякому разі згоден вести переговори, то про це необхідно повідомити кого-небудь. Батько почав шукати якусь офіційну особу і натрапив на самого окружного прокурора, якого упізнав, бачивши фотографії в газетах. Уїтмен стояв у вітальні біля вікна між колонами, тримаючи в руках бінокль. «Перепрошую»,— сказав Батько і, відрекомендувавшись, поділився з Уїтменом своїми думками. Окружний прокурор здивовано подивився на нього. Батько помітив на обличчі того невеликі червоні прожилки — сліди лопнутих судин. Уїтмен повернувся до вікна, підняв бінокль і знов почав вдивлятися, ніби адмірал на морі. Не знаючи, що робити далі, Батько залишився біля нього.

Уїтмен чекав відповіді від містера Моргана. Раз у раз поглядав на годинник. Хтось пробіг вулицею. У коридорі зчинилася метушня. Потім до кімнати ввійшов якийсь хлопчина в супроводі доглядача й кількох поліцейських. Хлопчина тримав телеграму з «Карманії».

Окружний прокурор розірвав конверт. Прочитав депешу й похитав головою, не вірячи своїм очам. «Отуди к бісу,— пробурмотів він.— Отуди його к бісу». І нараз загорлав на всіх, хто був у кімнаті: «Геть! Геть звідси!» — і повипихав усіх за двері. Але Батька взяв за руку й попросив залишитися. Двері зачинилися. Уїтмен кинув телеграму Батькові. «Віддайте йому автомобіль, і хай він забирається під три чорти»,— говорилося в телеграмі.

Батько підвів голову; окружний прокурор дивився на нього своїми вибалушеними очима. «От на це я ніколи не піду,— промовив Уїтмен.— Я не можу поступитися чорнопикому. Ба навіть послати його під три чорти. Не можу собі дозволити такої розкоші. Тоді мені кінець. Отуди к бісу, я справився з самим сучим сином Бекером. Злочин століття! Так писали усі газети. І раптом окружний прокурор поступається ніггерові? Ні, сер! Ніколи цього не буде!»

Уїтмен ходив по кімнаті. Батько відчув наплив сміливості. Він тримав у руках особисте послання Дж. Пірпонта Моргана. Воно давало йому змогу негайно перебрати на себе повноваження довіреної особи окружного прокурора Нью-Йорка.

Батько ясно бачив, що назріли всі умови для переговорів. Навіть на другому кінці світу Морган зрозумів це. Очевидно, Колхаус відмовився від однієї зі своїх вимог — щоб йому віддали на суд Конкліна. Більше того, на думку Батька, від часу Сариної смерті найпалкішим бажанням Колхауса було вмерти. І він виклав усе це окружному прокуророві. «Цю справу можна дуже швидко вирішити,— сказав він.— Фактично автомобіль не коштує нам нічого. До того ж це ідея містера Моргана».—«Атож,— відказав Уїтмен.— Тільки Пірпонт Морган міг додуматися до цього. Хто ще на це зважиться?» — «Я не про те,— вів далі Батько,— я маю на увазі, що він подав цю ідею. Звичайно, я не розуміюсь на політиці, але хіба це не звільняє нас від усякої відповідальності?» Уїтмен спинився й пильно подивився на Батька. «Саме в цю хвилину,— мовив він,— я вже мав би бути в Ньюпорті у Стювесант Фіш».

Отож опівночі до ставка Файєрхаус у Нью-Рошелі, де стояла поневічена «Модель Т» Колхауса Уокера, під'їхала запряжка битюгів. Дощ ущух, виглянули зорі. Посторонки прив'язали до буфера, й коні витягли авто на дорогу. Звідси почалася тривала подорож до міста. Цокали копита. Кучер сидів на передньому сидінні, тримаючи віжки в одній руці і поклавши другу на гальмо.

Поки «Форд» наближався до Манхеттена, Уїтменові вдалося з'єднатися з Колхаусом по телефону. Він сказав йому, що хоче поговорити про його вимоги. Як посередника для ведення переговорів він запропонував Батька. Цей спосіб безпосередніший, ніж телефон. «Ви можете покластися на нього, я також довіряю йому,— сказав Уїтмен про Батька.— Зрештою він ваш колишній хазяїн». «Ні,— мовив Батько в друге вухо Уїтмена.— Я ніколи не був його хазяїном». Батька мучили лихі передчуття. Через кілька хвилин він опинився надворі, в нічній прохолоді. Перейшовши яскраво освітлену вулицю, він піднявся сходами з кам'яними левами обабіч дверей будинку. Батько нагадав собі, що він відставний офіцер армії Сполучених Штатів. Що ходив у експедицію до Північного Полюса. Оббиті жовтою міддю двері прочинилися, й він ступив досередини. Чув, як дзвенять його кроки

на відполірованій мармуровій підлозі. Через хвилину його очі звикли до тьмяного світла. Пошукав очима Колхауса, але натомість угледів свого шуряка, роздягнутого до пояса, з вимазаним у чорне обличчям і пістолетом у кобурі під пахвою. «Ти?!» — скрикнув Батько. Молодший Материн Брат витяг пістолет і постукав дулом по скроні, ніби вітаючись. Батькові підігнулись коліна. Йому допомогли сісти в крісло. Колхаус приніс склянку води.

Перш за все обидві сторони домовились продовжити двадцятичотиригодинний термін ультиматуму. Згідно другої домовленості, вирва на вулиці має бути застелена дошками. Батько ходив від штабу до бібліотеки й назад, виконуючи свої обов'язки сумлінно, але перебуваючи в стані якогось незвичайного заціпеніння, мов сновида. На свого родича не дивився. Тільки відчував болісні спазми зловтіхи.

Поки вирішувались усі ці питання, Уїтмен сидів на телефоні й розшукував Віллі Конкліна, використовуючи всі відомі йому засоби. Поліцію було поставлено на ноги в усіх районах міста. Потім він вирішив зателефонувати Великому Тімові Саллівану — керівникові Четвертого відділення й поважному діячеві Таммані [1]. Він підняв його з ліжка. «Тіме,— промовив Уїтмен,— у місті десь проживає гість, Віллі Конклін з графства Вестчестер». «Я цього чолов'ягу не знаю,— відказав Великий Тім,— але обіцяю з'ясувати, що можна зробити». «Я певен, ти зробиш це»,— сказав Уїтмен. Не минуло й години, як Конкліна вже тягли за барки сходами особняка. Він був мокрий, скуйовджений і переляканий. Нижній гудзик на його форменій сорочці відірвався, й було видно випнутий над ременем живіт. Його штовхнули в крісло в коридорі й наказали сидіти мовчки. Поруч поставили вартового. Шеф клацав зубами, руки йому тряслись. Він хотів був витягти з кишені пляшину віскі. Поліцейський смикнув його за руку і замірився на нього парою наручників.

На світанку натовп, який дещо поменшав за ніч, почав знову збільшуватись. Заржавіла «Модель Т» стояла на 36-й вулиці якраз напроти бібліотеки. У заздалегідь домовлений час двері відчинилися і на ганок вийшли двоє поліцейських, тримаючи жалюгідного Віллі Конкліна. Його вивели напоказ. Потім його забрали назад, і Уїтмен висунув свої умови. Він переконає свого колегу з Вестчестера порушити справу проти Віллі Конкліна за умисне заподіяння збитків, вандалізм і незаконне затримання людини. На додаток шеф пожежників просто на вулиці привселюдно допоможе відремонтувати «Модель Т». Це буде приниження, з яким йому доведеться жити до кінця днів своїх. Автомобіль, звичайно, буде повністю відремонтовано. З свого боку, Уїтмен вимагав капітуляції Колхауса і його людей. «І тоді я гарантую їм усі привілеї й права, передбачені законом»,— сказав він.

Коли Батько переказав ці умови в бібліотеці, молоді люди почали сміятися й радіти. «Ми перемогли! — гукали вони один одному.— Він здався!» Їх підбадьорював автомобіль на вулиці і показаний їм Віллі Конклін. Але сам Колхаус мовчав. Він сидів на самоті в Західній кімнаті. Батько чекав на нього. Помалу похмурість Колхауса передалась і молодим людям. Нарешті ватажок сказав Батькові: «Я здамся, але для моїх хлопців я вимагаю безпечного виходу звідси й повної амністії. Зачекайте тут, будь ласка, я мушу сказати про це».

---

[1] Штаб організації демократичної партії у Нью-Йорку.

Колхаус підвівся з крісла і вийшов у зал поговорити зі своїми хлопцями. Вони зібрались біля детонатора. Всі були приголомшені. «Ніяких поступок,— заговорили вони.— У наших руках Морган! Не треба ні про що домовлятися. Нехай вони нам віддадуть Конкліна, автомобіль, дозволять вийти звідси і тільки тоді одержать свою Бібліотеку. Оце переговори, чоловіче, справжні переговори!»

Колхаус зберігав спокій. Він тихо провадив: «Імен жодного з вас власті не знають. Ви можете зникнути в місті й почати нове життя». — «Ти також можеш це зробити», — відказав хтось. «Ні, — заперечив Колхаус, — вони ніколи не випустять мене звідси, ви це знаєте. А, якщо й випустять, то їм буде за іграшку вистежити мене. І всі ви загинете. За що? Задля якої мети?»

«Не говори так, друже! — мовив один. — Усі ми — Колхаус!» —«Ми не можемо так піти звідси,—ми висадимо все у повітря»,—додав інший. Молодший Брат сказав: «Те, що ти робиш зараз — зрада. Або ж усі ми вийдемо звідси вільними, або ж усі загинемо. Ти підписав свого листа: Президент Тимчасового Американського Уряду». Колхаус кивнув. «Це була всього тільки риторика; треба було підтримати наш дух», — сказав він. «Але ми щиро вірили в це! — вигукнув Молодший Брат.— Вірили! На вулицях досить людей, щоб організувати армію!»

Тепер Молодший Брат кричав: «Ти не маєш права змінити свої вимоги! Ти не маєш права принизити значення своїх вимог! Ти не маєш права зрадити нас через якийсь там автомобіль!» — «Я не змінював своїх вимог»,— заперечив Колхаус. «Невже цей триклятий «форд» — твоя справедливість? — запитав Молодший Брат. — Чи, може, ти вважаєш справедливістю свою смерть?» Колхаус глянув на нього. «Щодо моєї смерті,— промовив він,— то вона була визначена в ту мить, коли померла Сара. А що стосується мого знівеченого «форда», то він повинен мати вигляд, як і того дня, коли я проїжджав повз пожежну дільницю. Не я зменшую вимоги, а вони збільшують їх, торгуючися зі мною і не йдучи на поступки. Я обміняю ваше дорогоцінне життя на Віллі Конкліна, нехай з нього буде хоч якась користь».

Через кілька хвилин Батько вертав через вулицю до штабу. Отже, Колхаус Уокер був готовий здатися в руки правосуддя. Але його послідовники — ні. Ці належать до іншого покоління. У них немає нічого людського. Батько здригнувся. Справжні потвори! Їхні ідеї затьмарили їм розум. Вони кусають руку, що допомагає їм. Організувати армію! Мерзотники вони, ці революціонери.

Відома затятість Колхауса стала фортецею, об яку розбивались усі аргументи його друзів. Саме він стояв між містером Морганом і катастрофою. Батько поки що нічого цього не сказав окружному прокуророві. Він відчув, що Уітмен матиме досить неприємностей з офіційними умовами. Саме так воно й було. Уітмен уже не раз прикладався до пляшки з віскі. Обличчя йому вкривала щетина. Банькаті очі були червоні, комірець зім'ятий. Він походив по кімнаті. Спинився біля вікна. Стис правицю в кулак і кілька разів із силою ляснув по лівій долоні. Знов подивився на телеграму від Моргана. Батько відкашлявся. «У телеграмі нічого не говориться про Колхаусових спільників», — мовив Батько. «Що? — запитав Уітмен, — Що? Гаразд, гаразд. — Він пошукав очима стілець. — Скільки їх там, ви говорите?» — «П'ятеро», — відповів Батько, — підсвідомо виключаючи з їх-

нього числа Молодшого Брата. Уїтмен зітхнув. «Це краще, що ви можете зробити»,— мовив Батько. «Звичайно,— сказав окружний прокурор. — А що я скажу газетярам?» — «Як це — що? — перепитав Батько. — По-перше, ви скажете, що Колхауса Уокера схоплено, по-друге, що скарбницю містера Моргана врятовано, по-третє, що місто в безпеці і, по-четверте, що всі ваші сили й поліція робитимуть усе можливе, розшукуючи інших злочинців, доки останній з них не сяде за грати — де йому й місце». Уїтмен думав. «Ми рушимо за ними назирці,— пробурмотів він.— І застукаємо їх у схованці». — «Це не так уже й легко,— сказав Батько.— Вони вимагають заложника і не відпустять його, доки не опиняться в безпеці».— «Хто буде заложником?» — запитав Уїтмен. «Я», — відповів Батько. «Так,— промовив Уїтмен.— А чому ніггер такий упевнений, що зможе сам утримати будинок?» — «Розумієте, він вибере собі таке місце, де б його не могли встрелити крізь скляний дах або вікна, і триматиме руки на детонаторі. Я думаю, це йому вдасться».

Можливо, тієї миті Батько плекав надію, що після звільнення він допоможе властям знайти дорогу до кубла злочинців. Він думав, що без Колхауса їм забракне сміливості й розуму, щоб і далі воювати з законом. Вони були анархісти, вбивці й палії, але він особисто їх не боявся. Він знав людей цього гатунку і сам був хитріший за будь-кого з них. З Молодшим Братом у нього не лишилося нічого спільного, і він тільки радів на думку, що посприяє його арештові.

Уїтмен пильно дивився кудись перед себе. «Гаразд,— врешті мовив він,— гаразд. Ось дочекаємось сутінок, то, може, ніхто й не побачить, що ми робитимемо. Задля містера Моргана, його триклятої Гутенбергівської Біблії й триклятого листа Джорджа Вашінгтона на п'яти аркушах».

Отже, переговори скінчились.

39

Кілька телефонних дзвінків до автомобільної компанії Форда дали наслідки, й о восьмій ранку прибула вантажна машина з усіма необхідними запасними деталями для «Моделі Т». Компанія «Пантасот» привезла верх. Помічники Моргана погодилися взяти всі витрати на себе. На очах цілого натовпу людей шеф пожежників Конклін під керівництвом двох механіків розбирав «форда» й робив з нього нову машину. Двигун підіймали на талях. Проклинаючи все на світі, пріючи й мало не плачучи від напруження, Конклін працював. Замінив покришки, крила, радіатор, магнето, дверцята, приступки, лобове скло, фари, сидіння, й години о п'ятій, коли над Нью-Йорком ще яскраво світило сонце, «Модель Т. Форд» з верхом, виготовленим фірмою «Пантасот», уже виблискував на узбіччі вулиці. Протягом цілого дня прибічники вмовляли Колхауса змінити своє убивче рішення. Їхні аргументи ставали чимраз дикіші, але він був терплячий до них. Він розумів, без нього вони геть розгубляться, тому й називали його самогубцем. Никали як приречені. Надвечір у бібліотеці стало темно. Молоді люди байдуже поглядали з вікон на автомобіль, у якому колись Колхаус їздив свататися.

Сам Колхаус жодного разу навіть не підійшов до вікна. Сидів за письмовим столом Пірпонта Моргана в Західній кімнаті й складав заповіт.

Молодший Брат мовчки вийшов. Батько, зачинений у бібліотеці як офіційний заложник, хотів поговорити з ним. Він думав, що́ скаже Матері. Тільки коли засутеніло й наближався вирішальний час, Батько змусив себе зустрітися з шуряком. Це, можливо, була остання нагода поговорити віч-на-віч.

Молодший Брат був у вбиральні в глибині вестибюля. Витерши сажу з обличчя, він глянув на батька в дзеркало. Батько сказав: «Мені особисто від тебе нічого не потрібно. Та ти забув про свою сестру». — «Якщо вона не забула про мене, — відповів Молодший Брат, — то я спробую їй пояснити. Але не через вас. Ви самовдоволена обмежена людина. Мало платите своїм робітникам і байдужі до їхніх клопотів». — «Так», — озвався Батько. «А що ви вважаєте себе джентльменом, — вів далі Молодший Брат, — то це звичайна самооблуда, як у всіх людей, що гноблять інших». — «Ти жив під моїм дахом і працював на моєму підприємстві», — промовив Батько. «Ви могли собі дозволити таку великодушність. Крім того, я сплатив і цей борг, у чому ви незабаром пересвідчитеся».

Молодший Брат вимив обличчя теплою водою з милом, струснув головою над мискою. Витерся рушником з вишитими ініціалами Дж. П. М. Потім жбурнув рушник на підлогу, вдяг сорочку, пошукав у кишенях запонки, начепив комірець, пов'язав краватку й підняв шлейки. «Ви багато мандрували, але нічого не навчилися,— сказав він.— Вважаєте, що прийти до ось такого будинку, який належить іншій людині, й загрожувати її власності — це злочин. Насправді ж тут кубло стерв'ятників. Лігво шакалів». Він одяг пальто, провів долонями по голеній голові, наклав котелок і поглянув на себе в дзеркало. «На все добре. Більше ви мене не побачите. Можете сказати моїй сестрі, що я завжди думатиму про неї. — Він потупив зір. Йому довелось відкашлятися. — Можете сказати їй, що я завжди її любив і захоплювався нею». Спільники зійшлись у вестибюлі. Всі вони були вбрані, як і Колхаус, у костюм з краваткою й котелок. Колхаус наказав низько насунути капелюхи і підняти коміри, щоб їх не впізнали. Врятувати їх мав автомобіль «Модель Т». Колхаус пояснив, де запалювання, як газувати й перемикати швидкість. «Зателефонуєте мені, як тільки опинитеся на свободі», — сказав він. «А я хіба не поїду?» — спитав Батько. «Ось вам заложник, — сказав Колхаус, кивнувши на Молодшого Брата. — Білі люди однакові на вигляд».

Усі засміялися. Колхаус обійняв кожного біля великих обкованих міддю дверей. Так само палко попрощався й з Молодшим Братом і коли дістав з кишені годинника, на вулиці згасли ліхтарі. Він зайняв своє місце в ніші, в глибині вестибюля, й схилився над мармуровою лавою, тримаючи руки на детонаторі. «Ідіть», — сказав Колхаус. Один хлопець відімкнув двері, й усі один за одним хутко вийшли на вулицю. «Замкніть, будь ласка, двері», — сказав Колхаус.

Батько засунув засув і притулився вухом до дверей, але почув тільки власне хрипке дихання. Час наче застиг, Батько вже втратив будь-яку надію на порятунок, аж нарешті хрипко кахикнула і задирчала «Модель Т». Ще за мить було ввімкнуто швидкість, і авто ру-

шило. Ось воно зі стукотом переїхало через вирву, устелену дошками. Батько побіг назад до вестибюля. «Поїхали», — сказав він Колхаусові Уокеру-молодшому. Негр не зводив очей зі своїх рук, які лежали на детонаторі. Батько сів долі й притулився спиною до мармурової стіни, тоді підтяг коліна й поклав на них голову. Так вони й сиділи увесь час. Згодом Колхаус попросив Батька розповісти про сина. Він хотів знати, як той ходить, чи добре їсть, чи вже говорить, та інші подробиці, які тільки міг вигадати.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

40

А за дві години Колхаус Уокер-молодший вийшов з бібліотеки, підняв руки догори і, як було домовлено, попрямував 36-ою вулицею до особняка. Вулицю очистили від перехожих. Саме навпроти нього від рогу до рогу шикувався взвод стрільців, озброєних карабінами. Наряд кінної поліції стояв двома щільними шеренгами обабіч вулиці, утворивши ніби коридор, ярдів тридцять завширшки. Таким чином, Колхауса не могли побачити ні з-поза рогу Медісон-авеню, ані зі ще дальшого перехрестя на Парк-авеню. Двигуни генераторів на перехресті несамовито ревли. На яскраво освітленій вулиці чорний чоловік спробував, за свідченнями поліцейських, «здобути свободу втечею». Найімовірніше, він знав: щоб покінчити з життям, досить буде різко повернути голову, опустити руки або просто посміхнутись. Батько, який іще сидів у Бібліотеці, почув злагоджений залп взводу. Він скрикнув і підбіг до вікна. Тіло сіпалося, неначе силкувалось витерти з бруківки калюжу власної крові. Полісмени стріляли, скільки хотіли, коні іржали й хропли.

У своїй схованці в Гарлемі банда Колхауса здогадувалась, який буде кінець. Зібрались усі, крім ватажка. Кімнати здавалися порожніми. Все втратило сенс. Розмовляли над силу. Всі, окрім Молодшого Брата, збиралися лишитись у Нью-Йорку. «Модель Т» сховали в провулку неподалік, побоюючись, що на ній залишено відбитки пальців. Машину вирішили подарувати Молодшому Братові, адже він покидав місто. Цієї ночі він поїхав у район порту на 125-ій вулиці й там сів з машиною на паром до Нью-Джерсі. Звідти поїхав на південь. Видно, в нього були гроші, хоч і невідомо, де і як він їх дістав. Він поїхав до Філадельфії, а звідти до Балтімора — в глиб країни. На полях стояли негри й дивились на машину, що мчала повз них. Автомобіль здіймав куряву, минав товарні поїзди й долав прохолодну темряву тунелів. Їхав без карти — від бензоколонки до бензоколонки. Ночував у полі. На задньому сидінні в нього назбиралось безліч усілякого інструменту, покришки, каністри з бензином, ручні маслянки, лещата, дріт, шестерні, а він їхав і їхав. Дерев ставало менше, а далі вони й зовсім зникли. Навкруги були самі валуни й полин. Його приваблювали картини заходу сонця, й він їхав за ними через потріскані

від спеки глинясті долини. Коли машина зламалася й він не міг її тут же полагодити, його везли діти мулами.

В Таосі, Нью-Мехіко, він опинився в колі молодиків, загорнутих у мексіканські ковдри, які правили їм за плащі. Вони приїхали сюди з Грінвіч-Віледжа, штат Нью-Йорк, і малювали безлюдні пейзажі. Їх привабив його виснажений вигляд. Молодший Брат був страшенно понурий, навіть коли пив. Кілька днів він наливав себе спиртним, і на короткий час зійшовся з набагато старшою за себе жінкою.

Рідке волосся Молодшого Брата відросло й уже прикривало маківку. Він одпустив русу бороду. Його ніжна біла шкіра лущилася, і він мружився проти палючого сонця. Молодший Брат поїхав далі, в Техас. Його одяг геть зносився. Тепер на ньому були коротенькі штанці, мокасини та індіанська ковдра. В прикордонному містечку Пресідіо він продав машину якомусь крамареві й через Ріо-Гранде подався до Охінаги — в Мексіку, прихопивши тільки порожній бурдюк для води. Це місто поперемінно займали частини федеральних військ і повстанці. Глиняні халупи стояли без дахів. У церковних стінах зяяли пробоїни від снарядів, а городяни ховалися по дворах. Вулиці вкривала біла пилюка. В місті були розквартировані сили північної дивізії Панчо Вільї. Молодший Брат приєднався до них, і тепер його звали компаньєро.

Разом із загонами Вільї він пройшов дві сотні миль зруйнованими коліями центральної залізниці на південь до Торреона. Йшли через безлюдну Мексіканську пустелю, поросту кактусами та іспанськими багентами [1]. Зупинялись по ранчо і в прохолоді монастирських мурів палили загорнене в кукурудзяне листя макуче [2]. Харчів було обмаль. Жінки в темних хустках носили на голові глечики з водою.

Після перемоги під Торреоном Молодший Брат став носити перехрещені на грудях патронташі. Отак він став вільїстом, але мріяв іти далі, до Сапати. Армія пересувалась на дахах товарних вагонів, повстанці везли зброю, постіль, кошики з їжею. Їх супроводили коханки або й жінки з немовлятами. Армія перетинала пустелю, від попелу й диму різало очі, пекло в горлі, й доводилося захищатися від сонця парасольками.

В Мехіко-Сіті на мітинг прибули ватажки повстанців з різних районів країни. Треба було чітко визначити мету революції. Тирана Діаса скинули, влада перейшла до реформіста Мадеро, який у свою чергу поступився місцем генералові Уерті, ацтекові. А тепер, після Уерти, владу в країні намагався взяти поміркований Карранса. Столиця кишіла фракціями, бюрократами-крадіями, іноземними бізнесменами й шпигунами. І ось у цей безлад в'їхала селянська армія Сапати. Місто принишкло. Сапатівці зажили слави розбійників, і населення Мехіко-Сіті побоювалось їх. Молодший Брат з вільїстами стояв і дивився на армію Сапати. Потім мексіканці почали сміятись. Ці люті вояки не вміли правильно говорити. Серед них було багато дітей, які вирячувалися на палац Чапультепек. Зодягнені в мішковину, сапатівці не зважувались іти тротуаром, а простували бруківкою, топчучи кінський гній. Трамваї лякали повстанців. Вони стріляли в пожежні машини.

---

[1] Іспанський багент — рослина Нового світу з високим стеблом, гострими білими квітами.
[2] Макуче — вид дешевого тютюну.

Великий Сапата, коли їх фотографували в палаці, дозволив Вільї зайняти президентське крісло.

Борцям з півдня не сподобались ні Мехіко-Сіті, ні революція поміркованих. Молодший Брат залишив Мехіко-Сіті разом з армією Сапати. Він ніколи не розповідав про свій фах офіцерам Вільї. Та Еміліо Сапаті він сказав, що вміє робити бомби, лагодити гармати й рушниці. «Я знаю підривну справу». Й продемонстрував своє вміння в пустелі. Молодший Брат наповнив чотири гарбузи піском, додав туди трохи якогось чорного порошку, з кукурудзяних стебел поробив запали. Вибух кожного такого гарбуза лишив вирву до чотирнадцяти футів завглибшки. Наступного року повстанці робили рейди на нафтові родовища, плавильні, на гарнізони федеральних військ. Сапатисти шанували Молодшого Брата, але вважали необачним. Одного разу вибухом йому пошкодило слух. Відтоді Молодший Брат бачив вибухи, але нічого не чув. Бачив, як веретеноподібна гірська залізнична естакада, мовби зморщуючись, провалюється в глибоку ущелину. Заводи з бляшаними покрівлями злітали в небо білою пилюкою. Невідомо, за яких саме обставин він загинув; найімовірніше, це сталося під час перестрілки з урядовими загонами поблизу плантацій Чінамека в Морелосі, там, де за кілька років із засідки вбито й Сапату.

Президентом уже став Вудро Вільсон[1]. Його вибрали за те, що він був справжнім воїном. Теодор Рузвельт не відчував цього. Рузвельт звинувачував Вільсона в тому, що той вважає війну огидною. Як він казав, у Вільсона манірний рот людини, яка проковтнула рибу разом з кістками. Але новий президент відразу дав роботу флотові, висадивши морський десант під Веракрусом. Він дав роботу й армії, пославши солдатів через кордон переслідувати Панчо Вілью. Вільсон носив окуляри без оправи й дотримувався високої моралі. Коли почалась Велика Війна[2], він вів її з запеклістю ображеної людини. Ні син Рузвельта Квентін, котрий загинув у повітряному бою над Францією, ні сам Лось[3], який невдовзі помер від горя, не змогли пережити ненависті Вільсона до війни.

В Європі відчувалося наближення нової пожежі. Сорок дві нації надіслали своїх представників на відкриття Палацу Миру в Гаазі. Конференція соціалістів у Відні прийняла рішення, що міжнародний робітничий клас ніколи більше не воюватиме на боці імперіалізму. В Парижі художники малювали портрети з очима на одному боці обличчя. Єврейський професор з Цюріха опублікував працю, в якій доводив, що всесвіт викривлений. Жодна з новин не проходила повз увагу Пірпонта Моргана. Інцидент із божевільним негром у його бібліотеці було забуто. Морган вийсв у Шербурзі і, як завжди, почав мандрувати континентом з країни в країну в своєму власному поїзді, обідаючи з банкірами, прем'єрами й королями. В королів псувалися характери. Їхні родини були як не меланхолійні, то істеричні. Королі перевертали келихи з вином, затиналися, гримали на обслугу. Спостерігаючи за ними, Морган переконався, що всі вони атрофовані. Королівські родини були так чи так пов'язані між собою, протягом цілих віків вони вступали одні з одними в шлюбні зв'язки й щосили культи-

---

[1] Вудро Вільсон (1856—1924) — двадцять восьмий президент США.
[2] Перша світова війна.
[3] Прізвисько Теодора Рузвельта

вували в собі неуцтво та ідіотизм. На похороні Едуарда VII в Лондоні всі штовхались, як діти, за місця в кортежі.

Морган поїхав до Рима й зайняв свій поверх у Грандотелі. Срібна тарілочка старшого лакея швидко заповнилась візитними картками. Протягом кількох тижнів Морган приймав графів, герцогів та інших аристократів. Вони приходили з фамільними коштовностями. Деякі з них були зубожілі, інші хотіли перетворити своє майно на гроші. Та всі вони, здавалось, прагнули покинути Європу якомога швидше. Морган сидів на стільці з високою спинкою, спершись на ціпок, і оглядав пропоновані йому картини, майсліку, порцеляну, фаянс, бронзові речі, барельєфи, церковні книги. Він то схвально кивав головою, то відмовляв. Поступово кімната наповнилась різними речами. Йому запропонували чудове золоте розп'яття, яке могло правити й за стилет. Черга аристократів заповнювала вестибюль готелю й тяглась аж до рогу вулиці. На них були демісезонні пальта, циліндри, гетри. В руках вони тримали ціпочки й загорнуті в коричневий папір пакунки. Ті, кому не терпілось виїхати, пропонували своїх дружин — гарних блідих жінок із сумними очима. Один аристократ привів доньку й сина — близнюків. Діти були вдягнені в сірий оксамит і мереживо. Він роздяг їх і заходився повертати перед Морганом у різні боки.

Морган залишався в Європі доки його помічники повідомили, що в Александрії на нього чекає споряджений ним пароплав. Перед від'їздом він востаннє спробував умовити Генрі Форда поїхати разом до Єгипту. Надіслав йому довгу телеграму, але Форд відповів, що не може залишити Мічіган, бо почав найважливішу стадію переговорів з конструктором, котрий нахвалявся збільшити потужність двигуна за допомогою якихось зелених пілюль. Морган звелів пакувати речі. Він дав ділові настанови помічникам і вирушив у дорогу. Стояла осінь. В Александрії він підійшов до свого сталевого колісного пароплава, подивився на нього з причалу, піднявся на борт і дав капітанові команду відчалювати.

В Єгипті Морган мав намір здійснити подорож Нілом і вибрати місце для своєї піраміди. В сейфі каюти він ховав проект, розроблений для нього фірмами Маккіма й Уайта. Морган сподівався, що з допомогою новітньої техніки піраміду можна буде побудувати за три роки. Цей секретний проект хвилював його, як ніщо досі. Там передбачалися Фальшива Царська Палата, Справжня Царська Палата, Кімната Скарбів, Велика Галерея, Коридор Спуску й Коридор Підіймання, а також бруківка до берега Нілу.

Перша зупинка була в Гізі. Морган намагався заздалегідь відчути вічну енергію, в яку перетвориться після смерті, коли промені сонця піднімуть його й він народиться вдруге. Пароплав прибув до Гізи вночі. З правого борту на тлі темно-синього неба вимальовувались обриси пірамід. Морган зійшов трапом на причал, і його зустріли араби в бурнусах, посадовили на верблюда й підвезли до головного входу Великої Піраміди. Всупереч умовлянням, він твердо вирішив заночувати в піраміді. Морган сподівався якимсь чином виявити місцеперебування Ка та Ба[1], духовної й фізичної енергії Озіріса. Він пішов

---

[1] Ка, Ба — в релігії стародавніх єгиптян істоти вищого порядку. Ка вважався духовною сутністю людини (і навіть неживих предметів), Ба — уособленням людської душі. Ка зображали у вигляді піднятих рук, Ба — в вигляді птаха з людською головою.

за гідами вузьким вхідним коридором. Світло смолоскипів відкидало великі стрибучі тіні на кам'яні стіни й стелю. Після численних поворотів, важких підйомів і низьких проходів, де доводилось рачкувати, він опинився в самому серці піраміди. Морган віддав своїм гідам половину домовленої суми, решту вони мали одержати, коли прийдуть по нього. Араби побажали йому доброї ночі, й він залишився сам у темряві, де тільки крізь вузьку вентиляційну шахту тьмяно блимало кілька зірок.

Тут була усипальниця фараона, вже давно порожня. Підлога здавалась така холодна, що не допомагала навіть вовняна ковдра, яку він захопив з собою. У Моргана була іменна золота коробочка з сірниками, та він принципово не витягав її. Не зробив також і ковтка бренді з фляги. Прислухався до темряви, вдивлявся в неї, чекаючи знаків, якими зволить удостоїти його Озіріс. По кількох годинах він таки задрімав. Морганові приснились давно минулі часи: ніби він, розносщик товарів, сидить навпочіпки на базарі, перекидаючись незлою лайкою з драгоманами[1]. Цей сон стурбував його, й він прокинувся. По ньому ніби щось лазило. Він підвівсь. Тіло свербіло в кількох місцях. Вирішив запалити сірник. При світлі сірника побачив, що на його одежі метушився цілий гурт звичайнісіньких блощиць. Сірник згорів, а Морган і далі стояв і думав. Тоді заходився міряти кроками тісний коридор, випростуючи перед себе руку, щоб не вдаритись об кам'яну стіну. Ходив із заходу на схід, з півночі на південь, хоч і не був певен, де яка сторона світу. Вирішив, що передовсім за подібних обставин людина має розрізняти між віщими й не віщими знаками. Сон про торговця на базарі не був віщим. Блощиця теж нічого не пророчила. Віщими були б маленькі червоні пташки з людськими головками, які мали б ліниво перелітати Усипальницею й освітлювати її. Тобто пташки Ба, яких він бачив на староєгипетських настінних малюнках. Але ніч минала, а пташки не з'являлися. Зірки згасли, й крізь вузьку шахту Морган побачив ромб досвітнього неба. Він дозволив собі ковток бренді. Кінцівки поклякли, спина теж: він трохи застудився.

Нарешті з'явились помічники Моргана й гіди-араби, які вивели його на білий світ. Виявилося, що надворі вже ясний день. Моргана знов посадовили на верблюда й повезли. В цій яскравій блакиті піраміди видавалися рожевими. Проминаючи Великого Сфінкса, він побачив, що того обсіли якісь люди, мов та нужа. Вони гірляндами звисали з пазурів, сиділи в западинах обличчя, видирались на плечі й махали з головного убору Сфінкса. Морган здригнувся. Святотатці були в бейсбольних костюмах. Безліч фотографів стояли внизу перед своїми триногами, постромлявши голови під чорне сукно. «Господи, та що ж це діється?» — здивувався Морган. Його гіди спинились і перемовлялися з іншими гідами-арабами. Всі були збуджені. Підійшов помічник Моргана й доповів, що то бейсбольна команда «Джайантс», яка взяла першість і зараз робить кругосвітне турне. «Першість?—перепитав Морган. — Яка першість?» До нього біг присадкуватий негарний чоловічок у смугастих бриджах і майці, з чудернацькою кепочкою на голові. Він простягав до Моргана руки. З рота йому стирчав недокурок сигари. Черевики стукотіли по старовинному камінні. «Це їхній

---

[1] Драгоман — перекладач на Сході.

менеджер, містер Макгроу; квапиться висловити свою повагу», — пояснив помічник. Старий багатій мовчки вдарив під боки свого верблюда і, звалivши гіда-араба, помчав до пароплава.

Невдовзі після цих подій здоров'я Пірпонта Моргана різко погіршало. Він мусив повернутися до Рима. Однак Морган не почувався нещасним, вважаючи, що оце погіршення здоров'я і є той знак, якого він уже давно чекає. Мовляв, він ще так потрібен на землі, що доля збавить його від смерті. Родина зустрічала його в Римі. «Не сумуйте,— сказав він.— Війна все прискорює». Вони не розуміли, що він мав на увазі. Коли сімдесятшестирічний Морган помирав, родичі були поряд. не без потаємних сподівань.

Невдовзі по його смерті ерцгерцог Франц Фердінанд приїхав до столиці Боснії — міста Сараєва, щоб оглянути війська. Графиня Софі була з ним. На зігнутій руці ерцгерцог тримав каску з плюмажем. Зненацька пролунав вибух, усе оповив білий дим, почулися крики. Ерцгерцога Фердінанда й графиню Софі вкрив крейдяний пил. Пил був у них на обличчях, набився в рот і очі, забілив одежу. Хтось кинув бомбу. Мер був приголомшений. Ерцгерцог лютував. «День зіпсовано»,— сказав він і, урвавши церемонію, наказав шоферові їхати з Сараєва. Вони сиділи в «даймлері». Шофер звернув не в ту вулицю, спинився, дав задній хід. Сталося так, що машина спинилася якраз проти молодого серба-патріота — члена терористичної групи, яка хотіла вбити ерцгерцога бомбою і вже перейнялася була відчаєм, утративши таку нагоду. Патріот скочив на машину й підняв пістолет. Графиня Софі впала ерцгерцогові на коліна, з горла Фердінанда вдарила кров, од якої зелене пір'я плюмажа почорніло. Хтось кричав. Солдати схопили вбивцю, звалили додолу, поволокли до в'язниці.

Нью-Йоркські газети писали про цю подію, як про вияв притаманного балканцям шаленства. Хоча мало хто в Америці жалкував за вбитим спадкоємцем австро-угорського престолу. Але чарівник Гаррі Гудіні, гортаючи за сніданком ранкові газети, був вражений убивством свого давнього знайомого. «Подумати тільки, — говорив він сам собі. — Подумати тільки». Гудіні мовби бачив перед собою похмурого флегматичного ерцгерцога, який дивиться на нього з-під стріхи чуба. Гаррі здавалося дивним, що людину, яка втілювала в собі силу й опору цілої імперії, так легко вбито.

Того самого дня Гудіні мав демонструвати одне із своїх вуличних «звільнень», тим-то не міг ушанувати смерть ерцгерцога так, як би йому хотілось. Гудіні вийшов з будинку, спинив кеб і поїхав до Таймс-сквера. І ось через півтори години перед кількатисячним натовпом його вдягли в гамівну сорочку і догори ногами потягли, причепили за ноги до сталевого троса й підняли на Вежу Таймс. За кожним обертом лебідки він підіймався чимраз вище, розгойдуючись у повітрі. Натовп аплодував. День був теплий, небо блакитне. Що вище він підіймавсь, то далі внизу залишався гомін вулиці. Він побачив догори ногами своє ім'я на великому щиті театру «Палас» за п'ять кварталів на північ від Таймс-сквера. Тутукали автомобілі, скупчувались трамваї, що їх спиняли водії, щоб глянути на видовище. Без угаву сюрчала кінна поліція.

Гудіні все бачив догори ногами — автомобілі, людей, тротуари, вершників, будинки. Небо лежало під його ногами. Гудіні проплив

повз велику таблицю останніх бейсбольних ігор, прикріплену на стіні Вежі. Він глибоко дихав, знаходячи спокій у небезпеці, що було наслідком багатолітніх тренувань. Підняли Гаррі на рівень дванадцятого поверху над землею, як і було домовлено: саме стільки, щоб його чітко бачили глядачі. Він мав намір звільнитися з гамівної сорочки, по-акробатичному підкинути тіло вгору і вхопитися за трос, причеплений гаком за ланцюг на його кісточках, тоді стати на велетенський гак і спускатися, вітаючи публіку. Останнім часом Гудіні почувався краще, ніж доти. Туга за матір'ю, страх утратити глядачів, думки про нікчемність життя й сміховинність досягнутого — тепер гнітили його куди менше. Цим він завдячував своєму новому захопленню — викриттю різних спіритичних шарлатанств. Почуття до його святої матері спонукало Гудіні уривати спіритичні сеанси, викривати всіляке шахрайство й підробки й виставляти на загальний осуд ті засоби, якими користувалися шарлатани для обдурювання простаків. На всіх своїх виступах він пропонував десять тисяч доларів медіумові за спіритичний ефект, який він, Гудіні, не зможе створити за допомогою технічних засобів. Пресі й публіці цей новий елемент його виступів сподобався. Проте Гудіні спонукало не це. Після смерті матері він почувався відповідальним за спокій небес. Він відчував, що скоро знатиме місце перебування матері. Його приватні детективи відвідували всі спіритичні салони. Гудіні приходив на сеанси, переодягнений сивою вдовою під вуаллю. Користуючись електричним ліхтариком, він освітлював протягнений до столу тоненький дротик, котрий піднімав стіл угору. Розкривав приховані грамофони, виводив за карк спільників, які ховались за драпуванням. Тоді драматичним жестом зривав кучеряву перуку й казав, хто він такий насправді. Завів проти шарлатанів десятки судових справ.

Він піднявся на домовлену висоту. Вітер тут був дужчий, Гудіні крутило. Перед очима мигтіли то вікна Вежі, то провалля Бродвею й Сьомої Авеню. «Агей, Гудіні», — почув він. З вікна дванадцятого поверху на нього вишкірився догори ногами, якийсь чоловік. Гудіні міг звільнитися за одну хвилину. Але тоді не було б видимості правди. Тож робив усе повільно. Здавалося, йому неймовірно важко це зробити. З вулиці чулися охи й ахи, трос здригався. Невдовзі тулуб і голова Гудіні заплуталися в гамівній сорочці. Під грубою тканиною було темно. Гудіні трохи перепочив. Ішов 1914 рік, і було повідомлено про вбивство ерцгерцога Франца Фердінанда. Цієї миті перед очима Гудіні з'явилося зображення маленького хлопчика, що розглядає своє відображення на блискучій латунній фарі автомобіля.

Про цю дивну подію ми довідалися з неопублікованих приватних паперів Гудіні. Його кар'єра безумовно межувала з неймовірністю, і тому ми тверезо підходимо до твердження Гаррі Гудіні, що це єдиний справді містичний випадок у його житті. Та хоч хай там як, а в архівах Сім'ї знайшлася візитна картка Гудіні; він навідався туди за тиждень після виступу. Вдома нікого не було. В сім'ї настала незгода. Мати, Син і чорне дитинча, якого нарекли Колхаусом Уокером Третім, подорожували на «Пакарді». Мати сиділа за кермом. Вони вже оглянули печери Хоу, а їхньою кінцевою метою був берег штату Мен біля перешийка Праут — місця, де провів останні роки свого життя художник Уїнслоу Хомер. Мати з Батьком майже не розмовляли, смерть Молодшого Брата в Мексиці стала останнім поштовхом до розриву.

Дідусь не пережив зими й спочивав на цвинтарі біля Першої Конгрегаційної Церкви на Північній авеню в Нью-Рошелі. Батько на той час був у Вашінгтоні. В шухляді столу він знайшов безліч планів Молодшого Брата — оплату боргу, про яку той так невизначено сказав у Бібліотеці Моргана під час їхньої останньої розмови. За півтора року до свого виїзду Молодший Брат розробив сімнадцять різних проектів, деякі з них так випередили свій час, що уряд США став використовувати їх тільки в другій світовій війні. Це були проекти безвідкатних реактивних гранатометів, мін ударної дії, керованих сонаром [1] глибинних бомб, інфрачервоних прицілів, трасуючих куль, самозарядних гвинтівок, легких кулеметів, кулькових бомб, желеподібного нітрогліцерину й ранцевих вогнеметів. Щоб домовитись про впровадження деяких із цих видів зброї, Батько подався до Вашінгтона. З ним знайомились високі чини армії й флоту. Передбачались випробування зброї, укладання угод на продаж та інші кулуарні процедури, ленчі, обіди й запрошення на уїкенди. Батько спинився в номері готелю «Хей-Адамс». Своє особисте нещастя він гасив роботою. Його теж непокоїла надмірна миролюбність Вудро Вільсона, й він агітував за війну, не чекаючи на рішення уряду. Інші країни виявляли більший інтерес до вбивчих винаходів Молодшого Брата. Співробітники з державного департаменту радили Батькові, з ким укладати угоди.

З німцями Батько був грубий, з англійцями — приязний і поступливий. Він немовби передбачив остаточний збіг американських інтересів із інтересами держав Антанти, який справді настав лише 1917 року, але визначився ще 1915-го, коли німецький підводний човен торпедував англійський пасажирський пароплав «Лузітанію» біля південнозахідного узбережжя Ірландії. «Лузітанія» була озброєним торговельним судном, у трюмах якого таємно перевозились леткі речовини для військової промисловості. Потонуло тисяча двісті чоловік, серед них жінки й діти; були там і американці, а серед них Батько. Він віз до Лондона першу партію гранат, глибинних бомб і желеподібного нітрогліцерину, які безумовно збільшили силу вибуху на «Лузітанії» і спричинилися до її швидкого затоплення

Бідний Батько, — бачу оцю його останню подорож. Він прибув на нове місце із настовбурченим від подиву волоссям, німим і сліпим. Носаками здійняв хмару піску, впав навколішки, руки й ноги розметались у дивній пантомімі. Іммігрант усе своє життя, він врешті на віки вічні дістався до свого берега.

Мати рік носила по ньому траур. Упевнившись, що його дружина теж померла, Тате запропонував Матері одружитись. «Я, звичайно, не барон, — сказав він. — Я — єврейський соціаліст із Латвії». Мати прийняла його пропозицію без вагань. Вона обожнювала його, і їй подобалось бути з ним. Їх єднала спільність характерів. Вони одружилися у Нью-Йорку цивільним шлюбом, у судді, і були щасливі. Тате добряче заробив на багатосерійних фільмах «Шпигуни з Таємної Служби» та «Тіні німецького підводного човна». Проте найбільший успіх чекав на нього попереду. Родина продала будинок у Нью-Рошелі й переїхала до Каліфорнії. Вони оселились у білому будинку під черепицею зі склепінчастими вікнами. Вздовж доріжок росли пальми, а на клумбах перед фасадом яскраво червоніли квіти.

---

[1] Сонар — система звукової локації.

Якось уранці Тате визирнув з вікна кабінету й побачив на газоні трьох дітей. Біля них на тротуарі стояв триколісний велосипед. Вони розмовляли, граючись на сонечку. Його чорнява донька, білявий пасинок і всиновлене чорне дитя. Тате враз прийшла в голову ідея фільму. Про групку дітей-приятелів — чорних, білих, товстих, худих, багатих, бідних — різних; неслухняних малят, на яких чекають дивні пригоди; суспільство голодранців, як і всі ми: й зрештою, ватагу, яка вскакувала в халепи й виплутувалась із них. Згодом ця ідея породила не один фільм. Доба Регтайму з натужним гуркотом автомобілів відходила назавжди; здавалося, що історія — це тільки мелодія механічного піаніно. Ми воювали й перемогли у війні. Анархістку Емму Голдман вислали з Америки. Гарна й пристрасна Евелін Несбіт потроху споганіла й зникла безвісти. А Гаррі К. Тоу, вийшовши з божевільні, щороку марширував на параді в Нью-Йорку на честь дня Перемир'я [1].

З англійської переклали
Володимир ХАНДОГІЙ
та Марина і Сергій ЗАРУДНІ

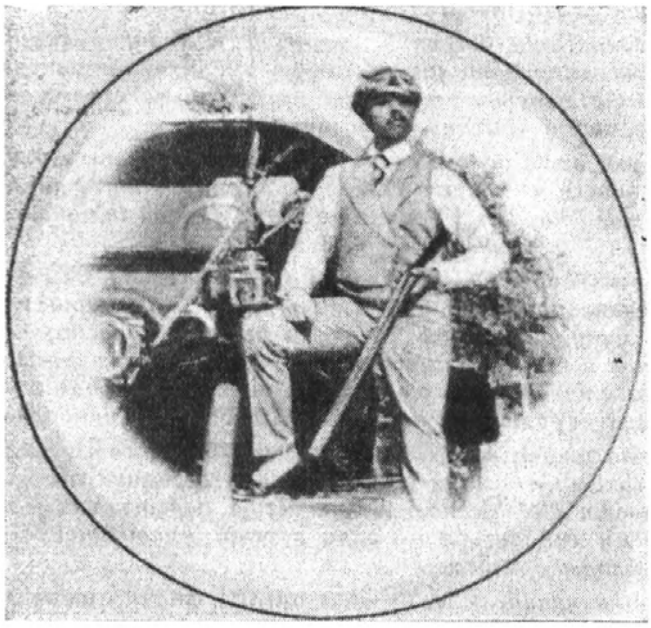

[1] Перемир'я першої світової війни в 1918 р., з 1954 року називається Днем Ветеранів.